

Bács-Kiskun megye múltjából *é v k ö n y v*

BÁCS-KISKUN MEGYE MÚLTJÁBÓL
XXVI.

A kötet szerzői:

Hlbocsányi Norbert, Kőfalviné Ónodi Márta,
Sarlós István, Stevan Mačković

Szerkesztő:

dr. Gyenesei József

Lektorok:

Fábián Borbála (2.), Hollósi Gábor (1.),
Kőfalvi Tamás (4.), Szabó Attila (3.)

Tipográfia:

Mudri Andor

ISSN 1217-6869

A kötet megjelenését támogatta:

A kötet kiadta:

Felelős kiadó:

Szabó Bence mb. levéltár-igazgató

A borítón: A Kiskunfélegyházi Polgári Daloskör - 1925. április 12.
(MNL BKML X. 76. Kiskunfélegyházi daloskörök iratai.)

**BÁCS-KISKUN MEGYE
MÚLTJÁBÓL
XXVI.**

Kecskemét, 2014

A KECSKEMÉTI KONZERVGYÁR ÉS A GAZDASÁGI ELIT KAPCSOLATA AZ 1911–1947 KÖZÖTTI IDŐSZAKBAN¹

Bevezetés

Tanulmányomban kísérletet teszek az Első Kecskeméti Konzervgyár Rt. és az azt irányító vezetők bemutatására több család történetén, illetve szorosan kapcsolódó vállalatokon és bankokon keresztül. A dolgozatban az alapítástól az államosításig kapunk rövid képet a vállalatról.

Legfőbb forrásként a Budapesti Főváros Levéltárában őrzött cégbírósági iratokra támaszkodtam, ebben az irategyüttesben megtalálhatók az Első Kecskeméti Konzervgyár Rt. és a hozzá szorosan kapcsolódó társas cégek cég- és okmánytári iratai.² A konzervgyár gazdasági dokumentumai hiányosan maradtak fenn a kecskeméti levéltárban, nehezen lehet rekonstruálni történetének kezdeteit, kivált a hétköznapokat és a munkások életét, akikről sajnos csak töredék információ áll rendelkezésre. Leginkább a cég vezetőségéről, az elitről kapunk információt, ebből lehet tovább építkezni egyéb levéltári forrásokon keresztül. Természetesen használtam más, a témához kapcsolódó gazdaság- és társadalomtörténeti irodalmat is.

Magyarország kedvező talaj- és klimatikus adottságai alapján a gyümölcs- és zöldségtermesztés feltételei szempontjából az országok élvonalába sorolható. A konzervipar elég későn, a 19. század második felében jött létre, amikor a magyar gazdaság húzóágazata, a malomipar aranykorát élte. A magyar ember sokáig idegenkedett a konzervektől, nagyon nehezen szerette meg e termékeket. Nagyobb fellendülés az

1 A tanulmány alapja előadásként elhangzott a Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára, XII. Levéltári Nap „Fejezetek Bács-Kiskun megye ipartörténetéből” című konferenciáján, 2011. október 3-án (Kecskeméti Ifjúsági Otthon Tükörterme).

2 Budapest Főváros Levéltára (a továbbiakban: BFL) VII. 2/e. Pesti (1875-től) Budapesti Királyi Törvényszék (1946-tól Budapesti Törvényszék) iratai. Cégbírósági iratok.

1900-as évek elején az 1910-es évtizedben történt, amikor egy konzervgyár-alapítási hullám indult el, ekkor jelent meg a mai Kecskeméti Konzervgyár Zrt. jogelődje, az Első Kecskeméti Konzervgyár Rt.

A gazdasági elitről általánosan

A gazdasági elit fogalmát először Lengyel György szociológus tisztázta. A fogalom alatt olyan gazdasági szereplőket – nagyiparosokat, bankárokat esetleg gazdaságpolitikusokat – értünk, akik a hierarchia csúcsán állnak, akiknek módjában áll, hogy döntéseikkel érdemben befolyásolni tudják a gazdasági élet alakulását. Volt egy szűkebb köre a magyar gazdasági felsőbb vezetésnek, az úgynevezett multipozicionális elit. Ide azok tartoztak, akik egyszerre több elitpozícióval (funkcióval, állással, ranggal) rendelkeztek és ennél fogva a gazdasági hatalom jelentős mértékben összpontosult a kezükben.³

A 20. század első felében a magyar gazdaság vezető egyénisége volt idősebb dr. Chorin Ferenc, a Magyar Gyáriparosok Országos Szövetségének (GYOSZ) elnöke⁴, akinek 1925. január 22-i temetésén⁵ résztvevők tükrözték a gazdasági és politikai elitet és annak kapcsolatrendszerét, összefonódását. Idősebb dr. Chorin Ferenc nem volt kapcsolatban a konzerviparral, de utóda, ifjú dr. Chorin Ferenc, rokonai, a Weiss-féle családtagok, illetve üzlettársa, dr. Kohner Adolf tevékenyen részt vettek a kecskeméti konzervgyártás pénzügyi irányításában és műszaki fejlesztésében. Temetésén megjelentek a gazdasági elit azon képviselői – Kohner, Weiss, Chorin, Kornfeld, Mauthner, Herczog, Schossberger, Ullmann, Wolfner családok tagjai –, akiknek askenázi zsidó ősei Cseh- és Morvaországon keresztül érkeztek Magyarországra, legtöbbször Pesten, kisebbik részük valamelyik vidéki városban telepedett le, utóbbiak onnan előbb vagy utóbb felkerültek Pestre. A társaság bátor, tehetséges

3 LENGYEL György, 1989. 10–21. o.

4 Idősebb dr. Chorin Ferenc (1842–1925) főrendi ház tagja, ügyvéd, országgyűlési képviselő, a Magyar Gyáriparosok Országos Szövetségének elnöke, a Magyar Nemzeti Bank főtanácsosa, a Salgótarjáni Kőszénbánya Rt. és a Rimamurányi-Salgótarjáni Vasmű Rt. elnöke. BFL VII.12/b. 175 967/1925. id. dr. Chorin Ferenc hagyatéka.

5 Idősebb dr. Chorin Ferenc 1925. január 20-án halt meg, hosszú, súlyos betegség után. Temetése római katolikus vallás szerint zajlott le, a Kerepes úti családi sírboltba helyezték örök nyugalomra.

és vállalkozó szellemű tagjai mezőgazdasági (termény-, dohány-, toll-, bőr-) kereskedelemről vették ki részüket kezdetben, majd a pénzügy és az ipar fellendülésével, a gründolás (Gründzeit) kezdeti időszakában megvetették lábukat a magyar gazdasági vezető (elit) nagykereskedői (Großhändler) – pénzoligarcha csoportjában. Vannak kivételek, mint Kornfeldék, akik a banki szektorban kezdték pályafutásukat. Kapcsolatrendszerük révén családi vállalkozásuk (Unternehmen), érdekeltységük egyre gyarapodott, előfordulhatott, hogy családi cégükön keresztül irányítottak, esetleg finanszíroztak új beruházásokat, cégalapításokat. A csoport tagjai a hasonló gazdasági érdekeltőségű családok tagjait jól ismerték, egymás között házasodtak, utódaik – mint ezt a Weiss–Chorin–Kornfeld–Mauthner–Heinrich rokonság is tükrözte –, segítették, támogatták cégeik üzleti tevékenységeit, amit észrevehetünk az igazgatósági részvényes névjegyzékekben. Tagjai és irányítói voltak a gazdasági érdekvédelmi szervezeteknek – mint például a Pesti Lloyd Társulatnak, a GYOSZ-nak, a Magyarország Közép-Európai Közgazdasági Egyesületnek, illetve az első világháború idején működő gazdasági és más, kulturális és vallási szervezeteknek. Egy részük politizált az országgyűlésben, illetve társadalmi rangjuk miatt a főrendiházban, majd 1927-től a felsőházban, mint báró Weiss Manfréd, báró Kornfeld Zsigmond, majd utánuk ifjú dr. Chorin Ferenc és báró Kornfeld Móric. Másik részük, mint Kohnerék, távol tartották magukat a politika világától. Dr. Kohner Adolf a politikai életben nem vett részt, de jelentős összeköttetései voltak, élete során négy volt vagy leendő magyar miniszterelnökkel állt üzleti kapcsolatban.⁶

Köreikben előfordult a rokoni házasság, mint dr. Kohner Adolf esetében, aki unokatestvérét, Kohner Helént vette feleségül. A gazdasági elit tagjai klánszerű (patriklán), patriarchális, hierarchikus és tradicionális jellegű családokban éltek, amelynek feje a szenior volt, a legidősebb férfi, aki hatalommal rendelkezett családjában minden tagja felett. A szeniorok feladata volt a cím, a vagyon, a birtok megőrzése, gyarapítása, kezelése és átadása az utódok számára.⁷

6 Gróf Tisza Istvánról (1861–1918), Simonyi-Semadam Sándorról (1864–1946), gróf Teleki Pálról (1879–1941) és gróf Bethlen Istvánról (1874–1946) van szó.

7 „Kohner Adolf, amióta ő a szenior, mindig csinált valamit, de nem mindig csinálta azt, ami kellett.” RADNÓTI József, 1929. 107. o., KÖVÉR György, 2002. 47–52. o.

Az elit tagjai leginkább Budapesten, Terézvárosban és az Erzsébetvárosban, az Andrassy úti és közeli villákban-palotákban laktak: Kohnerék a Damjanich utcában és a Vilma királynő úton⁸, Weissék, Chorinék az Andrassy és Kelenhegyi úton, Kornfeldék a Lendvay és a Nagy János utcában⁹, Mauthnerék pedig a Rottenbiller utcában. Nyáron Chorinék kiköltöztek sváb-hegyi villájukba vagy Weissékkal a derekegyházi kastélyba, Kornfeldék felsőiregi kastélyukba, Kohnerék pedig szászbereki kastélyukban töltötték legszívesebben szabadidejüket.

Az élők világában közel laktak és dolgoztak, de a holtak világában is közel temetkeztek egymáshoz. Az elit tagjainak egy része a zsidó hitfelekezet neológ irányzatát követte, előírásainak megfelelően temetkezett. Először a pesti Váci úti régi zsidó temetőbe¹⁰, majd a Salgótarján úti temetőbe temetkeztek Kohnerék, Weissék, a Kozma utcai temetőbe pedig Kornfeldék. Az elit keresztény tagjai és a zsidó származású kikeresztelkedettek a Kerepesi és Farkasréti temetőkbe helyezték örök nyugalomba halottaikat, mint például a katolizált Chorinék, Kohner Vilmosék¹¹. Általában jellemző, hogy közel egymáshoz helyezték el a családi historizáló sírboltokat.

Előfordult, hogy bárói és nemesi címet viseltek, amit gazdasági és kulturális területen elért kimagasló eredményeikért, az erős gazdasági kapcsolatrendszerük és „*aranyaik*” miatt kaptak, mint például 1912-ben Kohnerék. A bárói családok között az új gazdasági elit, a pénzügyi arisztokraták és az iparbárok csoportjába tartoztak. Próbáltak azonosulni, régi (hagyományos) elit módjára élni, földbirtokokat és kastélyokat vettek. Kohneréknek Szászbereken, Weisséknek Derekegyházán, Kornfeldéknek Felsőiregen¹² volt uradalmuk. De nem mindenki viselt nemesi rangot, így például Chorinék sem, ők nem tartották fontosnak, annak ellenére, hogy a társadalom legfelsőbb köreiben mozogtak, például Horthy Miklós kormányzó öccsével, Horthy Jenővel¹³ is baráti

8 Ma: a VI. kerületi Városligeti fasor.

9 Ma: a VI. kerületi Benczúr utca.

10 A Lehel piac helyén terült el, a 18. század végén nyitották meg. Pest első fallal körülrített temetője, egészen 1910-ig használták a pesti zsidó lakosok. FEHÉR Jolán, 1933. 81–85. o., LAKNER Judit, 1993. 65., 80–82. o.

11 Kohner Simon Vilmos, báró (Willy) (1877–1943).

12 Ma: Iregszemcse (Tolna megye)

13 Horthy Jenő (1877–1953) Afrika-kutató, vadász. STRASSERNÉ Chorin Daisy, BÁND. András, 1999. 34. o.

kapcsolatot ápoltak. A családok Magyarországon letelepedve beintegrálódtak a magyar társadalom többségébe, nyelvileg elmagyarosodtak, elvesztették német anyanyelvüket, magyar ruhát viseltek. Idősebb dr. Chorin Ferenc például végrendeletében fiára, az ifjú Ferencre hagyta díszmagyar öltönyét és kardját.¹⁴ A gazdasági elit támogatta a magyar kultúrát, nekik köszönhető, hogy létrejött több múzeum gazdag anyaga. Dr. Kohner Adolf anyagilag segítette a kecskeméti születésű Fényes Adolf (1867–1945) festőművészt, illetve a Szolnoki Művésztelep létrejöttét. Ifjú dr. Chorin Ferenc 1945 utáni emigrációjában támogatta a Horthy-rendszer politikai tagjait, így a Portugáliában élő Horthy Miklós kormányzót és családját. Vallásilag egy részük maradt a régi hitén, mint dr. Kohner Adolf, aki fontos szerepet játszott a magyar zsidó vallási életben, mások a jobb élet reményében áttértek a római katolikus vallásra, mint Choriné, akiknek első magyarországi őse, Chorin Áron (1766–1844) aradi főrabbi volt még.

A Chorin-temetésen részt vettek a gazdasági elit nem zsidó tagjai is, mint a Heinrich család tagjai; a politikai elit képviselői: Scitovszky Béla, a nemzetgyűlés elnöke, Walkó Lajos kereskedelmi miniszter, előbbi a parlamentet, utóbbi a Bethlen-kormányt képviselte. Itt voltak a régi osztrák monarchia politikai elit tagjai: Lukács György, báró Wlassics Gyula, báró Szurmay Sándor és báró Szerényi József, utóbbi kettő politikus zsidó származású volt, és az új arisztokrácia tagjai körébe tartoztak. A régi hagyományos arisztokráciát József Ferenc főherceg képviselte, aki a legtekintélyesebb Habsburg–Lotharingiai család magyar ágából származott, József nádor dédunokája volt.¹⁵

Külföldi kitekintés

A konzerválásnak évezredek hagyománya van az emberiség történeti korszakaiban, aszaltak, szárítottak, sóztak, füstöltek, savanyítottak, erjesztettek és hűtöttek a különféle korokban és kultúrákban.

A légmentesen zárt edényben, vastag falú üvegben, hőkezeléssel végezhető élelmiszer-tartósítást 1790 körül Nicolas Appert (1749–1841) francia cukrász és szakács fedezte fel, majd 1802-ben Massyban felállí-

14 BFL VII. 12/e. 04380/1925. Idős dr. Chorin Ferenc végrendelete.

15 Magyar Gyáripar. 1925. február 1., 2. szám 1–19. o.

totta az első konzervgyárat. A hadsereg részére gyártott különféle gyümölcs-, főzelék- és húskonzerveket. 1810-ben szabadalmaztatta az angol Peter Durand (1766–1822) kereskedő a forrasztással zárt fémdobozok konzervként való használatát, ezzel kialakult klasszikus konzervforma. 1812-ben Durrand ötletét Bryan Donkin (1768–1855) mérnök tökéletesítette, és a brit haditengerészetnek és hadseregnek gyártotta termékeit. A konzervet a napóleoni háborúk hívták életre, fejlődése a későbbiekben is a hadseregekhez kapcsolódott, fontos szerepet játszott a hadi étkeztetésben.¹⁶

Hazai kitekintés

Magyarországon a gyümölcs-, főzelék-, gomba- és hústartósításnak sok évszázados hagyománya van a népi és az elit kultúrában. A királyi, főnemesi udvarokban és a polgári konyhákban a 14. században jelent meg a nádból készült cukor, ami ekkoriban igen drága volt, és külföldi (főleg olasz) kereskedők hozták be. A cukrot ekkoriban a fűszerek közé sorolták. Az ebből készült cukorszirupban és mézben tartósították a gyümölcsöt, ami egy-egy gazdag lakoma desszertje volt. Főleg I. (Hunyadi) Mátyás király felesége, Aragóniai (Trastámara) Beatrix királyné udvartartása segített az elterjesztésében. A gyümölcsnek saját besűrűsített mustjában (peszmege, pekmez, pökméz), szeszben való eltevése az úri és polgári háztartások szintjén volt csak ismeretes.

A főzelék- (zöldség-) tartósítást csak a káposztasavanyítás képviselte, ami megjelent piaci árucikként is. Ecetes szilvát már szélesebb körben készítették. A paraszti háztartások legáltalánosabb tartósítási módja az aszalás volt, majdnem minden kerti és vad gyümölcsöt aszalnak – napon és kemencében –, leginkább a szilvát (besztercei), az almát, a körtét szerették, ritkábban a meggyet, a cseresznyét és a szőlőt. Népi elnevezésük: 'bagolytüdő', 'aszalék', 'susinka' vagy jelzős szóösszetételekben, régies formában: 'aszú szilva'. Az aszalt gyümölcs a magyar paraszti táplálkozásban fontos téli, karácsonyi és böjti táplálék volt.

¹⁶ Encyklopaedia Britannica. Internet: www.britannica.com/EBchecked/topic/169150/Bryan-Donkin, WECK GmbH honlapja: www.weck.de/body_geschichte.htm (2012. július 4.)

A gyümölcsből lekvárt és szilvaízt is főztek, ami a 18. században, de legkésőbb a 19. század elején jelent meg először a nemesi-polgári, majd a paraszti háztartásokban. A gombát szárították, a húst sózták, füstölték és szárították.¹⁷

A latin 'conservare', 'conservatum'¹⁸ szavakból származik a magyar 'konzerválás' szó, aminek jelentése: 'megőrzés', 'tartósítás', 'fenntartás'.¹⁹ A latin 'conserva' szó, francia ('conserve'), német ('Konserve') közvetítéssel került Magyarországra. Először 1664-ben jelent meg a 'konzerv' ('conserv') szavunk Lippay János „Pozsoni kert” című munkájában, ami ekkor 'gyógynövényből készített orvosság'-ot jelentett,²⁰ majd a 18. században 'tartósított gyümölcs, zöldség'-et és 'gyógynövényből készített orvosság'-ot értettek alatta. A 'konzerv' szó mai jelentése a 19. század elején általánosult, az 1836-os Fogarasi-féle német–magyar szótárban már befőttet és eltett gyümölcsöt jelentett.²¹ A tartósítás első leírása 1569-ből devecseri Choron Zsófia²² nemes asszonytól származik, aki leírta, hogy kell barack-, szilvaliktáriumot és aszalt szilvát készíteni.²³

A konzerválást kezdetben otthon, házilag végezték a parasztek, polgárok és nemes asszonyok. Modernebb tartósítást – befőtt, kompót, kandírozott gyümölcs – kisipari módon a Nyugat-Európában tanult, főleg német nyelvterületről érkezett cukrászok, polgári és nemesi konyhák háziasszonyai, szakácsnői végezték a nagyobb városokban, mint Pesten, Budán és Pozsonyban. A 19. század elején és közepén a pesti cukrászok, cukorművesek (Konditor, Konditormeister, Zuckerbäcker) üzleteikben saját készítésű befőttjeiket, kompótjaikat, kandírozott gyümölcsöket és importált tirolit, bécsi, cseh, német és francia különleges-

17 Magyar Néprajz. II., 2001. 518–520. o., lásd még: RAPAICS Raymund, 1940.

18 A latin 'conservare' a nyomósító szerepű 'con-' előtag és a 'servare' (őríz) elemekből áll.

19 Számos európai nyelvbe került bele: angol 'conserve', német 'konservieren', francia 'conserver'.

20 Lásd részletesen: LIPPAI János, 1969.

21 FOGARASI János, 1836. 124. o.

22 Dunántúli gazdag nemesi, majd főnemesi család utolsó tagja volt a 16–17. században élt. Férje Nádasdy Kristóf (?–1554) volt, akinek testvére, Nádasdy Tamás (1498–1562) nádor volt. Internet: <http://mek.niif.hu/05100/05122/html/index.htm>, Takáts Sándor, é. n. 71–84. o.

23 'Lekvár' szavunk a középkori latin 'alactuarium' szóból ered, amit először magyarosítva használtak 'liktárium'-ként. Eredeti jelentése: 'mézes szirup', a korabeli orvosok ugyanis ebbe keverték bele az orvosságot, és így adták azt a betegnek.

segek (főleg kandírozott gyümölcs) mellett konzervált zöldbabot, zöldborsót, céklát is árusítottak a konzervfogyasztók szűk körének (arisztokrácia, nagypolgárság).²⁴

Az első konzervgyárat (mustárgyár) Tones Ferenc és Ede aradi fűszerkereskedők alapították 1840-ben²⁵, termékük a mustár volt, amelyet az 1880-as évek elején évente 1000 tégellyel állítottak elő. Pesten az első gyárat 1876-ban Mocznik Lajos alapította Mocznik L. néven, ahol mustárt, főzelékkonzervet és borecetet készítettek 10–20 munkással.²⁶ Kezdetben gépi felszereltség nélkül vagy szerény felszereltség mellett, kisebb mennyiségben készítették a termékeket. Eleinte saját maguk forgalmazták termékeiket, majd 1889-ben megtörtént az első magyar hús- és zöldségkonzerv export. Szepessy Frigyes cégétől, a Hentes- és Kolbászárú Gyárból kerültek ki Triesztbe, illetve München–Amszterdam irányába az első szállítmányok.

A hadsereg élelmezése komoly feladatot és üzleti lehetőséget rejtett, amit felismerve egyes vállalkozók 1861-ben Fiumében létrehozták a Prima Fabrica Conserva in Fiume elődjét²⁷, 1872-ben Rohoncon a Bogdány-féle Első Osztrák-Magyar Rántott Leves Anyaggyárat,²⁸ Királyhidán²⁹ Királyhidai Cs. és Kir. Katonai, Konzerv-, Borsóhántó- és Árpakásagyár, Littmann Károly és Társa gyárat, majd az 1881-es állami kedvezményrel³⁰ 1882-ben Budapesten jött létre az első húskonzervet

24 A 'cukrász' szó 1830 körül, a 'cukrászat' pedig 1835-ben jelent meg először. Rózsa Miklós, 1959. 167–206. o.

25 Ez a konzervipari cég – Tones Ferenc és Ede, németül: Franz & Eduard Tones – volt az első, amit cégbíróságilag (váltótővényszék) 1841-ben Aradon bejegyeztek. 1840-től 1892-ig működött, majd átalakult, és az új cég neve Tones Ede lett.

26 A cég később Mocznik L. Kft.-vé alakult át. Mocznik L. BFL VII. 2/e, régi 1876/2.522., Cg. 35.105.

27 1861-ben egy Narhanek C. nevű vállalkozó kísérletképpen hal- és főzelékkonzervgyárat alapított, melyet pár év múlva a fiumei és trieszti befektetők *Prima fabbrica conserve in Fiume* néven újjáalapítottak. A gyárban főzeléket, gyümölcsöt, tejet és halat (szardínia) készítettek. BOROVSKY Samu (szerk.), 1897. 263–264. o.

28 Központi Értesítő, 1900. december 30., 110. szám, Egyéni cégek, Erste östern-ung. Einbrenn-Suppen Massa Fabrik von Bogdány Rechnitz Ungarn. Rohonc ma Ausztriához tartozik.

29 Mai neve: Bruckneudorf (Ausztria). A 19. és a 20. század elején katonai kiképzőtábor működött és nagy hadgyakorlatokat tartottak itt.

30 Az 1881. XLIV. tc. a hazai iparnak adandó állami kedvezményről segítette a Weiss- és Mocznik-féle gyár fejlesztését, kapott kedvezményt, amely házadó-, kereseti adó-, községi pótlék-, ipari és kamarai illeték-, általános jövedelmi pótdadómentességet biztosított. Lásd részletesen: MÁRKUS Dezső, 1896–1897.

_____ *A Kecskeméti Konzervgyár és a gazdasági elit kapcsolata az 1911–1947 közötti időszakban*

előállító Weiss-féle gyár. 1899-ben alapították az első részvénytársasági formában működő gyárat, a Pozsonyi Konzervgyárat, ami főzelék- hús-, libamáj- és pástétomkonzerveket gyártott, 120–150 munkással.

Az 1900-as évektől kezdve sorra alakultak a kisebb és nagyobb gyárak Budapesten, Pozsonyban, Kecskeméten, Rimaszombaton, Déván, Debrecenben, Nyíregyházán és Fiumében. Ekkor kialakult a magyar konzervipar és annak ágazatai, mint gyümölcs-, főzelék-, hús-, hal-, libamáj-, mustár- és kávékonzervipar (kávé, kávépótló). Ezt az időszakot a magyar és osztrák konzervek versenye jellemezte, a piacon kezdetben a külföldi, osztrák (tiroli, bécsi, trieszti) termékek jelenléte volt erős. A vásárlók szívesebben vették, jobban megbíztak a külföldi termékekben. Az 1900-as évek első évtizedében a magyar termékek kezdték átvenni a piacot. A gyümölcs- és főzelékkonzervek behozatala csökkent (import) és kivitele (export) növekedett, ez leginkább a kecskeméti konzervgyárnak volt köszönhető. A behozatal leginkább Ausztriából (Bozen, Bécs) jött, 1902-ben 3200 mázsa mennyiségben. Kivitelünk főleg Ausztriába történt, 2100 mázsa mennyiségben.³¹ A magyar konzervgyárak külföldi szimbólumokat, színeket nyomtattak a címkékre, ezeket tették a konzervekre, így próbálták a vásárlók bizalmát megnyerni.

E gyárak legfontosabb termékei: a gyümölcsíz, gyümölcslé (sűrített, sűrítetlen), a szörp, a savanyú káposzta és uborka, a készételek (gulyásleves, pörkölt), illetve ritkábban gomba- és halkészítmények voltak. A kisebb üzemek gépi berendezéssel alig rendelkeztek, háziipari jellegű termelést folytattak, a nagyobbak, megfelelő gépi felszereltséggel ipari méretű mennyiséget gyártottak a hadseregnek, külföld és Budapest vásárlóközösségének.

Jogi háttér

A hazai iparon belül a konzervipar igen későn és lassan alakult ki Nyugat- és Dél-Európához képest, ahol az ipar előfeltételeiben: az éghajlati-, talajviszonyokban és növénykínálatban nem nagyon bővelkedtek. A 19. század közepétől azonban adott volt a nyersanyag (gyümölcs, zöldség,

31 Kereskedelmünk és iparunk az 1902. évben. Budapest, 1903. 199–201. o.

vágóállat, répacukor), a felvevőpiac (hadsereg), fejlődésnek elindult a szállítás feltétele (vasút), megjelent a pénzügyi tőke, ami elsősorban az osztrák tőkével, illetve a kibontakozó magyar tőkével magyarázható.

A kereskedelmi cégek – így például a konzervgyárak – megindulásának fontos tényezője volt a jogi háttér változása is, ami megteremtette a lehetőséget, hogy a zsidók iparüzésbe és kereskedésbe (Kohnerék, Weissék, Kornfeldék, Mauthnerék) kezdjenek, illetve hozzájárult a modern gazdaság létrejöttéhez. Az 1840. évi XV. tc. létrehozta a váltótörvényiséket³², a XVI. tc. a kereskedőkről kimondta, hogy rendes kereskedő (Händler, Handelsmann, Kaufmann) az lehet, aki kereskedési címét (Handlungsfirma) bejegyezteti, és rendes könyvet (Handelsbuch) vezet a kereskedésről, illetve váltótörvényisékeknél vezetett aláírási címkönyvbe (Firma-Protocoll, Firmenprotocoll) jegyezték be, amik bizonyító erejűek (Beweisführer). Megengedte a címvezetési felhatalmazást (firma per procura) a cégvezetőnek, aki a tulajdonos nevében vezette a kereskedelmi ügyeket.³³ A XVII. tc. szabályozta a gyárak létrejöttét, az ehhez szorosan kapcsolódó XVIII. tc. pedig a közkereseti és részvénytársasági (részvénytársulat, Aktiengesellschaft) társas cégformákat határozta meg először törvényileg. Az 1864. évi januári udvari rendelet³⁴ írta elő a cégjegyzékvezetést, egyéni kereskedőket az egyéni cégjegyzékbe, a társas cégeket³⁵ társas cégjegyzékbe kellett bejegyeztetni.³⁶ Az 1875. évi (XXXVII. tc.) kereskedelmi törvény értelmében minden társas céget és a kisipar körét meghaladó üzletkörű egyéni céget a vállalat telephelye szerint illetékes törvényszéknél felállított cégjegyzékbe kellett jegyeztetni. A cégbíróssággal kapcsolatos törvényeken kívül az 1851-ben kiadott helytartótanácsi ideiglenes utasítás is engedte, hogy a zsidók minden korlátozás nélkül gyakorolhassák az ipart és a kereskedelmet. Az 1859. decemberi 237. számú császári nyiltparancs (pátens)³⁷

32 Az ország területén 8 váltótörvényszékeket állítottak fel: Pesten, Pozsonyban, Sopronban, Károlyvárott, Aradon, Debrecenben, Eperjesen, Fiumében. Kecskemét a *Pesti Elsőbíróságú Királyi Váltótörvényszék* (Pesti Elsőbíróságú Császári és Királyi Váltótörvényszék, *Pesti Császári Királyi Kereskedelmi Törvényszék*) tartozott.

33 A váltótörvényeket lásd részletesen: MÁRKUS Dezső, 1896–1897.

34 1864. január 21-i 10.736. számú udvari rendelet, VÁLYI Sándor, 1906. 10. o., KUNCZ Ödön, 1922. I. rész 18. o.

35 Társas cégek: betéti társaság, közkereseti társaság, részvénytársulat (részvénytársaság), szövetkezet, majd 1930-tól korlátolt felelősségű társaság.

36 Vályi Sándor, 1906. 10. o.

37 Magyarországot, 1859., 590–627. o. A teljes ipar szabadság nem terjedt ki a katonai határvidékekre és a velencei közigazgatási területekre. Hatályba lépett 1860. május 1-jén.

_____ *A Kecskeméti Konzervgyár és a gazdasági elit kapcsolata az 1911–1947 közötti időszakban*
elrendelte a teljes iparszabadságot, ami minden ipari tevékenységre kiterjedt, illetve az ipar-, cukortörvények és az 1881-es állami kedvezmény szintén segítették a vállalatok létrejöttét és fejlődését.³⁸

Kecskeméti konzervgyártás kezdetei és kapcsolatai

A 19. század végén az Alföldön alakultak ki a konzervipar telepítésének feltételei. Kecskemét volt az ország legfontosabb és legnagyobb gyümölcsstermelő városa, 10 holdra jutó gyümölcsfaállománya csaknem háromszorosa volt az országos átlagnak, az ország baracktermelésének 14,6%-át biztosította. A kecskeméti gyümölcspiacon 1900-ban 3100 mázsát belföldre, 31 926 mázsát Ausztriába és 3210 mázsa gyümölcsöt a Monarchián kívülre adtak el a kereskedők. Ez összesen 38 236 mázsa gyümölcsöt jelentett 1900-ban, ami amúgy rossz évnek számított. Egy jobb termésű évben 50–60 000 mázsa volt az eladási mennyiség.³⁹

Kecskemét első kapcsolata a konzerviparral, konzervvel 1872-re datálható, amikor az országos ipari kiállítást itt rendezték a református Ókollégium (Kecskeméti Református Főiskola) épületében. Az Országos Iparmű-tárlatot Katona Zsigmond (1824–1902) gyógyszerész, gyümölcs- és szőlőnemesítő szervezte meg,⁴⁰ aki akkoriban a Kecskeméti Iparegyesület elnöke volt. Az augusztus 31-től szeptember 8-ig tartó kiállításon 575 kiállító vett részt, 9 főszakosztályra bontva. Ebből a 8. Gazdasági és házipar szakosztályban voltak a háziasszonyok által készített befőttek, valamint egyéb konzervált gyümölcsök és zöldségek.⁴¹

A 19. század végén Kecskeméten megjelentek a korszakra jellemző tanfolyamok, amik háziipari foglalkozásokat oktattak. Özvegy Étsy Vilmosné gyümölcskonzerválással, befőzéssel és annak oktatásával

38 1872. évi VIII. tc. az ipartörvényről, 1884. évi XVII. tc. az ipartörvényről, 1881. évi XLIV. tc. a hazai iparnak adandó állami kedvezményről szóló törvény, lásd részletesen: MÁRKUS Dezső, 1896–1897.

39 Kereskedelmünk és iparunk az 1900. évben. 1901. 34–36. o.

40 A szervezőbizottság tagjai voltak: Szabóky Adolf (1821–1880) piarista tanár, író; Mudrony Soma (1841–1897) közgazdasági író, politikus; lovag Posner Károly Lajos (1822–1887) nyomdász; Ráth Károly (1838–1902) iparszervező, politikus; Thék Endre (András) (1842–1919) bútorasztalos, iparos. Budapesti Közlöny, 1872. július 13. (158. szám), 1262. o.

41 Vasárnapi Újság, 1872. augusztus 25. (34. szám), 416. o.

foglalkozott a Széchenyi téren, a Kozma-féle házban, részt vett a 1899. évi szegedi I. Országos Mezőgazdasági Kiállításon, ahol aranyérmert szerzett.⁴²

Az oktatás területéről meg kell említeni még Stegmüller Mária internátusi igazgatónőt, aki 1911-ben írta „A zöldség és gyümölcs feldolgozása” című kiskönyvét a kecskeméti diáklányoknak és háziasszonyoknak. Ebben mindenféle tartósítási és feldolgozási módot leírt, úgymint a befőzést, szárítást-aszalást, ecetbe való eltevést, gyümölessajt, íz-, szörp-, kocsonya-, bor- és ecetkészítést.⁴³

A kedvező mezőgazdasági, közlekedési, munkaerő feltételekre és állami támogatásra alapozva tett javaslatot 1900 áprilisában a dél-tiroli bozeni konzervgyár⁴⁴ vezetője, Eugen Joseph Dieffenbach gyümölcs- és főzelékkonzervgyár létesítésére a városban. Kecskemét akkori polgármestere, Kada Elek (1852–1913) és Szegedi György gazdasági tanácsnok elfogadták a javaslatot, amelyben pozitív gazdasági lehetőséget, fejlődést láttak. Május 31-én szerződést kötöttek, amit az 1900. július 8-án tartott városi közgyűlés is jóváhagyott és iparfejlesztést támogató kedvezményeket adott, 15 holdnyi 349 négyszögöl területet, 16 000 koronát, 15 évig helyi (községi, pótdadó) adómentességet és elektromosságot szolgáltatott meghatározott áron, kinyilvánította, hogy a város más hasonló gyárat 10 évig nem támogat, később a városi címer védjegyként való használatához hozzájárultak. Viszontkötelezettséget vállalt a bozeni konzervgyár, hogy az építkezéshez szükséges téglát meghatározott áron a városi téglagyárból vásárolja, illetve szennyvizét a városi csatornába engedi be.⁴⁵

Zaboretzky Ferenc (1857–1935) kecskeméti építész még 1900 nyarán megtekintette a bozeni gyártelepet és annak mintájára megtervezte a kecskeméti gyárat, ami osztrák tőkével (összesen 300–500 000 koronából) egy év alatt felépült Kecskemét déli részén, Téglatelepen.⁴⁶

42 Kecskeméti Lapok, 1900. június 3. (22.szám), 6. o., 1900. július 8. (27. szám), 4. o., 1901. március 3. (9. szám), 3. o., 1901. április 14. (15. szám), 3. o.

43 STEGMÜLLER Mária, 1911. 3–31. o. Stegmüller Mária (később Barótiné) internátusi igazgató a háziasszony- és leánynevelés képviselője volt a 20. század első felében, tagja a Katolikus Háziasszonyok Országos Szövetségének, illetve szerkesztője volt a *Katholikus Háziasszonyok Lapjának*.

44 Zwölfmalgreini Konzerv Gyümölcs és Főzelékkonzervgyár.

45 Kecskeméti Lapok, 1900. június 3. (22. szám), 4. o., 1900. július 8. (27. szám), 2. o.

46 A hivatalos cím: Téglatelepen 58., majd 1907-től Árpádváros 7..

1901 májusában részvénytársaságként kezdett el működni a gyár, mint a bozeni konzervgyár kecskeméti fióktelepe. Az üzem hivatalos címe: 'Gyümölcs- és Főzelékkonzervkészítő Rt. Első Kecskeméti Konzervgyár' lett.⁴⁷

A központi bozeni konzervgyárat Karl Ringler (1826–1874) gyáros 1856-ban alapította 'Josef Ringler's Söhne' néven, ez volt Ausztria első konzervgyára. Kezdetben befőttet (kompót) gyártott, majd kandírozott gyümölcsöt és konzerv zöldséget. Az 1862-es londoni és az 1873-as bécsi világkiállításon részt vett és díjat, elismerést hozott haza. 1875-ben új tulajdonosok kezébe került a cég, akik részvénytársasággá⁴⁸ alakították át. Első elnöke Ignatz Oettel (Öttel) lett. A gyár nagy átalakuláson esett át, új gőzgépeket állítottak üzembe és a termékpalettát is bővítették, megjelent a húskonzerv, amit a hadsereg, a nagyvárosi osztrák polgárság és a külföld vásárolt meg.⁴⁹

A kecskeméti gyár vezetősége a bozeni gyár tulajdonosaiból, vezetőiből került ki, Sebastian Tschuggel az elnök, Eugen Joseph Dffenbach a vezérigazgató, Samuel Fernengel a kecskeméti gyár igazgatója és Karl Stück pedig a konzervmester (cukrász) lett. A gyár személyzete 8–16 tisztviselőből, 11–14 szakmunkásból, 80–100 fő állandó munkásból és 120–300 idénymunkásból állt, utóbbiak leginkább nők voltak. Felszereltsége az akkori viszonyok között korszerű volt, nyersanyagait részben szerződések révén a környékbeli gazdáktól, termelőktől, részben a helyi piacon szerezte be. Termékeit elsősorban külföldön, Ausztriában, Németországban, Szerbiában, Romániában, Olaszországban és az Egyesült Államokban értékesítette.⁵⁰ A borsó-, bab-, uborkakészít-

47 1901. júl. 14-én avatták fel ünnepélyesen és 1912. július 16-án szűnt meg hivatalosan. Német elnevezése: 'Erste kecskeméteri Konservenfabrik der Aktiengesellschaft für Bereitung conservirter Früchte und Gemüse' volt.

48 Actiengesellschaft für Bereitung conservirter Früchte und Gemüse, Actiengesellschaft für Bereitung conservirter Früchte und Gemüse Zwölfmalgreien bei Bozen, Actiengesellschaft für Bereitung conservirter Früchte und Gemüse vormals Josef Ringler's Söhne. Osztrák Tudományos Akadémia honlapja. Életrajzi lexikon 1815–1950. Internet: www.biographien.ac.at/oeb1?frames=yes (2012. július 4.)

49 A bozeni gyár 1900-ben 45 géppel, 25 speciális tűzhellyel, 2 gőzgéppel rendelkezett. 150–200 munkásával 2000 q gyümölcsöt, 1500 q zöldséget, 2500 q cukrot, 500 q húst és 500 q citrusfélét dolgozott fel.

50 Míg a bozeni konzervgyár alaptőkéje 1911-ben 500 000 K volt, addig az 1910-ben alapított trieszti Alimentaire Aktiengesellschaft für Konserven Industrie-nek (Alimentaire Societa anonima per industria della conserva) 1 200 000 K. Utóbbi a Monarchia egyik legnagyobb konzervgyárának számított. Compass, 1911. 607–608. o.

mények, gyümölcsíz, lekvárok, gyümölcsajtok, vegyes befőttek, aszalt gyümölcsök és szárított főzelékek mellett a gyár különlegessége volt a 'sougat' (cukrozott gyümölcs), amelynek technológiáját szigorúan titokban tartották.

A konzervgyár mellett az 1910-es években kecskeméti központtal jött létre két malomipari, három élelmiszeripari, két szeszipari, egy gazdasági, egy vegyipari, egy nyomdaipari-kiadó, egy építőipari, egy építőanyagot gyártó, egy vegyes részvénytárság, ezenkívül működött egy Szolnok központú malomipari részvénytárság, egy városi szeszipari vállalat; egy hitel-, két mezőgazdasági, egy gazdasági, egy vasipari, egy fogyasztási (HANGYA) szövetkezet, két biztosító ügynökség (fiók), egy Budapest központú helyi érdekű vasúti és egy szeszipari részvénytársaság is. Rajtuk kívül számtalan társas és egyéni cég működött a városban, amelyek a helyi és közeli települések igényeit látták el. A gyárak részvényesei között ott láthatjuk Zaboretzky Ferenc építész, dr. Horváth Mihály országgyűlési képviselőt, a Szappanos, Beretvás, Brachfeld és a Wéber családok tagjait is.⁵¹

A kecskeméti konzervgyártás és az elit

A kecskeméti konzervgyár értékesítési gondjai miatt 1910 végére veszteségesé vált, és amikor adómentessége és állami segélye megszűnt, üzemelését beszüntették, a bozeni befektetők eladták a korszak egyik legnagyobb pénzintézetének, az Angol–Osztrák Banknak.⁵² Az Angol–Osztrák Bankot 1863-ban alapították osztrák és angol bankárok, köztük a Rothschild család, központja Bécsben volt, majd 1880-ban Budapesten nyitottak fiókot. 1910-re az országharmadik legnagyobb bankjává vált.⁵³ Részt vett magyar, osztrák, német és más európai bankok és vállalatok alapításában, illetve részesedésében. Magyarországon Kohnerékkel kö-

51 Magyar Compass, 1909–1910 –1918/9–1919/20/1–2. kötetei.

52 Névváltozatok: Anglo-Osztrák Bank, Anglo-Oesterreichische Bank, Banque Anglo-Autrichienne; 1911-ben 2 központi és 27 fióközlete volt.

53 Angol–Osztrák Bank Budapesti Fiókja (Angol–Osztrák Bank Budapesti Fióktelepe) BFL VII. 2/e. régi Cg. 148/1880., Cg. 252., Okm. 192.

_____ *A Kecskeméti Konzervgyár és a gazdasági elit kapcsolata az 1911–1947 közötti időszakban*
zösen alapították például 1890-ben a Hungária Műtrágya és Vegyipar Rt.-t, 1895-ben a Teudloff K. és Dittrich F. Gépgyár Rt.-t, a Hernádvölgyi Magyar Vasipar Rt.-t és 1911-ben a Földhitelbankot.⁵⁴

Dr. Kohner Adolf 1907-ben az Angol–Osztrák Bank igazgatótanácsának (főtanács, kormányzótanács, Generalrat) tagja lett, tisztségét. nagybátyjától, Kohner Ágoston (Ágost) (1847–1907) nagykereskedőtől örökölte meg, aki amúgy már 1894-től tagja volt a tanácsnak, és 1922-ig viselte. Külföldi kapcsolataik révén Kohnerék osztrák–angol tőkéhez jutottak és ennek segítségével is alapították a gyárak sorozatát.⁵⁵

A bank először megszerezte, érdekkörébe vonta a bozeni gyárat, amit átszervezett és különválasztott kecskeméti fiókjától, ahol egy újabb önálló gyárat alapítottak 1 000 000 korona alaptőkével. 1911. december 27-től egy új kecskeméti konzervgyár üzemelt tovább.⁵⁶

A részvénytársaság szervezeti működését az alapszabály határozta meg, a kereskedelmi törvény figyelembevételével. Az alapszabály meghatározta a konzervgyár tárgyát, tevékenységét a nyers gyümölcssel, főzeléssel, borral való kereskedést és mindennemű élelmiszer konzerválását. A cég nevét magyarul 'Első Kecskeméti Konzervgyár Rt.'-nek, németül 'Erste Kecskeméter Konservenfabrik Aktiengesellschaft'-nak és angolul 'The First Kecskemét Conserve Manufacturing Company Ltd.'-nek írták. A bejegyzés a Kecskeméti Törvényszéken⁵⁷ történt meg 1912-ben, illetve Budapesten ugyanebben az évben.⁵⁸ A főtelep-székhely Kecskeméten, fióktelep Budapesten volt, majd 1933-ban megfordult a helyzet, amikor is Budapestre került a székhely. 1940-től Szegeden is létrehoztak egy másik fióktelepet, az Első Kecskeméti Konzervgyár Szegedi Fióktelepet.⁵⁹

54 1921-ben angol részvénytársasággá alakította (Anglo Austrian Bank Limited) a londoni Bank of England és a Glyn Mills & Comp. bankcég, majd Londonba helyezte át a székhelyét.

55 BFL VII. 2/e. régi Cg. 1880/148., Cg. 252., Okm. 192.

56 Az Angol–Osztrák Bank 1911-ben két konzervgyárat alapított, egyiket Kecskeméten, a másikat Umagban ('Konservenfabrik Istria Stabilimento agricolo industriale Societe per Azoni in Umago'), illetve a bozeni gyárat átalakította 'Konserven Aktiengesellschaft' vorm. Jos Ringler's Söhne' néven.

57 A Kecskeméti Királyi Törvényszéknél történt bejegyzés adatai: Ct. (Cg.) 445., Okm. 148., Társas 4. kötet/18. lap.

58 A konzervgyár üzleti tevékenységét Kecskemétre és Budapestre összpontosította, itt voltak a kereskedelmi telepeik (Etablissement).

59 Első Kecskeméti Konzervgyár Rt. BFL VII. 2/e. Cg. 35.211, Okm. 7.615.

1911-től 1928-ig a közgyűlési és igazgatósági tanácsi üléseket hol Kecskeméten, hol Budapesten, az akkori IV. kerületi Bécsi utca 8. szám alatt, a Kohner Adolf Fiai cég irodájában tartották, ami egyben a cég egyik fióktelepe, irodája volt, illetve alkalmanként az Angol–Osztrák Bank fiókjában is rendeztek ilyen összejöveteleket. Ezeket a helyszíneket a gyár legfelsőbb vezetői rétegei, részvényesek, igazgatósági és felügyelőbizottsági tagok látogatták, a gyár területét csak évente egyszer, kétszer keresték fel. A felügyelőbizottság tagjai már gyakrabban jártak a gyár területén, mert a kereskedelmi törvény előírta a felügyeletet.

Az 1949 előtti időszakban a magyar gazdasági szerkezet elége koncentrált volt, a bankok, az ipar és a gazdasági adminisztráció főleg a székesfővárosra összpontosult, Budapest központú volt. Ez érvényesült a kecskeméti konzervgyár estében is, úgy hogy míg a gyáregység és a közvetlen cégvezetők Kecskemétre telepítve dolgoztak, addig az iroda (fiók, központi) a fővárosban működött, itt tevékenykedtek a felsőbb vezetők.

A fővárosban a gazdaság irányítása-vezetése a Belváros és a belső Lipótváros (City) területére koncentrálnak leginkább. A Horthy-korszak átlagembere használt egy kifejezést a gazdasági elitre: a lipótvárosi burzsoáziát, ami lényegében egyet jelentett a zsidó burzsoáziával, pénzügyi oligarchiával. Az biztos, hogy 1944 előtt a Lipótvárosban felülreprezentáltak voltak a zsidók, akik a GYOSZ tagjainak felét adták. Itt álltak a Parlament, az Osztrák–Magyar Bank, majd a Magyar Nemzeti Bank és a Budapesti Áru- és Értéktőzsde épületei. Itt találjuk, a Gróf Tisza István utcában,⁶⁰ az Angol–Osztrák Bank budapesti fiókját, a Hold utcában a Földhitelbankot, a Mária Valéria utcában⁶¹ a Weiss Manfréd Művek irodáit, a Pesti Lloyd Társulatot, a Zrínyi utcában a GYOSZ székházát és a Konzervgyárosok Országos Szövetséget, a Bécsi utcában a Kohner Adolf Fiai céget és az Első Kecskeméti Konzervgyár Rt. fiókját.

Az Angol–Osztrák Bank és az Első Kecskeméti Konzervgyár Rt. között kapcsolat alakult ki a részvények tulajdonlásában, illetve a bank vezető tisztségviselői, képviselői, mint Wetzler Bernát, dr. Kohner Adolf

60 Ma: József Attila utca.

61 Ma: Apáczay Csere János utca.

főtanácsosok, Engel Pál, Winkler Géza, dr. Planer Miksa budapesti igazgatók, Schönthal Oszkár és Schwarzh Hugó bécsi igazgatók, 1916-tól Hajdú Zoltán budapesti vezérigazgató⁶² – helyet foglaltak az Első Kecskeméti Konzervgyár Rt. igazgatótanácsában. Az új bozeni gyár igazgatósági tanácsában hasonló, ismerős nevekkal találkozunk, mint Engel Pál, Winkler Géza, Schwarzh Hugó, Günther Alfréd és a régi gyár vezetői. Az Angol–Osztrák Bank képviselői közül ki kell emelni Wetzler Bernátot (Bernhard Wetzler) (1856/1857–1922), akinek volt fogalma egy konzervgyár működéséről, mert a Wetzler B. & Com. nevű konzervgyár tulajdonosa volt.⁶³ A kecskeméti gyár részvényesei lettek továbbá: a régi gyár igazgatója, Iványi Sándor; idősebb gróf Teleki Géza nagybirtokos, volt belügyminiszter (1844–1913); Kada Elek kecskeméti polgármester; Babó Lajos földbirtokos; Polnay Jenő vezérigazgató; később pedig dr. Kohner Adolf embere, dr. Paupera Ferenc, a Föhlhitelbank vezérigazgatója. Az új felügyelőbizottság tagja lett a kecskeméti Sándor István, a későbbi kecskeméti polgármester is.

Az új gyár elnökévé gróf Teleki Gézát nevezték ki, akinek fia, gróf Teleki Pál földrajztudós és miniszterelnök volt. Teleki Géza egy régi erdélyi, magyarországi arisztokrata család leszármazottjaként, jogi tanulmányokat követően pályafutását a Kővárvidéken kezdte, mint tiszteletbeli al- és főjegyző, majd az országgyűlés tagja lett. 1889–1890 között Tisza Kálmán utolsó belügyminisztere volt. Tisza lemondása után, 1890-től több részvénytársaság és „*jótekonny testület*” vezetői tisztét bírta.⁶⁴

A korszakra jellemző, hogy az elnök a nagybirtokosok, az arisztokrácia köréből került ki, mert ez tekintélyt adott a cégnek, illetve kapcsolatot teremtett a hagyományos elit tagjaival. A hagyományos régi arisztokrácia kezdetben idegenkedett a gyárak, bankok alapításától, illetve annak működésében való részvételtől. A 19. század végén és a 20. század elején, 1918 után még inkább nyilvánvalóvá vált, hogy a földbirtok nem jelent elég megélhetést az arisztokrácia számára, ezért újabb

62 Hajdú Zoltán az 1920-as években az Anglo-Limited Bank elsősorú magyarországi vezetője volt.

63 A Wetzler B. & Com. gyárat 1875-ben alapította Wetzler Bernát Inzersdorfban és a hadseregnek (k. u. k.) gyártott hús-, zöldség és kávékonzerveket, 200–600 munkással, 80 lóerős gépekkel.

64 STURM Albert, 1897. 360–361. o.

megélhetési forrás, a gazdaság felé fordultak, pozíciókat vállaltak, illetve a birtokukra, uradalmukra építve gyárakat alapítottak, mint például a Károlyi, Csáky, Keglevich, Mikes, Degenfeld, Schönborn-Buchheim grófok.

A hilferdingi és gerschenkroni koncepciót vesszük észre, amelynek során a bank és a konzervgyár között személyi összefonódás-összeköttetés van.⁶⁵ A bank részvétele az igazgatótanácsban lehetőséget nyújthatott, hogy így akaratát, elképzeléseit a konzervgyár gazdasági működésében, üzletpolitikájában végrehajtsa. A bank érdekeltségi körének meghatározó eszköze a részvények birtoklása. Az Angol–Osztrák Bank birtokolta a legnagyobb tulajdonrészét a kecskeméti konzervgyárban, ahol képviselői, cégvezetői által érvényesítette érdekeit. A tulajdoni részt növelték azzal is, hogy az igazgatósági tanácsban ott voltak a saját vezető embereik. Ez egy erős kontrollt biztosított az üzleti folyamatok zavartalan működésében. Észrevehetjük, hogy a korabeli Magyarországon működő bankok, vállalatok kapcsolatban álltak Ausztria bankrendszerével, illetve annak iparával, ami azt jelentette, hogy hasonló szervezetűek voltak, illetve személyi (unió) összekötetésben álltak. A személyi összekötetés egyfajta ellenőrzés (kontroll-funkció) is volt. Az igazgatósági tanácsban és a felügyelőbizottságban ülőket a funkcióhalmozás jellemezte.⁶⁶ Erre jó példa, hogy dr. Kohner Adolf 1925 körül 32 tisztséget töltött be különféle vállalatokban – ebből egy cégfőnöki/tulajdonosi, 11 elnöki, egy társelnöki, három alelnöki, 15 igazgatósági tagsági, egy felügyelőbizottsági –, ezen felül érdekvédelmi szervezetekben és egyesületekben öt tisztséget – ebből négy elnöki, egy tagsági – tudhatott magáénak, továbbá számtalan kulturális, művészeti és vallási szervezetnek is tagja volt.⁶⁷ Radnóti József, a 20. század első felében élt gazdasági szakíró így írt erről: „*Volt egy periódusa, amikor szinte állandóan zsakettben járt, mert reggeltől estig elnökölt vagy részvett üléseken. Akkor tombolt benne a gründolási láz, alig volt a piacon olyan alapítás, amelyben részt vett volna.*”⁶⁸

65 Rudolf Hilferding (1877–1941) osztrák-német közgazdász, politikus, majd Alexander Gerschenkron (1904–1978) amerikai közgazdász, gazdaságtörténész vizsgálta a pénzintézetek-vállalatok kapcsolatát és felállították a koncepciójukat.

66 Rudolf HILFERDING, 1959. 174–175.o.; TOMKA Béla, 1995. 171–207. o.; TOMKA Béla, 1999. 132–134. o.; LENGYEL György, 1989. 39–94. o.

67 BFL VII. 2/e. Társas cégjegyzék kötetei.

68 RADNÓTI József, 1929. 107. o.

Az új arisztokráciát, a zsidó arisztokráciát dr. báró Kohner Adolf képviselte a kecskeméti konzervgyár felső vezetőségében. Elsősorban igazgatósági tag, részvényes, 1913-tól alelnök, 1915-től elnök lett. Rokonságban állt a Tornyai-Schossberger (Tornyai) bárói, Dirsztay (Fischl) bárói, Brüll, Sváb és Keglevich grófi családokkal. Őseinek származása bizonytalan, mint ahogy az más hasonló zsidó nagyiparos-bankár családok esetében is előfordul. Dédnagyapja, Kohner (Kuhner) N. kereskedő a családi visszaemlékezések szerint a szászországi Lipcséből⁶⁹ vándorolt el a jobb megélhetés reményében Magyarországra, az 1830-as évek végén vagy 1840-ben. Az első pesti adat a családról 1840-ből való. 1854-ben már a nagyapa, idősebb Kohner Adolf (Adolf Kuhner) (1814/1815–1860) a pesti nagykereskedők 150–160 fős csoportjába (Grosshandels Gremiums) tartozott, ami az ország gazdaságát irányította.⁷⁰ A család kezdetben toll- és terménykereskedéssel foglalkozott, majd részt vettek számos ipari és pénzügyi vállalkozás megalapításában. A család legfőbb összetartó ereje a vállalkozás, az üzlet⁷¹, az 1862-ben alapított Kohner Henrik és Testvérei és a 1872-ben létrejött Kohner Adolf Fiai cégek voltak.⁷²

Dr. báró Kohner Adolf 1866-ban született Pesten, édesapja Kohner Károly (1841–1894) nagykereskedő, édesanyja Stein Ida (1846–1875) volt. Tanulmányait Budapesten és Berlinben folytatta, a Humboldt Egyetemen (Humboldt-Universität zu Berlin) kémiaiából doktorált 1886-ban. Üzleti tudását édesapjától és nagybátyjától, Kohner Zsigmondtól (1840–1908) szerezte, utóbbi a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank alelnöke, a család vagyonának és tekintélyének kiépítője volt. Dr. Kohner Adolf szintén ennek a banknak lett igazgatósági tagja, illetve számtalan pénzintézetben és vállalati érdekltségben találjuk ott a nevét.

69 Lipcse a XIX. század elején fontos kereskedelmi központ volt, ahol a 11. század óta rendezték a lipcsei vásárokat (Leipziger Messe). Ez a 13–14. század folyamán idevonzotta az askenázi zsidókat (német zsidók), akik pénzügygel és kereskedéssel foglalkoztak. A 19. század első felében keletebbre vándoroltak a túlnépesedés miatt, Csehországon keresztül Magyarországra jöttek. Internet: <http://www.leipzig.de/buergerservice-und-verwaltung/unsere-stadt/stadtgeschichte/>, <http://www.leipziger-messe.de/Unternehmen/Geschichte/> (2012. július 4.)

70 BFL IX. 44. A Pesti Nagykereskedelmi Testület könyvei. 2. kötet, Cassa Buch des königl. Privileg. Grosshandels Gremiums in Pest.

71 A családi vállalkozásról és kapitalizmusról (family business) részletesen Halmos Károly történész foglalkozik 2008-ban megjelent könyvében. Halmos Károly, 2008.

72 HLBOCSÁNYI Norbert, 2012. 179–182.o. – Kohner Henrik és Testvérei BFL VII. 3/c. Cg. VIII 978/1864., BFL VII. 2/e. régi Cg. 1876/447.; Kohner Adolf Fiai BFL VII. 2/e. régi Cg. 1876/21., Cg. 7.776.

Híres műgyűjtő, műértő és a művészetek mecénása volt. Gyűjteményének alapját édesapjától, Kohner Károlytól örökölte, majd továbbfejlesztve létrehozta Budapest egyik jelentős magánképtárát.⁷³ Művészeti gyűjteményének súlypontját a modern (impreszionista) francia és magyar festők művei alkották.⁷⁴ Dr. Kohner Adolf, mint nagylelkű mecénás, támogatta a Szolnoki Művésztelepet és a Szépművészeti Múzeumot. Gyűjteménye darabjait rendszeresen kiállította különféle képzőművészeti kiállításokon, például a Művészház kiállításain.

Dr. báró Kohner Adolf 1894-ben feleségül vette Kohner Zsigmond lányát, Kohner Helént (Ilona) (1872–?), ebben az évben, édesapja halála után társtag, „*termény és értékáru kereskedő*” lett a családi cégben, a Kohner Adolf Fiaiban. Ezen a kereskedőházon keresztül terménykereskedéssel, bank- és váltóüzlettel, földbirtokbérlettel és vállalat alapítással foglalkozott. Majd 1921-ben kereskedőházát átalakította, félretette a terménykereskedést és magánbankházzá alakította, ami a családi vagyon kezelését, illetve az érdekeltségükben lévő vállalatok finanszírozását és irányítását szolgálta.⁷⁵

Dr. Kohner Adolfnak egy fia és három lány volt. Fia, Károly Emil (1891–1916) nagykereskedő az első világháborúban hősi halált halt. Legismertebb, legidősebb lánya, Ida (1895–1944) örökölte apja művészi szenvedélyét és tovább is fejlesztette. A Magyar Királyi Képzőművészeti Főiskolán művészetet tanult, festőművésznő lett, majd 1924-ben férjhez ment Farkas István (1887–1944) festőművészhez, akivel 1925-től 1933-ig Párizsban élt. A háború végén a zsidóüldözések áldozatai lettek, férjét Auschwitzba vitték tavasszal, Idának 1944 decemberében nyoma veszett. Kohner Adolf második lánya, Lujza (1898–?) hozzáment báró Dirsztay Gedeon (1890–1961) bankigazgatóhoz, akinek édesapja báró Dirsztay Béla (1861–1921) neves műgyűjtő volt. A legfiatalabb Kohner-lány, Katalin (1907–?) dr. Lukács Antal felesége lett.

Dr. Kohner Adolf révén a kecskeméti konzervgyár üzleti kapcsolatba került a Helvécia Szőlőtermelő és Értékesítő Rt.-vel. Ezt a budapesti központú céget 1911-ben alapította 400 000 korona alaptőkével családi cégén és bankján, a Földhitelbank Rt.-n keresztül, a svájci származású

73 A Kohner-gyűjtemény létrejöttének virágkora az 1904 és 1914 közötti időszakra tehető. A Művészház, 2009. 61–62. o., BÁRÓ KOHNER Adolf, 1934. 3–6. o.

74 Részletesen lásd: MOLNOS Péter, 2004. 17–23. o., MOLNOS Péter, 2006., BÁRÓ KOHNER Adolf, 1934. 3–6. o.

75 BFL VII. 2/e. régi Cg. 1876/21., Cg. 7.776.

_____ *A Kecskeméti Konzervgyár és a gazdasági elit kapcsolata az 1911–1947 közötti időszakban*
Wéber családdal közösen.⁷⁶ A vállalat földbirtokait Wéber Ede (1843–1935) földbirtokostól és szőlésztől vette meg, aki 1910-re tönkrement. A birtok területe körülbelül 1674 kat. hold területű szőlő- és gyümölcsbirtok, ahol 28 000 db gyümölcsfa, főleg kajszibarack, és 3 500 000 tőke szőlő volt. A Helvécia Szőlőtermelő és Értékesítő Rt. gyümölcs- és szőlőtermesztéssel, illetve feldolgozással is foglalkozott Helvécián, terményeit, termékeit leginkább a kecskeméti konzervgyárnak és pesti cégeknek adta el.⁷⁷

A konzervipar napi szintű irányítása, a feladok megszervezése és kiosztása a vezető tisztviselők, a kinevezett cégvezetők (procurista), igazgatók, úgynevezett operatív irányítók feladata volt, mint például Dembiczky László, Molnár Béla, Lebovits Sándor, Benedek László igazgatók, Ackermann Artúr személyzeti igazgató. Az elit csoporttól (részvényes, tulajdonos, igazgatósági tag, felügyelő bizottsági tag) az operatív irányítókat az különbözteti meg, hogy a gyár fizette őket, annak alkalmazásában voltak, az elit nevezte ki őket pozíciójukba. Nem volt jellemző, hogy a tulajdonosi körbe került bele cégvezető, de az előfordult, hogy a közgyűlés elnöke lett igazgató, mint Molnár Béla.

A kereskedelmi törvény előírta, hogy be kell jegyeztetni a vezető tisztviselőket is, akiknek aláírási jogosultságuk volt és képviselték a vállalatot. Az aláírási jogosultságot a tulajdonosuktól kapták – mint Dembiczky László 1916-ban, Molnár Béla 1921-ben, Lebovits Sándor 1921-ben –, akiknek a nevében kellett eljárni és „p.p.” rövidítéssel kellett jelezni az aláírásakor, ezek az aláírási címpéldányokon nagyon szépen megjelennek. A kecskeméti konzervgyár esetében a cégjegyzés úgy történt, hogy két igazgató vagy egy igazgató és egy, az igazgatóság által cégjegyzésre feljogosított társasági tisztviselő aláírásai jelentek meg.

Az I. világháború időszakában a konzervtermelés számára konjunktúrát hozott. A termékeket nagyrészt a hadsereg vette meg. A korábban eladósodott Első Kecskeméti Konzervgyár Rt. számára pedig a háborús lehetőségek kihasználása azt jelentette, hogy 1915–1917-ben már nyereséggel gazdálkodott, munkaerőt toborzott, létszámát a főidényben 820 főre növelte. A termelés nagyobb része a háborús igényekhez igazodva főzelék-, gyümölcskonzerv, szárítmány és vegyesíz volt. Ebben az idő-

76 Kohner Adolf 1911-ben alapította a Földhitelbank Rt.-t és a Hungária Jaquard Szövőgyár Rt.-t az Angol–Osztrák Bankkal együtt.

77 Helvécia Szőlőtermelő és Értékesítő Rt. BFL VII. 2/e. régi Cg. 1912/1., Cg. 2.759., Okm. 2.380.; Földhitelbank Rt. BFL VII. 2/e. régi Cg. 1911/405., Cg. 2.200., Okm. 2.221.

szakban nehézséget jelentett a szállítás, mert a katonai célok kerültek előtérbe, illetve sűrűn változtak a kormányhatósági, törvényhatósági rendeletek, ami befolyásolta az árakat. A háborús időszak jellegzetes gazdasági szervezetei voltak az úgynevezett szakirányú központok, amelyeknek fő feladatuk volt a nyersanyagok, késztermékek beszerzése a hadsereg, a gyárak és a polgári lakosság részére. A kecskeméti konzervgyár az Országos Zöldség-, Főzelék- és Gyümölcsforgalmi Rt.-vel, a Weiss Manfréd-féle gyár pedig a Cs. és Kir. Hadügyminisztérium Vágómarhabevásárlási Központjával állt kapcsolatban.

A háború után a konzervgyár még nem érezte meg rögtön a gazdasági megtorpanást, a feldolgozható anyagmennyiség hirtelen csökkenését és a fogyasztói igények gyors beszűkülését, az 1920–1924-es évek nyereséggel zárultak a konzervgyár részéről. A gyár 1945 előtti történetéből sok adat maradt fenn, hogy mit gyártott és mennyit. Az 1921-es gyártási év adatai megmaradtak és a következőkkel találkozunk. Gyártottak: 120 000 1/1-es doboz befőttet, 50 000 1/2-es doboz és 115 000 1/2-es dzsemet, 15 vagon különféle ízt, 20 000 1/2-es doboz babot, 20 000 1/1-es doboz zöldborsót, 35 000 1/2-es doboz borsót, 2000 doboz spárgát, 7 vagon paradicsomkonzervet és különféle vegyes gyártmányt. A termékek nagy részét el tudták adni 22 000 000 korona értékben.⁷⁸

Az 1920 években már a kecskeméti konzervgyár volt az ország legjelentősebb, legnagyobb konzervüzeme. Termelését a Bruck-Királyhidán felszámolt konzervüzem gépeivel, kávé- és húsfeldolgozással is tudta bővíteni. Ami szükséges volt, mert a húszas évek elején cukorhiány lépett fel az országban, és a gyár leállítását a profil bővítésével oldották meg. Kávét főleg tavasszal és ősszel dolgoztak fel, amit Olaszországból, Trieszten keresztül vettek meg, a kávépótló cikóriát, árpát pedig Magyarországon szerezték be. Télen marha- és baromfihúst dolgoztak fel, amit a pesti vágóhidáról szállítottak be. Ezeket a termékeket a hadseregnek adták el.

1921-ben megjelent Kecskeméten egy konkurens cég, a Platter-féle konzervgyár, a Szolnoki úton. Alapítója, Hans Platter (1892–?) volt, aki a dél-tiroli Meranból származott. A gyár 1923-tól Platter János Konzervipari és Kereskedelmi Rt. néven működött tovább, telephelyét Kecskeméten, irodát Budapesten, kirendeltséget Angliában, Németor-

78 BFL VII. 2/e. Cg. 35.211., Okm. 7.615.

_____ *A Kecskeméti Konzervgyár és a gazdasági elit kapcsolata az 1911–1947 közötti időszakban* szágban és Svájjban tartott fent. Szárított zöldségeket, gyümölcsöket, ízeket és főzelékkonzerveket gyártott, amit a Conserva Német-Magyar Terményforgalmi Rt. forgalmazott „Conserva” néven.⁷⁹

1925-től veszteséggé vált és 1927 végére már 85 788,84 pengő veszteség keletkezett. Ekkor az exportlehetőségek már beszűkültek – a korabeli államok ellenséges viszonyulása miatt –, és a gyár egyedül a hazai piacra támaszkodhatott, ahol igen élénk verseny fejlődött ki, az eladási árak nagyarányú csökkenését vonva maga után. A magas gyümölcsárak (főleg a barack) miatt alig gyártott gyümölcspulpot a konzervgyár. A kedvezőtlen helyzetet betetézte, hogy ezekben az években rossz termés volt, kevés volt a szőlőmust, a paradicsom, ez utóbbinak 10–20-szorosára növekedett az ára. Alig tudott a gyár befőttet eladni, mert a kereskedőknek felhalmozott készleteik voltak. A gyorsabban romló befötteteket, régi árukat veszteséggel tudta értékesíteni a gyár. 1928-ban az Angol–Osztrák Bank képviselői által, Engel Pál, Hajdu Zoltán és dr. Kohner Adolf eladták a részvényeket a Weiss család pénzügyi vállalatának, a Labor Bizalmi Rt.-nek.⁸⁰

A Weiss klán

1928. április 21-én a Weiss Manfréd Acél- és Fémművek Rt. V. kerületi Mária Valéria utca 17. szám alatti irodájában tartott rendkívüli közgyűlésével véget ért egy korszak és egy újabb kezdődött el a gyár életében. Alapszabályt módosítottak, a régi igazgatósági és felügyelőbizottsági tagok lemondtak és újak kerültek a pozícióba: a Weiss család emberei, cégvezetői, mint Detre Vilmos, Gross Károly, Waldapfel Gábor és dr. Bende Ödön, később Jünker Géza. Ők voltak a legnagyobb részvényesek papíron, gyakorlatilag a Labor Bizalmi Rt. állt mögöttük, annak alkalmazásában álltak. A korábbi vezetőségből Molnár Béla igazgatót elnökké, dr. Halasy Tibort jegyzőkönyvezetővé⁸¹, később igazgatósági taggá nevezte ki a közgyűlés. A Weiss család kezdetben nem vállalt po-

79 EÖTVÖS NAGY Imre, é. n. 237. o., Conserva Német-Magyar Terményforgalmi Rt. BFL VII. 2/e. Cg. 19.829., Okm. 5373., XI. 1107. Conserva Német-Magyar Terményforgalmi Rt. iratai.

80 BFL VII. 2/e. Cg. 35.211., Okm. 7.615.

81 Dévaványai Halasy Tibor (1880–1942) budapesti ügyvéd, Jász-Nagykun-Szolnok vármegye tiszteletbeli főügyésze és Weissék jogásza volt.

ziciót, majd csak az 1933. május 10-i közgyűléstől kezdődően, amikor is Alfonz báró (1890–1986) elnök, Jenő báró (1887–1983) igazgatósági tag lett. Ez jelképes cselekedet volt, hiszen amúgy is Weiss tulajdonban állt a gyár. Báró Weiss Alfonzról közismert volt akkoriban, hogy hallgató ember, főlegesen nem cseveg. Ifjúkorában édesapja, Weiss Manfréd szelíd gúnnal sarkalta hallgató fiát: „*Most csönd legyen, mert Ali fog mondani egy mondatot.*”⁸² A kortársak véleménye szerint Alfonz pénzember, bankár alkat volt, testvére, Jenő pedig gyáros, jobban értett a gyárak működésének az irányításához. Mindketten tanult emberek voltak, műszaki végzettséggel rendelkeztek.

Az 1933. május 10-ei közgyűlés döntött a székhelyváltásról, a központ Budapestre a ferencvárosi Máriássy utca 1. szám alá került át. Az 1930-as években a Weiss-féle konzervgyár és a kecskeméti konzervgyár összemósódott, mind a tulajdonosi körrel, mind az igazgatósággal, cégvezetőkkel, mind a termékkel. A tulajdonosok-résztvényesek, felsőbb cégvezetők ugyanazok voltak, központi irodái szintén megegyeztek. Előfordult az is, hogy kecskeméti konzervgyárban készített konzerveket a pesti konzervgyár márkanévvel forgalmazták.

A Weiss család első ismert őse, Baruch Weiss (?–?) pipakészítő, kereskedő volt, a családi mítosz szerint Csehország felől érkezett Pestre. Fia, Weiss (Weisz) B. Adolf (1805–1877) kereskedő (Produktenhandler), 1839-ben vette feleségül a gazdag Kanitz Évát (1816–1863), akitől hat gyermeke született, Dávid, Jenny, Antónia, Helén, illetve Bertold és Manfréd. Utóbbiak a magyar gazdasági életben fontos szerepet játszottak.

A család kezdetben terménykereskedéssel foglalkozott. Az 1852-es pesti és budai útmutatóban (kalendáriumban) Weissék neve együtt szerepel Kohnerékkal és Mauthnerékkal.⁸³ Az első családi cégük, az Weiss B. Adolf (Adolf B. Weiss) volt, ebből jött létre 1870-ben Weiss B. Adolf és Fia (Adolf B. Weiss & Sohn), majd 1882-ben a Weiss Berthold és Manfréd Első Magyar Konzervgyára. Ezt a gyárat Weiss Berthold (1845–1915) és öccse, Manfréd (1857–1922) alapították, korán felismerték az üzleti lehetőséget a konzervgyártás területén, amit az akkori Tisza Kálmán-kormány is támogatott állami kedvezmények révén.

82 RADNÓTI József, 1929. 311–312. o.

83 Pester und Ofner, é. n. 71. o.

Az első üzem a VII. kerületi Lövölde téren, majd a második a IX. kerületi Máriássy utcában létesült, a hadseregnek és a külföldi vásárlóknak szállított „szelencében eltartható” húsokat, leveseket, kávékat és főzelékféléket.⁸⁴ A szelencék-dobozok előállítására vetette meg az alapját a cég fémipari ágának, amely csakhamar fémipari cikket, töltényhüvelyeket, tölténytárákat (1889-től), fegyveralkatrészt készített állami megrendelésekre. Létszáma az 1880-as évekből 200–300 főről 1904-re 2000 munkásra növekedett.⁸⁵ Később ebből fejlődött ki a Weiss Manfréd konzern-vállalat, ami meghatározta a magyar ipart és annak stratégiai részévé vált.⁸⁶

Weiss Berthold (1845–1915) 1896-ban kivált a cégtől és politikai szerepet vállalt, a Szabadelvű Párt képviselője lett, majd a textilipar, a közgazdaság felé nézett, és ott kamatoztatta tudását. Felesége Blau Hermína (Weiss Hermína) (1858–1937) volt, akitől Jolán, Elza lányai és Béla fia született. Weiss Jolán (1882–1935) báró Madarassy-Beck Marcellhez (1873–1945), a Magyar Leszámítoló és Pénzváltó Bank elnök-vezérigazgatójához ment feleségül. A házaspár katolizált.⁸⁷ Weiss Berthold nevéhez fűződött az Első Magyar Szövő- és kötőgyár Rt. (1895), a Textilgyárosok Országos Egyesülete (1894) és a GYOSZ (1902) alapítása. A család felhasználta politikai és gazdasági kapcsolatait, aminek az eredménye, hogy mindig hozzá tudtak jutni állami-katonai megrendelésekhez (konzervek, töltények, egyenruha).⁸⁸

Weiss család legismertebb tagja „a legnemesebb férfi”⁸⁹, Manfréd volt. A saját cégén, a Weiss-féle konzervgyáron kívül több vállalat igazgatótanácsában és érdekvédelmi szervezetekben is ott ült, és gya-

84 Weiss B. Adolf és Fia BFL VII. 3/c. Cg. VIII 1870/328., BFL VII. 2/e. régi 1876/314., Cg. 32.438.; Weiss Manfréd Első Magyar Konzervgyára és Ércárugyára BFL VII. 2/e. Cg. 2691., régi Cg. 1882/305.

85 1880-as években 50–60 állandó munkás mellett 250–300 idénymunkással is találkozunk. 1904-ben az egész cégnél 2000 munkás dolgozott, hogy ebből mennyien a konzervgyárban, azt pontosan nem lehet tudni. Véleményem szerint 200–300 főről beszélhetünk.

86 Weiss Manfréd Acél- és Fémművei Rt. (1914), Ferroglobus Vasárúkereskedelmi Rt. (1921), Labor Bizalmi Rt. (1923), Weiss Manfréd Első Magyar Konzervgyára és Ércárugyára Rt. (1923), Metalloglobus Fémkereskedelmi Rt. (1923), Weiss Manfréd Repülőgép és Motorgyár Rt. (1923), Telekkelző és Értékesítő Rt. (1934), Weiss Manfréd Alumínium Művek Rt. (1935).

87 A Madarassy-Beck család Madarásról származott, a pesti city meghatározó pénzügyi bárói családja lett.

88 Pester Lloyd, Morgenblatt, Freitag, 12. März 1915., Nr. 71. 8., Pester Lloyd, Abendblatt, Freitag, 12. März 1915., Nr. 71. 3–4. o.

89 Báró Weiss Manfréd sírfeliratáról.

rapította a családi vagyont. I. Ferenc József császár és király többször is kitüntette, a nagymérvű hadfelszerelési (konzerv, lőszer, egyenruha) tevékenységének elismeréseként. 1896-ban magyar nemességet „csepeli” előnévvel, 1901-ben a Vaskoronarendet, majd 1915-ben felsőházi tagságot és 1918-ban bárói címet kapott.⁹⁰ Kortársaihoz hasonlóan, társadalmi rangjához illően 1913-ban birtokot vásárolt, a derekegyházi volt Károlyi-féle uradalmat, dr. Kohner Adolf Földhitelbankjától.⁹¹ Modernizálta a kastélyt, új épületeket, malmot, kisvasutat és öntözőberendezést épített. A derekegyházi gazdaság megfelelő öntözéssel gyümölcs- és zöldségféléket termelt, amit a kecskeméti konzervgyárnak adott el. Ennek ellenére sem lett igazi magyar úr, nem tudott a született arisztokratákkal lelkileg azonosulni. Ehhez az is hozzájárult, hogy a 20. század első felének társadalma nem mindig pozitívan szemlélte meggazdagodását, és a korabeli sajtó „hadimilliomosként” emlegette.

1884-ben Weiss Manfréd felesége lett Wahl Alice (1865–1904), akinek édesapja osztrák származású lovag Wahl Albert⁹² (183?–1905) vasúti vezérigazgató volt. Az após révén Weiss cége rövidesen az osztrák–magyar hadsereg főszállítója lett. Sógora, lovag Wahl Oszkár tevékenyen részt vett a Weiss-féle vállalkozások irányításában, és az ő unokája, Vera hozzáment Zwack Jánoshoz (1893–1958), aki a likőröket gyártó Zwack J. és Társa cég tulajdonosa volt.

Weiss Manfrédnek négy lánya és kettő fia született, akik házastársaikkal együtt részvényesek lettek az Első Kecskeméti Konzervgyár Rt.-ben. Weiss Jenő egy prágai származású, gazdag nagykereskedő, Heinrich Geitler von Armingen lányát, Annát⁹³ vette feleségül.⁹⁴ Weiss Alfonz felesége báró Herzog Erzsébet, akinek apja, báró Herzog Mór

90 GUDENUS János–SZENTIRMAY László, 1984. 484. o., GUDENUS János József, 1998. 238–239. o.

91 Földhitelbank Rt. BFL VII. 2/e. régi Cg. 1911/405., Cg. 2.200., Okm. 2.221.

92 Németül: Albert Ritter von Wahl.

93 Németül: Anna Geitler von Armingen.

94 Prágai zsidó származású nagykereskedői család, eredeti nevük Jeiteles (Jeitteles) volt. Nemességüket 1854-ben kapták. Internet: www.jewishencyclopedia.com (2012. július 4.)

Lipót (1869–1934) bankár, nagyiparos és a Herzog M. L. és Társa cég⁹⁵ tulajdonosa volt. Kohner Adolfhoz hasonlóan nagy, 2500 darabos magán műgyűjteményt hozott létre pesti palotájukban.⁹⁶

Weiss Manfréd lányait üzlettársak fiaihoz adta férjhez, hogy rokoni kapcsolatokkal is erősítse az üzleti szálakat. Így került be a Weiss-féle vállalatok igazgatóságába Weiss Elza (1885–?) férje, jánoshegyi Mauthner Alfréd (?–1933) nagykereskedő. Mauthnerék vetőmag-kereskedésből és -termelésből éltek, cégük központja a VII. kerületi Rottenbiller utcában, mintatelepei pedig Csepelen voltak. Az ország legnagyobb vetőmaggal foglalkozó vállalata volt az övék, uralta a piacot, illetve ellátta így a kecskeméti gazdákat is, akik megtermelték a zöldségeket.⁹⁷

Weiss Marianna (1894–1971) férje, báró Kornfeld Móric (1882–1967) nagyiparos, bankár, politikus és mecénás volt. Fontos szerepet játszott az ipari érdekképviseltek munkájában. Közgazdasági és politikai tanulmányai jelentek meg a Magyar Szemlében⁹⁸, amit barátjával, gróf Bethlen István miniszterelnökkel együtt alapítottak. Radnóti József így jellemzi: „Egyetlen szeretője, akivel szemközt nem csélcsapó és nem csapodár: a Kultúra. Ezt imádja és ehhez bőkezű, kitart mellette. A titkos és jól titkolt vágya egy nagy újság, melyet ő szerkesztené, ő írna vagy az ő szellemében írnának, és amelyet milliók olvasnának...”⁹⁹ Kornfeld Móric nővérének, Kornfeld Máriának (Mici bárónő) (1881–1939) a férje, egy régi pesti nagykereskedő család leszármazottja, domonyi Domony Móric (1872–1944) volt, a Magyar Királyi Folyam- és Tengerhajózási Rt. vezérigazgatója, nagyiparos. Móric öccséről, Pálról lentebb tesztek említést.

95 M. L. Herzog & Co. (M. L. Herzog & Com., M. L. Herczog et Comp.)/ A Herzog M. L. és Társa céget az 1840-es évek végén (cégbírósági adat 1858-ból) alapították, tevékenységi köre dohány- és terménykereskedelem, majd bank. BFL VII. 3/c. Cg. VIII. 1864/980., VII. 2/e. 3652.

96 MRÁVIK László, 2001. 156–190. o.

97 Mauthner Ödön BFL VII. 3/c. Cg. 1874/228., Cg. VII., VII. 2/e. régi Cg. 1876/1.737., Cg. 619.

98 Lásd részletesen: Kornfeld Móric, 2006. 10–61. o.

99 RADNÓTI József, 1929. 127. o.

Weiss Margit-Daisy (1895–1988) ifjú dr. Chorin Ferencsel (1879–1964) kötött házasságot. A Horthy-korszak legismertebb és legbefolyásosabb üzletemberéről, a Salgótarjáni Kőszénbánya Rt. elnök-vezérigazgatójáról így ír Radnóti József: „*A kormány is számít rá, a liberalizmus is számít rá, az irodalom is számít rá, a sajtó is számít rá, a képzőművészet is számít rá, a jótékonyság is számít rá. Mindenki számít rá és mindenki számol vele.*”¹⁰⁰ A gazdasági tevékenységét apja mellett kezdte a Salgótarjáni Kőszén Bánya Rt.-nél, mint vezérigazgató, majd a cég elnöke lett. Szintén vezetője volt a GYOSZ-nak, számtalan vállalatnak és banknak. A Chorin rokonság révén a kecskeméti konzervgyár részvényese lett ifjú dr. Chorin Ferenc húgának, Irénnek a férje, dr. ómoravicai Heinrich Antal (1900–?) is. Apja, a Friedrich- és a Huszárkormányok kereskedelemügyi minisztere, Heinrich Ferenc (1866–1925) nagykereskedő volt. A Heinrich A. és Fiai, majd a Heinrich A. és Fiai Rt. cégeken keresztül vaskereskedelemmel foglalkoztak. Rokonuk volt az antiszemita Imrédy Béla bankár, miniszterelnök is, akinek miniszterelnöksége idején fogadták el az első zsidótörvényt.¹⁰¹

Weiss Edit (1899–1967) a legkisebb lány nem ment férjhez, a világháború előtt és alatta tevékenyen segítette a rászoruló zsidókat és keresztényeket. Ő volt az egyik vezetője a Magyar Izraelita Pártfogó Irodának, ami kapcsolatban állt a Magyar Katolikus Püspöki Kar által létrehozott Magyar Szent Kereszt Egyesülettel, így jobban tudtak segíteni az üldözött, bajba jutott zsidóknak és keresztény embereknek.¹⁰²

A kecskeméti konzervgyár kapcsolatban volt a Labor Bizalmi Rt.-vel. Ez a vállalat intézte a pénzügyet, finanszírozta a gyárral kapcsolatos fejlesztéseket és karbantartásokat. A gyárat 1923-ban alapították Csepelen, 900 000 000 korona alaptőkével, Weiss Manfréd gyermekei és azok férjei. Elnöke Mauthner Alfréd, majd annak halála után, 1933-tól ifjú dr. Chorin Ferenc lett. Weiss Manfréd végrendeletében gyermekeire hagyta a vagyonát. Az örökösök nem osztották szét, hanem osztatlanul a Labor Bizalmi Rt.-re bízták, amelynek feladata volt a vagyon, a vállalatok és az uradalom kezelése, bővítése.¹⁰³

100 Radnóti József, 1929. 289. o.

101 BFL XI. 1118. Heinrich A. és Fiai Rt.

102 Magyar Katolikus Lexikon. 8. kötet. 2003. 405. o.

103 A cég neve a család jelmondatából származik: „Labor omnia vincit”, ami Vergilius mondásából ered „Labor omnia vincit improbus.” Jelentése: „A szívós munka mindent legyőz.” BFL VII. 2/e. USZ 40.775., Pestvidéki Kir. Törvényszék Cg. 2.206., Okm. 8.067., VII. 193. 0922/1918. Weiss Manfréd végrendelete.

A Weiss családnak nem ez volt az első konzervgyári érdekeltsége, mert 1920-ban már megalapították a Magyar Általános Hitelbankkal (MÁH) közösen az Excelsior Csemege Konzervgyár Rt.-t.¹⁰⁴ A MÁH-nak, az ország egyik jelentősebb bankjának igazgatósági tagja, helyettes-vezérigazgatója volt báró Kornfeld Pál (1884–1958). Weiss rokonként üzleti kapcsolatba került a baranyavári Ullmann bárókkal, illetve a főreszvényes bécsi Rothschild családdal, akik 1867-ben alapították a bankot. Báró Kornfeld Pál édesapja, báró Kornfeld Zsigmond volt ennek a banknak az elnöke. A MÁH-érdekeltségben volt több cukorgyár is, mint a Magyar Cukoripar Rt., Alföldi Cukorgyár Rt. és a Bácsmezei Cukorgyár Rt. is. Weissék a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank Rt. segítségével 1920-ban alapították a Csongrádmezei Cukorgyár Rt.-t, amelyet cukorrépával a Weiss-féle derekegyházi és a Pallavicini sövényházi uradalom látott el. Ezek a gyárak szállították a cukrot a kecskeméti konzervgyárnak az 1920-as évektől kezdődően.¹⁰⁵

A konzervipari érdekek összefogására a konzervgyárak 1917-ben megalapították a GYOSZ Zrínyi utcai épületében a Konzervgyárosok Országos Szövetségét, amelynek elnöke, dr. Németh Béla egyben a Welleminszky és Gottlieb Adrai Konzervgyárak Rt.106 elnöke is volt. Ennek a szövetségnek a működtetésében a Weiss rokonság is tevékenyen részt vett, majd több konzervgyár – a kecskeméti, a Weiss-féle, az Óceán, a Hungária, a Döry, a Gschwindt, az Adria – 1928-ban létrehozta a Konzervkereskedelmi Rt.-t, a konzervkartellt. Ennek célja, hogy összehangolja a konzervek eladását, illetve a nyersanyagok beszerzését, az árak meghatározását. A kartell a kecskeméti konzervgyártól paradicsom-, főzelékkonzerveket, befőtteket, dzsemeket és cukrozott gyümölcsöket vett át és értékesítette. Az igazgatóságban a kecskeméti Molnár Béla igazgatóval és Gross Károly igazgatósági taggal találkoztunk.¹⁰⁷

104 1938-tól új cégnevet vett fel: Excelsior Fémáru- és Konzervdobozgyár Rt. BFL VII. 2/e. Cg. 11.045., Okm. 3.885.

105 TALLÓS György, 1995. 151–154. o., MÁH BFL VII. 3/c. Cg. VIII 1867/228., BFL VII. 2/e. régi Cg. 1876/343., Cg. 1.163., Okm. 9. Bácsmezei Cukorgyár Rt. BFL VII. 2/e. régi Cg. 1911/746., Okm. 2.282., Alföldi Cukorgyár Rt. BFL VII. 2/e. régi Cg. 1910/187., Cg. 1468., Okm. 1978., Csongrádmezei Cukorgyár Rt. BFL VII. 2/e. Cg. 16.120., Okm. 4.789.

106 1908-ban alapították és később Óceán Magyar Konzervgyár és Kereskedelmi Rt. lett a neve.

107 Konzervkereskedelmi Rt. BFL VII. 2/e. Cg. 29.385., Okm. 6.930., USZ 40.735.

A világháború után a lakosság bizalma a konzervek iránt növekedett és az 1930-as évektől egyre többen vásárolták, főleg a jómódúak. Ennek ellenére jelentős volt az otthoni gyümölcs- és főzelékkonzerválás is. Ebben az időben bővült az import, ami főleg barack- és paradicsomkonzerv kivitelét jelentette. Az 1930-as évek vége felé nagyobb mennyiségben rendelt a hadsereg hús- és kávékonzervet.

A piaci igények ellátására fejlesztéseket és modernizálásokat hajtottak végre Weissék, amit a Labor Bizalmi Rt. finanszírozott, amelynek elnöke 1934-től ifjú dr. Chorin Ferenc volt. Nagyobb építkezéseket folytattak a konzervgyár területén, illetve modern, zöldség- és főzelékszárításra alkalmas gépeket szereztek be Budapestről, valamint az olasz Manzini cégtől.¹⁰⁸

1928–1934-ben a gazdasági válság idején a konzervtermelés mennyisége stagnált, a konzervipar összes dolgozói létszáma az 1932. évi mélypontra átlagban 950 fő, a szezoncsúcsban 1800–1900 fő volt országosan, ebből a kecskeméti gyár 500–650 munkást és 8–13 tisztviselőt foglalkoztatott a gyártási időben.

A gazdasági nehézségek mellett néha az időjárás is nehezítette a konzervgyárak életét. 1935. május 28-án Kecskeméten jégverés pusztított. A gyümölcs- és zöldségtermést nagyrészt tönkretette. A konzervgyár 160 kat. hold borsóvetését is elverte, de úgy, hogy még a vetőmag mennyiségét sem kapta vissza. A gyárépületekben súlyos károk keletkeztek 1300 ablakot vert be és 7800 m² kátrányfedéllemezett tett tönkre. Ezeknek a pótlása 16 489,71 pengőbe került, így az 1935-ös év veszteséggel zárult.

1936-ban átalakult a részvényesek listája, megjelentek a Weiss-féle vállalatok, mint például a legnagyobb részvénnyel rendelkező Weiss Manfréd Első Magyar Konzervgyára és Ércárugyára Rt. és a Labor Bizalmi Rt., amelyet az előző részvényesek, vezetők képviseltek, mögöttük a Weiss család állt. Papíron változott minden, de gyakorlatilag maradt minden a régiben.¹⁰⁹

108 A Manzini gépipari céget 1918-ban alapították Correggio-ban (Észak-Olaszország) és mai napig működik.

109 Részvényesek: Weiss Manfréd Első Magyar Konzervgyára és Ércárugyára Rt., Weiss Manfréd Acél- és Fémművei Rt., Weiss Manfréd Repülőgép és Motorgyár Rt., Labor Bizalmi Rt., Telekkezelő és Értékesítő Rt., Ferroglobus Rt., Metalloglobus Rt.

A gyár legismertebb és megbecsült igazgatója a nagyváradi származású Lebovits Sándor (1894–?) volt, aki 1915-ben került a gyárba, itt főkönyvelő lett, majd 1929-ben nevezték ki cégvezetőnek. Lebovits Sándor 1939-es cikkében kifejtette, hogy a gyár elsősorban a helyi termelőktől vásárolta a gyümölcs nyersanyagot és fontos árszabályozó tényezővé vált az 1930-as évek végére. Tőle tudjuk, hogy a Homokhátságon termő mely gyümölcsfajtákat (Magyar kajszibarack, Württemberg királya, Olga őszibarack, Besztercei, Besztercei muskotály szilva, Vilmos, Kiefer körte) használta fel a konzervgyár.¹¹⁰ Legnagyobb mennyiségben őszibarackot dolgozott fel – pulpetként, dzsemként, befőttként, cukrozott gyümölcsként – amelyet főleg külföld vásárolt meg. A főzelékfélék alapanyagát a helyi és – ügynökök által – távolabbi termelőktől szerezték be.

A kecskeméti konzervgyár 1930-as években készült gyümölcs- és főzelékkonzerveit nem mindig saját neve alatt hozta forgalomba, hanem a Weiss-féle gyár vagy a Meinl Gyula Kávébehozatali Rt. neve alatt. Weissék Glóbusz néven is forgalmazták a kecskeméti paradicsomsűrítményeket. Az osztrák gyár 1909-ben alapította meg magyar leányvállalatát (a Meinl Gyula Kávébehozatali Rt.-t), saját kávékonzervei mellett más, nem saját konzerveket is árult üzleteiben. Kecskeméten a Nagykőrösi utcában volt kereskedése.

A vagyon

A nyilvánosságot mindig érdekelte, hogy ki a társadalom legvagyonosabb embere – „hadimilliomosai, pénz urai” –, kinek van a legtöbb pénze a pesti cityben. Ez a téma az első világháború idején már felmerült, néptömegek álmództak, legendákat, mítoszokat szöttek a mesés vagyonokról.¹¹¹ A történésznek nehéz feladata van a hiányos források és legendák között. Az uradalmak nagyságát, művelési módját könnyű megállapítani és ebből vagyoni helyzetre és jövedelemre lehet következtetni. A gazdasági életben nehezebben, a nagyobb cégek iratanyagából és más levéltári forrásokból kaphatunk néhány töredékes információt.

110 A Magyar Gyümölcs. 1939. január (1. szám) 16–18. o.

111 A „pesti city”, „hadimilliomos”, és a „pénz ura” kifejezéseket gyakran használta az 1910-es 1920-as években sajtó és szakirodalom.

A vagyon megállapításának talán legfontosabb forrásai a hagyatéki iratok, amiből következtetni tudunk a vagyon nagyságára. Szerencsére Weiss Manfréd hagyatéka megmaradt. A teljes vagyon, ami a hagyatéki leltárból kiderült, 1 232 857 365,32 korona volt, ebből a Weiss-féle konzervgyár 231 537 089 korona értéket képviselt. A konzervgyár árukészlete és géplistája 1923-ban: 51 197 db különféle húskonzerv, 74 100 db régi kávékonzerv, 4803 hordó csökkentett értékű gyümölcs félgyártmány, 8584 doboz régi gyümölcs félgyártmány 133 370 db régi gyártású, csökkentett értékű főzelékkonzerv, 40 498 db részben romlott gyümölcskonzerv, 9439 db doboz és üveg dzsem (jam), 28 835 db régi gyártású, csökkentett értékű doboz dzsem, 2100 db tégely különféle gyümölcsíz, 43 487 kg különféle gyümölcsíz, 43 különféle gép például: passzírozó-, borsóhámozó-, babvágó-, almahámozó-, üveg zárógép, peremező-, csavarmenetnyomó-, dobozlevágógép. A lista nem teljes, mert a leltár elég részletesen közölte a gyárban lévő tárgyakat és eszközöket. A fentiek alapján az ország egyik legnagyobb és legmodernebb konzervgyára tárul elénk.

A vagyonhoz hozzátartozott az Andrássy úti palota, derekegyházi kastély és uradalom 7660 kat. hold földbirtokkal. A nagy vagyon ellenére Weiss Manfréd puritánul élt, polgári módon, 2 télikabátja volt, illetve 1 aranyórája, 450 kötetes könyvtárral rendelkezett. Pesti palotájának kertjében tartott három tehenet, 25 tyúkot és két kakast.¹¹²

A vagyon az elit számára kötelességekkel is járt, ilyen volt – a béke és háború éveiben, konjunktúra és dekonjunktúra idején – a jótékonykodás, adományozás, támogatás, ami jelenthette az étkeztetést, kórházak támogatását vagy a művészetek pártfogását – például Kohner Adolf Fényes Adolf festőművészt támogatta – ösztöndíjak, alapítványok, egyesületek, egyesületek, segélyszervezetek pénzelését. Kornfeld Zsigmond örökösének 1 978 617,87 koronát hagyott hátra, illetve megemlékezett szolgáliról, gazdasági cselédeiről is, akiknek pénzt hagyott hátra.¹¹³ Előfordult, hogy gazdasági elit tagjai birtokukból földet osztottak a rászorulóknak, mint Weissék az 1920-as évek elején, 1000 kat. holdat. 1936-ban és 1937-ben Horthy Miklósné nyomorenyhítő mozgalmára Weiss Jenő és Alfonz összesen 8000 pengőt adományozott. Weissék a munkások érdekeit figyelembe véve óvodát is üzemeltetettek a konzervgyár mellett, ahol hivatásos óvónők vigyáztak a kisgyerekekre.

¹¹² BFL VII. 12/b. 408.952/1929. Weiss Manfréd hagyatéka.

¹¹³ BFL VII. 9/c. Ö 082/1908. Kornfeld Zsigmond hagyatéka.

Amíg az 1910–1920-as években vagyron tekintetében a leggazdagabb nagykereskedők Tornyay-Schossbergék, Hatvany-Deuschék, Herzogék, Wolfnerék és Kohnerék voltak, addig az 1930–1940-es években a legmódosabbak Weissék, majd utánuk jöttek sorrend szerint Dreherék, Haggenmacherék, Hatvany-Deuschék, Chorinék, Kornfeldék, Mauthnerék, Wolfnerék és végül Herzogék, Kohnerék, Tornyay-Schossbergék, Madarassy-Beckék.

A vagyron nagyon könnyen el is úszhatott, mint Kohnerék vagyona, akik a gazdasági válság (dekonjunktúra) idején tönkrementek (1933), kiszorultak a gazdasági életből, magán bankházukat bezárták, részvényeiket, a Damjanich utcai palotát el kellett adniuk, jelentős képzőművészeti gyűjteményüket elárverezték (1934), s egyedül földbirtokaikat tudták megmenteni, ami biztos megélhetést, társadalmi presztízst nyújtott még továbbra is a családnak. A szerencsésebb Weissék és rokonaik túléltek a válságot, ez összefüggött azzal, hogy kevesebb, de stratégilag fontosabb cégekkel, bankokkal voltak üzleti kapcsolatban, mint látni fogjuk lentebb. Fontos még, hogy jobb politikai kapcsolatot építettek ki, ami állami-katonai megrendeléseket jelentett például a kecskeméti konzervgyárnak.

Amíg 1936-ban a konzervgyár igazgatójának, Lebovits Sándornak a fizetése havi 770,60 pengő, évi 9247,2 pengő, addig Zacher Zoltán (1902–1987) főmérnöké havi 342,30 pengő, évi 4107,6 pengő volt. Lebovits az 1939-es legtöbb adót fizető 88 zsidót tartalmazó listán a 22. helyet foglalta el.¹¹⁴ A legkevesebbet kereső Kiss András tisztviselő havi 89,19–115 pengőt, évi 1154 pengőt keresett. A konzervgyár elnökének, Weiss Alfonznak 112 933 pengő, testvéreinek, Weiss Jenőnek 91 101 pengő, Weiss Editnek 84 071 pengő volt a jövedelme. A korszak legjobban keresője Dreher Jenő földbirtokos és nagyiparos volt 397 897 pengővel, őt követte az élen ifjú dr. Chorin Ferenc 385 997 pengős keresetével. Emellett eltörpült a későbbi konzervgyári elnök, gróf Apponyi György 12 839 pengős vagy dr. Kohner Adolf rokonának, Kohner István bankárnak 24 800 pengős fizetése.¹¹⁵ Az egyszerű gyári munkások bérét nehéz rekonstruálni, nem állnak rendelkezésre pontos források. Összehasonlításképpen 1930-as években egy pesti fémipari

114 RIGÓ Róbert, 2011. 70. o.

115 A felvázolt kép nem teljes, mert a régi arisztokrácia tagjainak jövedelme és vagyona még nagyobb, mesésebb volt, mint a herceg Esterházyaknak, Festetichéknak, Batthyány-Strattmanéknak vagy magyarországi Habsburg-Lotharingiai dinasztia tagjainak.

szakmunkás heti ötven pengőt, az egyetemi tanársegéd havi 170–230 pengőt kapott. A mezőgazdasági munkás és a kubikus napi bére pedig 2 pengő körül mozgott. A miniszternek, államtitkárnak, cégvezetőnek havi 800–1200 pengő jövedelme volt. Az 1930-as évek közepén a biztos megélhetés 200 pengő körül mozgott.¹¹⁶

A nagykereskedői réteg hanyatlása

1938 végén a konzervgyár részvényes és felsővezetőségi listája megváltozott, ez összefüggött a politikai döntésekkel. 1938-ban Imrédy Béla miniszterelnöksége alatt elfogadta az országgyűlés az I. zsidótörvényt (XV. tc.), ami 20 százalékban maximálta a tíz értelmiséginél többet foglalkoztató kereskedelmi, pénzügyi és ipari vállalatoknál a zsidók létszámát. A negatív hatású törvények miatt Weissék átalakították a kecskeméti konzervgyár tulajdonosi és vezetői gárdáját. A változás papíron mutatkozott, de gyakorlatilag nem sok minden történt a gyár életében.

1938-ban a Weiss Alfonz által vezetett közgyűlés, igazgatótanács és részvényesek lemondtak, helyükbe új pénzügyi intézetek, új emberek kerültek, de régiiek is visszatértek. A főrészvényes 60%-kal a Pesti Kereskedelmi Bank (PMKB), majd 28%-kal a Nemzeti Takarékpénztár és Bank Rt. és 12%-kal kisebb részvényesek lettek. Az igazgatóság tagjai közé kerültek Weissék vezető keresztény tisztviselői, gróf Apponyi György, dr. Halasy Tibor ügyvéd és dr. Keblovszky Lajos ny. miniszteri tanácsos. A felügyelőbizottságba dr. Melzer István ügyvéd, Illosvay Hollós Lajos m. kir. gazdasági főtanácsos, Chorinék családi barátja, móri Kőnig Jenő ny. miniszteri tanácsos, illetve később dr. Dallos Kálmán kecskeméti ügyvéd került be.¹¹⁷

A PMKB a legrégebb és legnagyobb magyar alapítású magyar pénzügyi intézet volt, amit 1841-ben hoztak létre. Érdekeltségi körébe tartozott a Nemzeti Takarékpénztár és Bank Rt. is. A bank igazgatóságában helyett foglaltak 1905-től 1944-ig Weissék is.¹¹⁸ Mellettük 1938-ban a

116 KOLLEGA Tarsoly István, I., 1996. 70. o., ZENTAY Dezső, 1936. 56–104. o., Az Első Kecskeméti Konzervgyár Rt. iratai

117 Dr. Keblovszky Lajos és dr. Metzler Jenő a Szent Margitszigeti Gyógyfürdő Rt. igazgatósági tagjai is voltak.

118 A PMKB igazgatósági tagjai: Weiss Manfréd 1905–1922, Weiss Alfonz 1923–1944.

bank vezetésében találjuk a Chorin, a Heinrich, a Haggenmacher, a Hardy-Dréher, a Fellner és a Goldberger családok képviselőit, volt minisztereket¹¹⁹.

A gyár elnökének gróf Apponyi György (1898–1970) országgyűlési képviselőt, vállalati főtisztviselőt jelölték Weiss, aki apja nyomdoka-
it követve legitimista politikus lett, előbb a Keresztény Gazdasági és Szociális Párt (1931–1935), (1935–1939), majd a Polgári Szabadság Párt (1939–1944) képviselője lett és közben a gazdasági élet területére került át.¹²⁰ Állandó politikai társa volt gróf Esterházy Móric (1881–1960) volt miniszterelnök.

Apponyi egy régi római katolikus arisztokrata család leszármazottja volt, rokonságába beletartozott az albán királyi Zogu család is. Édesapja, gróf Apponyi Albert (1846–1933), akit élete utolsó évtizedeiben „a legnagyobb élő magyarnak,” hívtak, politikus, miniszter, nagybirtokos és a párizsi békekonferencia magyar delegációjának vezetője volt. Nagyapja, gróf Apponyi György (1808–1899) udvari kancellár, országbíró volt, akinek nevéhez fűződött a reformkorszak nem túl népszerű adminisztrátori rendszere.¹²¹

A Horthy-korszakra jellemző volt, hogy az arisztokrácia kevésbé tehető rétege gazdasági vezetőtisztvégeket vállalt, ez az adott cégeknek tekintélyt, az arisztokratáknak pedig anyagi bevételi forrást jelentett a csökkenő földbirtokok mellett. A trianoni magyar határon túlról lévő birtokokat elvesztették, elvették tőlük – mint az Apponyiak éberhárdi birtokát – és Budapestre menekülve, itt próbáltak az állami vagy gazdasági életben elhelyezkedni. A legtöbb arisztokrata jól képzett volt, egyetemeken tanult, világot látott, és több idegen nyelvet beszélt.

Az 1938-as győri program hatása révén a hadsereg nagyobb mennyiségű konzervet rendelt, illetve a kormány korlátozta az élőállat-kivitel és helyette a húskonzerveket és más konzervgyári termékeket támogatott, ennek következménye, hogy a konzervgyári termelés fellendült és nyereségesen üzemelt, ami bővítést eredményezett. 1940-ben a kecskeméti konzervgyár megalapította szegedi fiókját, a Szegedi

119 Hegedüs Lóránt (1872–1943) pénzügyminiszter, gróf Zichy János (1868–1944) vallás- és közoktatásügyi miniszter, Teleszky János (1868–1939) pénzügyminiszter, Kállay Tibor (1881–1964) pénzügyminiszter.

120 GUDENUS János József, 1990. 61–67. o.

121 KEMPELEN Béla, 1931. 22–27. o.

Konzervgyárat, ahol szárított zöldséget (hagymát), gyümölcsöt, paprika- (pritamin), paradicsomkonzervet és vegyes ízt készítettek. A gyár és gépek létrehozásában és felépítésében jeleskedett Weissék főtisztviselője, Zacher Zoltán főmérnök. Weissék szociális érzékenysége folytán óvodát és orvosi rendelőt is építettek a gyárterületen. Összesen 40 létesítmény épült a 163 100 m²-en.¹²²

Közben életbe lépett 1939-ben a II., 1941-ben a III. zsidótörvény, illetve más zsidóellenes törvények és rendeletek, amelyek súlyosan érintették a zsidó származású embereket, így a gazdasági elit tagjait. A zsidó fogalma fokozatosan faji alapra helyeződött, a törvények célja pedig a zsidó és zsidónak minősülő magyar állampolgárok kiszorítása lett a magyar közéletből.¹²³ Háttérbe szorultak, kénytelenek voltak lemondani az ipari, banki és érdekvédelmi szervezeteknek az éléről, másnak átadni, mint ifjú dr. Chorin Ferenc a GYOSZ-elnökséget 1942-ben Haggemacher Henriknek. Lebovits Sándor kecskeméti törvényhatósági bizottsági tagságát veszítette el, de a konzervgyár igazgatója maradt, felmentést kapott.¹²⁴ A vállalatok éléről lemondtak, és nem zsidó származású családtagjaiknak vagy vezető tisztviselőiknek adták át a hatalmat, de ennek ellenére a háttérből továbbra is irányították a gyáraikat. A Weiss-féle konzervgyári érdekeltséget hadiüzemmé nyilvánították, ez az intézkedés azt jelentette, hogy a termelést teljes egészében a hadsereg szolgálatába állították, a gyárakhoz hadiüzem-parancsnokot neveztek ki, akinek döntő szava lett a gyárak napi irányításában és a nyersanyagok beszállításban.

Az 1940-es évek elején a kecskeméti konzervgyár 43–52 tisztviselőt, 1000–2000 állandó és idegymunkást foglalkoztatott: az üzemigazgató ekkor Lebovits Sándor, a főmérnök Zacher Zoltán, a konzervmester Wilhelm Ferenc, a személyzeti igazgató Ackermann Artúr, az aligazgató Bóka Papp Gyula és a főkönyvelő Erdős Nándor volt.

Változások történtek a kecskeméti konzervgyár életében 1943-ban is. A központi iroda a IX. kerületi Soroksári út 33. szám alá került, a PMKB kilépett, helyette a részvényes listában a Weiss-féle rokonság foglalt helyet: báró Weiss Alfonz, báró Weiss Jenőné, báró Kornfeld Györgyné, ifjú dr. Chorin Ferencné, dr. Borbély Ferenc, dr. Margaretha

122 BÁTNYI Zoltán, 1983. 14–33. o.

123 1939. IV. tc., 1941. XV. tc., 1942. VIII., XV. tc. Lásd részletesen: Ezer év törvényei. Internet: www.1000ev.hu (2012. július 4.)

124 NAGY István, 2005. 27. o.

Herbert és dr. ifjú Heinrich Antal. Az igazgatóságban maradt gróf Apponyi György, dr. Keblovsky Lajos, illetve tagja lett báró Villani Frigyes (1882–?) volt diplomata és özv. báró Láng Boldizsárné.

Villani Frigyes ősei Itáliából kerültek Csehországba, itt bárói címet szereztek, majd innen Magyarországra jutottak. A fiumei kormányzóságon kezdte el a szolgálatot, onnan a Külügyminisztériumban kapott beosztást, majd prágai, bukaresti, párizsi, tiranai, végül római követ és meghatalmazott miniszter lett. Tevékeny része volt a soproni népszavazás létrejöttében, illetve az olasz–magyar kapcsolatok kiépítésében. 1941-ben Bárdossy László miniszterelnökkel konfliktusba került és nyugdíjazták, majd 1942-ben diplomatából vállalati tisztviselő lett Weisséknél. Nyelvi tudását és kapcsolatrendszerét kihasználva konzerv exporttal foglalkozott, illetve a Magyar–Olasz Bank Rt. igazgatósági tagja is volt. Özvegy báró Láng Boldizsárné, született Stromszky Mária (1874–?) férje révén került az igazgatósági tanácsba, aki Weissék vezető tisztviselője volt. Láng Boldizsár (1877–1943) korábban altábornagy és felsőházi tag volt, apja, a báró címet megszerző Láng Lajos (1849–1918) közgazdász, kereskedelemügyi miniszter volt.

Elérkezett a tragikus 1944-es év, amikor március 19-én a német hadsereg megszállta az országot, és elkezdte üldözni a rendszer ellenégeit. A megszállás utáni napokban letartóztatták a Weiss rokonságot, majd Bécsbe internálták. A németek igyekeztek a Weiss-féle vagyont megszerezni, ennek érdekében 1944. május 17-én a Kurt Andreas Ernst Becher¹²⁵ (1909–1995) SS Obersturmbannführer vezette törzs (Wirtschaftsstab) aláíratott velük egy lemondó szerződést, amit meggyőződéses alapon, géppisztolyok árnyékában, a Weiss rokonság elfogadott. Ez volt az úgynevezett „géppisztolyos szerződés”. Ennek értelmében Weissék átadták a kecskeméti konzervgyárat és a többi Weiss-féle konzernvállalatot, vagyont 25 évre bizalmi kezelésbe az SS-nek, cserében a család 32 tagja és 2 ügyvédje szabadon elhagyhatta az országot semleges országokba, Portugáliába és Svájcba, de túszként 9 családtagot és egy ügyvédet visszatartottak.¹²⁶

125 Kurt Andreas Ernst Becher a háború után sikeres vállalkozó lett, NSZK leggazdagabb embereként tartották számon. Sikerének egyik alapja a Weiss családtól elrabolt pénz és egyéb értéktárgyak.

126 KARSAI Elek–SZINAI Miklós, 1961. 600–719. o., STRASSERNÉ Chorin Daisy–BÁN D. András, 1999. 43–52. o.

A gyár vezetőségéből töröltették Weisséket, elnökét, gróf Apponyi Györgyöt, a Gestapó letartóztatta és Mauthausenbe hurcolta, ahol más prominens politikai és gazdasági elit tagjait őrizték, mint báró Madarassy-Beck Marcell bankárt, dr. Buday-Goldberger Leó és Aschner Lipót nagyiparosokat, Kállay Miklós miniszterelnököt, ifjabb Horthy Miklóst, de itt tartózkodott egy rövid ideig báró Kornfeld Móric is. A megmaradt igazgatósági tagok közül báró Villani Frigyeset választották meg elnökké. A konzervgyárakat a német katonák megszállták és a magyar katonai parancsnokokat, Lebovits Sándor igazgatót leváltották, helyükbe német tisztek lettek irányítók, ezzel az üzemek német ellenőrzés alá kerültek, és így folytatták a termelést.

1944 októberére Kecskemétre ért a front, a visszavonuló németek elkezdték a gyár gépeinek leszerelését és konzervkészletének bepakolását – a termelés leállt –, de a gyár dolgozói ellenálltak, megakadályozták a kiürítést. Október 31-én bevonultak a 2. Ukrán Front szovjet egységei, lefoglalták a gyárat, újból hadiüzemé nyilvánították, és szovjet katonai fennhatóság alatt 1945 áprilisában tovább folytatták a termelést. Míg a háborút az Első Kecskeméti Konzervgyár Rt. telephelyei átvészeltek, addig más konzervgyárakat súlyos károk érték, mint a kecskeméti Platter-féle gyárat vagy a pesti Weiss-féle konzervgyár telephelyeit.

A kecskeméti konzervgyár részvényeseinek és vezetőinek nagy része megaláztatások és félelmek közepette túlélte a háborút, de sajnos néhány családtag, mint Kornfeld Móric legkisebb öccse, Kornfeld Ferenc (1897–1945), báró Madarassy-Beck Marcell, dr. Kohner Adolf lánya és veje, Lebovits Sándor igazgató meghaltak vagy nyomuk veszett.

Az 1945-ös részvények listája az 1943-as évhez képest nem változott, az elnök báró Villani Frigyes lett. Az igazgatóság bővült új emberekkel, a Weiss rokonságból Zwack János, dr. Domony Péter, a Labor Bizalmi Rt.-ből dr. Takácsy Constantin, a Weiss-féle konzervgyárból Soór (Sór) Imre került be. A Weiss rokonság többsége nem tért vissza Magyarországra, hanem helyettük Zwack János, dr. ifjú Heinrich Antal és báró Korányi János vette kézbe az irányítást a családi érdekeltségekben, így a kecskeméti konzervgyárban is.

Az 1945 utáni években gyorsan változtak a gyár elnökei: báró Villani Frigyes, dr. ifjú Heinrich Antal, dr. Keblovszky Lajos és utolsóként Jünker Géza, illetve változtak a cégvezető-igazgatók is: Benedek László, dr. Stachnik János, majd 1947-ben Juhász János, Bauer Ernő, Altenstein Ernő és Máj József. A vezetők változása nem nagyon érintette a konzervgyár termelését, a termékek köre a régi maradt, főleg barack- és paradicsomkonzerveket, gyümölcsízeket gyártottak.

Az 1945 augusztusában Moszkvában megkötött szovjet–magyar kereskedelmi szerződés lehetőséget nyújtott arra, hogy a Szovjetunió kiaknázza a hazai konzervipart és befolyást szerezzen vállalataink működésében. Az első lépések egyike volt, hogy a magyar konzervipart a szovjet gazdasághoz kötötték egy kereskedelmi hitelen keresztül. Ez azt jelentette, hogy a Szovjetunió nyersanyagot, 5000 tonna cukrot szállít, és a magyar konzervgyárak áruval törlesztenek. Ez a kapcsolattípus határozta meg az következő évtizedeket.¹²⁷ Az áruk szállításának lebonyolításával az ekkor már a Kereskedelmi Minisztérium ellenőrzése alatt álló Konzervkereskedelmi Rt.-t bízták meg. A részvénytársaság 1946-ban 10 000 tonna vegyes ízt, 150 tonna főzelékkonzervet, 350 tonna paradicsomkonzervet exportált a Szovjetuniónak, amit főként a kecskeméti konzervgyár készített.

Szovjet nyomásra Nagy Ferenc miniszterelnöknek 1946. november 22-én kiadott 23.550/1946. M. E. számú rendelete értelmében december 1-jétől államosították a kecskeméti konzervgyárat és a többi Weisskonzernbe tartozó vállalatot. Az igazgatóság jogkörét a Nehézipari Központ (NIK) igazgatótanácsa gyakorolta, ami az iparügyi miniszter felügyelete alatt működött.¹²⁸ A Nehézipari Tanács 1947-ben új igazgatósági tagokat nevezett ki: Várnai Sándort, Juhász Jánost, Farkas Lajost, illetve a korábbi vezetőségből Soór Imrét. Ezzel az Első Kecskeméti Konzervgyár Rt. története lezárult, és egy újabb konzervgyár története indult el.¹²⁹ Ez idő tájt 31 tisztviselője volt a konzervgyárnak, köztük Juhász János üzemigazgató, Zacher Zoltán főmérnök, Nagy János konzervmester és Szabó Margit főkönyvelő.

127 BORHI László, 2000. 31–49. o

128 Magyar Közlöny, 1946, november 28. (272. szám), 1–2. o.

129 Az igazgatók kinevezési sorrendje bizonytalan, nem lehet rekonstruálni. Juhász János volt a tényleges üzemigazgató. Az Első Kecskeméti Konzervgyár Rt.-t a Pénzügyi Központ számolta fel 1950. január 4-én. BFL VII.2/e. Cg. 35.211., Okm. 7.615.

Az egész országban államosították a nagykereskedői-gazdasági elit vállalkozásait, cégeiket, megszüntették érdekvédelmi szervezeteiket, így teljesen létalap nélkül maradtak. A súlyos megrázkódtatást fokozta, hogy 1945-ben elvették uradalmaikat és kastélyaikat, palotáikat, bányáikat, majd 1947-ben címeiket is.¹³⁰ Nem maradt más, mint hogy emigráljanak vagy alkalmazkodjanak az új politikai-gazdasági rendszerhez.

A Kohner család Kanadába telepedett le, ahol áttértek az anglikán vallásra. A Weiss–Chorin–Kornfeld–Mauthner–Heinrich családtagok Portugáliából az USA-ba és Kanadába, Zwackék az USA-ba, majd Olaszországba, Villaniék Portugáliába, Lángék Ausztráliába mentek, Apponyi György pedig Mauthausenből kiszabadulva Németországban maradt. Aki itthon rekedt, mint Villani Frigyes és özvegy Kohner Vilmosné, kisémmizve, visszahúzódva élte meg a kommunizmust. A Kádár-rendszer bukása után, a rendszerváltás idején csak kevesen jöttek vissza és még kevesebben kezdték újból a gazdasági tevékenységet.

Az Első Kecskeméti Konzervgyár Rt. elnökei		
Név	Foglalkozás	Időtartam
id. gróf Teleki Géza	nagybirtokos, politikus	1911–1913
Engel Pál	bankár	1914
dr. báró Kohner Adolf	nagykereskedő, bankár, nagyiparos, nagybirtokos	1915–1923
Hajdu Zoltán	bankár	1917, 1924–1927
Molnár Béla	igazgató	1928–1932
báró Weiss Alfonz	nagyiparos	1933–1938
gróf Apponyi György	politikus	1939–1943
báró Villani Frigyes	diplomata	1944–1946
ifj. dr. Heinrich Antal	nagyiparos	1946
dr. Keblovszky Lajos	vállalati vezető	1946
Jünker Géza	vállalati vezető	1946–1947

130 600/1945. M. E. számú rendelet, 1945. évi VI. törvény a nagybirtokrendszer megszüntetése és a földműves nép földhöz juttatása tárgyában kibocsátott kormányrendelet törvényerőre emeléséről.

Az Első Kecskeméti Konzervgyár Rt. cégjegyzésre jogosított vezető tisztviselői		
Név	Beosztás	Időtartam
Fischer Manó (Emánuel)	igazgató, vezérigazgató	1910-es és 1920-as évek
Dembiczky László	cégvezető, helyettes igazgató	1910-es és 1920-as évek
Molnár Béla	igazgató	1933 előtt
Lebovits Sándor	igazgató	1933–1944
Erdős Nándor	cégvezető	1939–1945
ifj. Bóka Papp Gyula	társasági tisztviselő	1941–1945
Kamocsay Gábor	társasági tisztviselő	1943–1945
Ackermann Artúr	társasági tisztviselő	1943–1945
Benedek László	igazgató	1944–1945
dr. Stachnik János	igazgató	1945–1947
Brauer Ernő	igazgató	1947-től
Altenstein Ernő	igazgató	1947-től
Máj József	igazgató	1947-től
Juhász János	igazgató	1947-től
Soór Imre	igazgató	1947-től
Farkas Lajos	igazgató	1947-től
Várnai Sándor	igazgató	1947-től

Az Első Kecskeméti Konzervgyár Rt. központjai	
Kecskemét, Árpádváros 7.	1911–1933
Budapest, V. Bécsi utca 8. (nem hivatalos)	1910-es és 1920-as évek
Budapest, IX. Máriássy utca 1.	1933–1939
Budapest, IX. Soroksári utca 33.	1939–1948
Budapest, IX. Máriássy utca 1.	1948–1950

Vagyonok 1936-ban		
báró Kohner István	bankár	105 000 pengő
gróf Apponyi György	politikus	368 000 pengő
özv. gróf Teleki Gézáne	háztulajdonos	589 000 pengő
Weiss Fülöp bankár	bank elnök	1 134 000 pengő
dr. Chorin Ferenc	elnök- vezérigazgató	3 834 000 pengő
báró Weiss Alfonz gyáros	nagyiparos	4 800 000 pengő
dr. br. Kornfeld Móric	nagyiparos	5 924 000 pengő
Dreher Jenő	nagyiparos	8 427 000 pengő
József kir. herceg	nyug. tábornagy	10 486 000 pengő
Weiss család összesen		11 186 274 pengő
Weiss–Chorin–Kornfeld–Mauthner család összesen		26 054 374 pengő

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

Bács-Kiskun Megyei Levéltár

XI. 19 Az Első Kecskeméti Konzervgyár Rt. iratai

Budapest Főváros Levéltára

VII. 2/e. Pesti (1875-től) Budapesti Királyi Törvényszék (1946-tól Budapesti Törvényszék) iratai, Cégbírósági iratok

VII. 3/c. Pesti Első Bíróságú Királyi Váltótörvényszék (1854–1861 között Pesti Császári és

Királyi Kereskedelmi Törvényszék) iratai, Egyéni és társas mutatók és cégjegyzékek

VII. 9/c. Budapesti VI. Kerületi Királyi Járásbíróság, Hagyatéki ügyek iratai

VII. 12/b. Budapesti Központi Királyi Járásbíróság, Peres és peren kívüli iratok

VII. 12/e. Budapesti Központi Királyi Járásbíróság , Kihirdetett végrendeletek

XI. 1118. Heinrich A. és Fiai Rt. iratai

Levéltári források rövidítései:

BKML – Bács-Kiskun Megyei Levéltár

BFL – Budapest Főváros Levéltára

Cg. – cégszám (1876–1949 között keletkezett cégiratok)

régi Cg. – régi cégszám (1864–1875 között keletkezett cégiratok)

Okm. – okmánytári iratok

USZ – újraserkesztett

IRODALOM

A MAGYAR Gyümölcs (Gyümölcsstermelők Országos Egyesülete hivatalos lapja), 1934–1946.

A MŰVÉSZHÁZ 1909–1914. Modern kiállítások Budapesten. Budapest, 2009., (Magyar Nemzeti Galéria kiállítási katalógusa.)

ALLGEMEINES Reichs- das Kaiserthum Österreich Gesetz- und Regierungsblatt für Wien, 1848–1852.

BÁCSKAI Vera

1989 A vállalkozók előfutárai. Nagykereskedők a reformkori Pesten. Budapest, 1989.

BÁRÓ KOHNER Adolf gyűjteményének árverési katalógusa. Bevezető: Petrovics Elek, tanulmány: Pogány Kálmán: Az Ernst Múzeum Aukciói, Budapest. 1934.

BÁTYI Zoltán

1983 A szegedi Konzervgyár története 1940-től 1980-ig. Szeged.

BEREND T. Iván–RÁNKI György

1966 Magyarország gazdasága az első világháború után. 1919–1929. Budapest.

1958 Magyarország gyáripára a második világháború előtt és a háború időszakában, 1933–1944. Budapest.

1955 Magyarország gyáripára, 1900–1914. Budapest.

BOGDÁN István

1980 Régi magyar históriák. Budapest

BORHI László

2000 A vasfüggöny mögött. Budapest.

BOROVSKY Samu (szerk.)

1897 Magyarország vármegyéi és városai. Fiume és a magyar-horvát tengerpart, Budapest.

COMPASS Jahrbuch für Handel, Industrie und Verkehr, Capital- und Grundbesitz (Compass Leonhardt), Bd. II. Wien, 1911.

EÖTVÖS NAGY Imre (szerk.)

é.n. Kecskemét th. város évkönyve. Kecskeméti nagy képes naptár Kecskemét város cím- és névtárával az 1922. közönséges évre, Kecskemét.

FEHÉR Jolán

1933 Budapest Székesfőváros temetőinek története. Budapest.

FOGARASI János

1836 Magyar és német szótára. Pest.

GUDENUS János József

1990-1999 A magyarországi főnemesség XX. századi genealógiája. I–V. kötet, Budapest.

GUDENUS János–SZENTIRMAY László

1989 Összetört címerek. A magyar arisztokrácia sorsa és az 1945 utáni megpróbáltatások. Budapest.

HALMOS Károly

2008 Családi kapitalizmus. Budapest.

HILFERDING, Rudolf

1959 A fináncsőke. Budapest.

HLBOCSÁNYI Norbert

2011 A pénz urai, báró Kohner Adolf és családja. Budapest. (kézirat)

2012 A Kohner család vállalkozásai In: Tanulmányok Budapest Múltjából. XXXVII. kötet 2011. Budapest.

HOF- und Staats-Handbuch der Österreichisch-Ungarischen Monarchie für.... kötetei, 1876–1918. Wien,

KARSAI Elek–SZINAI Miklós

1961 A Weiss Manfréd vagyon német kézbe kerülésének története. Századok. 4–5. sz.

KECSKEMÉTI Lapok. Kecskemét, 1868–1950.

KEMPELEN Béla

1911–1932 Magyar nemes családok. 1–11. kötet, Budapest.

1931 Magyar főrangú családok. Budapest.

1937–1939 Magyarországi zsidó és zsidó eredetű családok. I–III. kötet, Budapest.

KERESKEDELMŰNK és iparunk az ... évben. Budapest, 1899–1941.

KOLLEGA Tarsoly István (főszerk.)

1996–2000 Magyarország a XX. században, 1–5.kötet, Szekszárd.

KORNFELD Móric

2006 Trianontól Trianonig. Bp., Közreadja: Széchenyi Ágnes

KÓSA Miklós

1922 A pénz urai. I–II. kötet, Budapest.

KÖVÉR György

1997 A nagy vagyonok legendárium. Café Babel, 23. szám.

2002 A Schosberger-klán. In: A felhalmozás íve. Budapest.

KÖZPONTI Értesítő. Budapest, 1876–1949. (A magyarországi törvény-székek, mint cégbíróság hivatalos közlönye)

KUNCZ Ödön

1922 A magyar kereskedelmi- és váltójog vázlat. I–II. kötet. Budapest.

LANDES-Regierungsblatt für das Königreich Ungarn / Magyarországot illető Országos Kormánylap. Buda, 1850–1859.

LAKNER Judit

1993 Halál a századfordulón. Budapest.

LENGYEL György

1989 Vállalkozók, bankárok, kereskedők. A magyar gazdasági elit a 19. században és a 20. század első felében., Budapest.

LIPPAI János

1969 Posoni kert. Kiben minden kerti Munkák, Rendelések Virágokkal, Veteményekkel, Fákkal, Gyümölcsökkel és Kerti Csömötékkal, találatnak. Nagyszombat, 1664. (1. könyv. Virágos kert. 2. könyv Veteményes kert. Bécs, 1664) – Gyümölcsös kert. Bécs, 1667., fak-szimile kiadás. Budapest.

MAGYAR Compass (Mihók-féle Magyar Compass) Budapest, 1873–1944.

MAGYAR Gyáripar (A Magyar Gyáriparosok Országos Szövetségének hivatalos lapja), 1925.

MAGYAR Katolikus Lexikon. 1–15. kötet, Budapest. 1993–2010.

MAGYAR Közlöny (hivatalos lap), 1945–

MAGYAR Néprajz. II. kötet, Gazdálkodás. Budapest. 2001.

MAGYARORSZÁGOT illető Országos Kormánylap. I. kötet (január-június), Buda, 1859.

MÁRKUS Dezső

1896–1897 Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár 1000–1895., Budapest.

MCCAGG, William O.

1992 Zsidóság a Habsburg Birodalomban, 1670–1918. Budapest.

MOLNOS Péter

- 2004 A Kohner-gyűjtemény. Artmagazin. 1.szám
2006 Kohner Adolf gyűjteménye. Budapest. (www.kiselbach.hu)

MRÁVIK László

- 2001 Budapest műgyűjteményei a két világháború között. Budapest Negyed. 32–33. kötet, Budapest.

NAGY István

- 2005 A zsidókérdés Kecskeméten 1938–1943 között. (www.emlekezem.hu)

PESTER Lloyd. (Pester Lloyd Társaság német nyelvű politikai napilapja), 1854–1945.

PESTER und Ofner Wegweiser. Gemeinnütziger Kalender für alle Stände Ungarns, auf das Schalt-Jahr 1852. Ofen, é.n.

RADNÓTI József

- 1929 Pesti pénzoligarchák. Budapest.

RAPAICS Raymund

- 1940 A magyar gyümölcs. Budapest.

RÓZSA Miklós

- 1959 A budapesti cukrászipar fejlődése. Tanulmányok Budapest Múltjából Budapest.

REICHS-Gesets-Blatt für das Kaiserthum Österreich. (Allgemeines). Wien, 1853–1869.

RIGÓ Róbert

2011 Elitváltás Kecskeméten (1938–1948). Kecskemét.
(www.idi.btk.pte.hu/disszertaciok)

SÁNDOR Vilmos

1958 A tőkés gazdaság kibontakozása Magyarországon
1849–1900. Budapest.

STEGMÜLLER Mária

1911 A zöldség és gyümölcs feldolgozása. Kecskemét.

STRASSERNÉ, Chorin Daisy–BÁN D. András

1999 Az Andrássy úttól a Park Avenue-ig, Budapest.

STURM Albert (szerk.)

1897 Országgyűlési almanach 1897–1901. Budapest, 1897.

SZALAI Anna (szerk.)

2009 Hágár országa: a magyarországi zsidóság – történelem, közösség, kultúra. Budapest.

TAKÁTS Sándor

é.n. Régi magyar asszonyok. Bp. (Corvina Kiadó)

1914 Régi magyar nagyasszonyok. Budapest.

TALLÓS György

1995 A Magyar Általános Hitelbank (1867–1948). Budapest.

TOMKA Béla

- 1995/a Bankuralom, bankérdekeltség, bankellenőrzés: A magyarországi pénzüzetek ipari kapcsolatai a századfordulón, 1895–1913. *Történelmi Szemle*. 2. szám
- 1995/b A magyarországi pénzüzetek rövid története. Budapest–Kalocsa.
- 1999 Érdek és érdektelenség. A bank-ipar viszony a századforduló Magyarországon, 1892–1913. Budapest.

UJVÁRI Péter (szerk.)

- 1929 Magyar zsidó lexikon. Budapest.

VÁLYI Sándor

- 1906 Magyar cégjog. Budapest.

VARGA László

- 1981 A pénz urai. *História*. 2. szám

VASÁRNAPI Ujság. (hetilap), 1854–1922.

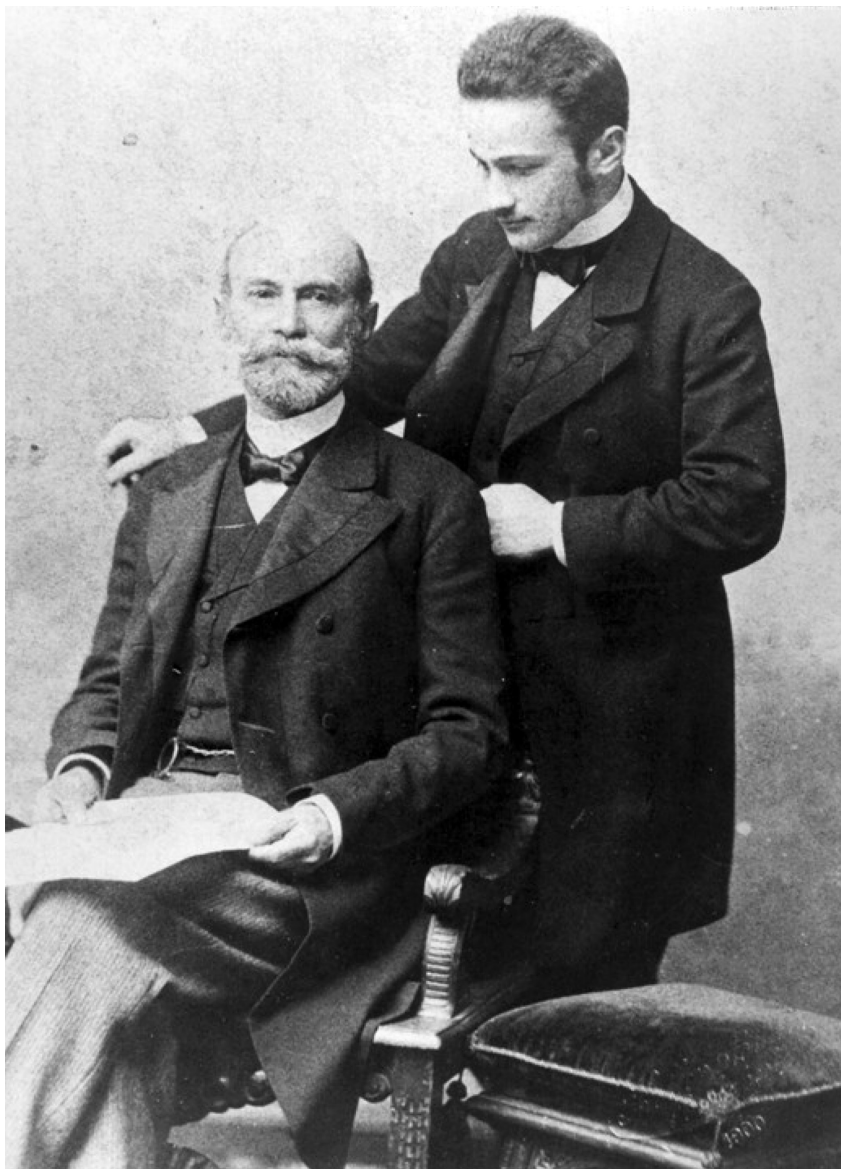
VENETIANER Lajos

- 1922 A magyar zsidóság története a honfoglalástól a világháború kitöréséig. Budapest.

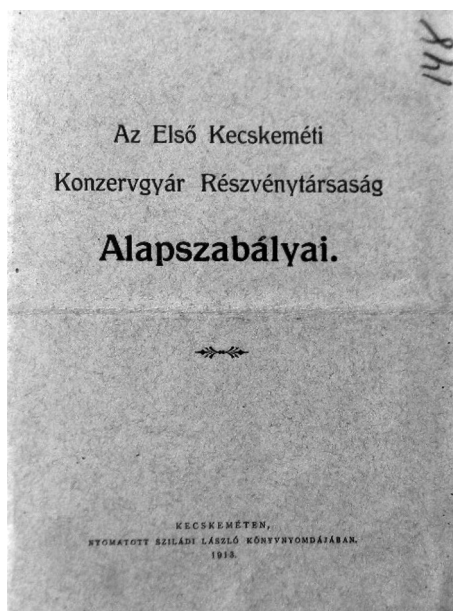
ZENTAY Dezső

- 1936 Beszélő számok. IV. kötet Az utolsó félévszázad bevallott jövedelmek és vagyonok. Budapest.

MELLÉKLET

Idősebb dr. Chorin Ferenc és fia.
Forrás: www.magyarzsido.hu

Alapszabály (1913)

Forrás: BFL

gróf Teleki Géza elnök

Forrás: Az Országos Kaszinó ötvenéves története, 1883÷1932. Budapest, 1932.

Wetzler Bernát igazgatósági tag és alelnök (középen)
az inzersdorfer konzervgyár dolgozóival.
Forrás: www.inzersdorfer.at

Kohner Ida: dr. Kohner Adolf képmása.
Forrás: www.kieselbach.hu

A Szászbereki Kohner család címere 1912-ből
Forrás: www.mol.arcanum.hu , Királyi Könyvek

Kohner Adolf Fiai cég székháza (V. Bécsi utca 8.).
Rozsnyai József fotója

Weiss Manfréd családja 1904 előtt
(háttul: Wahl Alice és Weiss Manfréd,
elől balról jobbra Jenő, Alfonz, Marianne, Elza).
Forrás: www.magyarzsido.hu

A Weiss-palota (VI. Andrásy út 116.)
A szerző saját fotója.

A Csepeli Weiss család címere 1918-ból
Forrás: www.mol.arcanum.hu , Királyi Könyvek

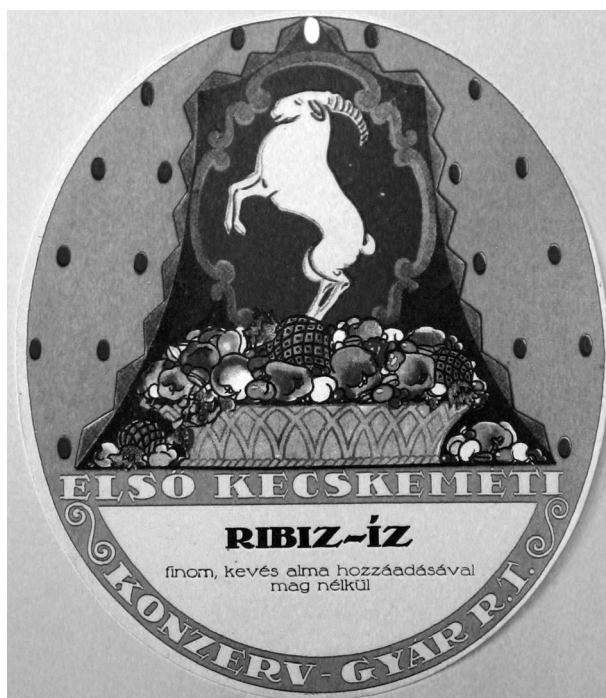

gróf Apponyi György elnök
Forrás: http://keptar.oszk.hu/010400/010420/013_nagykep.jpg

Globus hirdetés

Forrás: Stumpf Károlyné (szerk.): Háziasszonyok Kiskatéja.
Budapest, 1939.

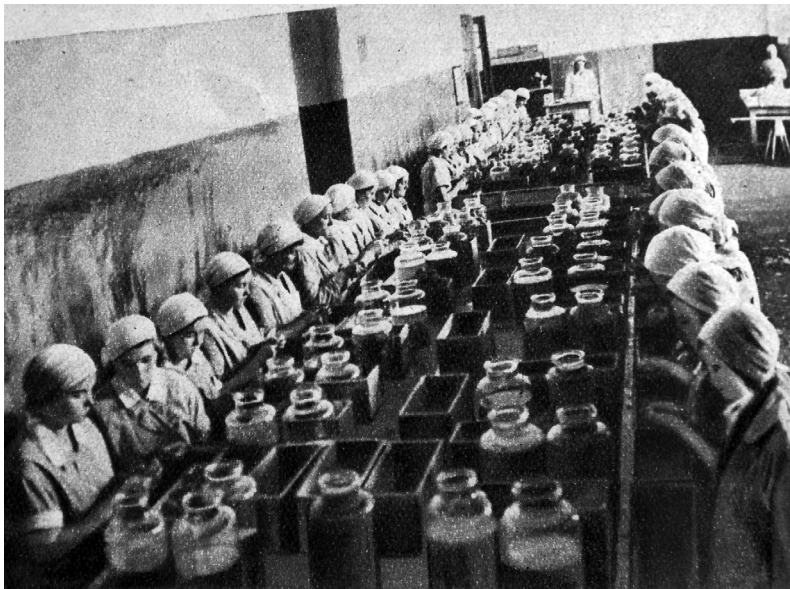

Az Első Kecskeméti Konzervgyár Rt. címkéje

Forrás: BKML

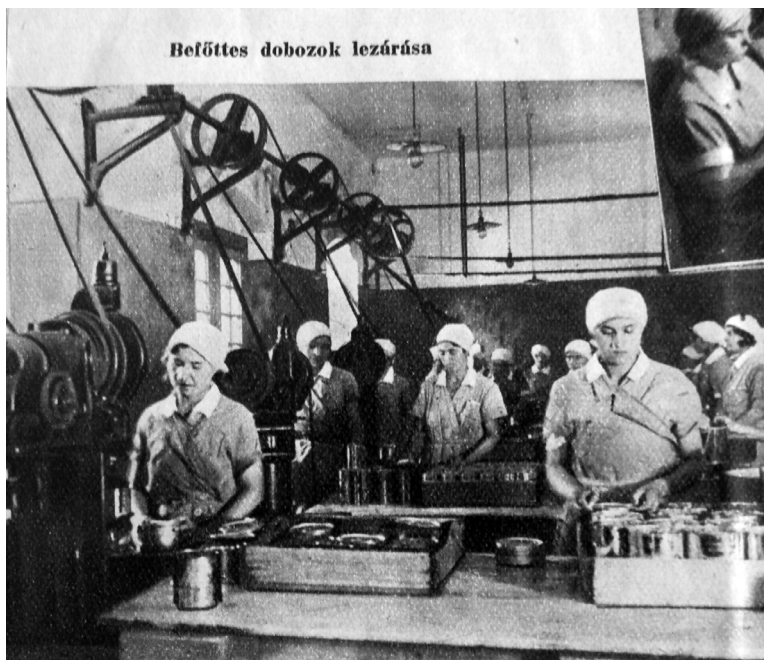
Az Első Kecskeméti Konzervgyár Rt. és Meinl-féle címkéje
Forrás: BKML

Az Első Kecskeméti Konzervgyár Rt. kecskeméti gyártelepe
Forrás: Magyar Gyümölcs. 1939.

Az Első Kecskeméti Konzervgyár Rt. kecskeméti gyártelepe
Forrás: Magyar Gyümölcs. 1939.

Az Első Kecskeméti Konzervgyár Rt. kecskeméti gyártelepe
Forrás: Magyar Gyümölcs. 1939.

Az Első Kecskeméti Konzervgyár Rt. kecskeméti raktára
Forrás: Magyar Gyümölcs. 1939.

AZ 1929-ES VÁLASZTÁS BAJÁN

Baja az 1920-as években

Az első világháború, elsősorban annak elvesztése súlyos gazdasági és társadalmi kihívásokat jelentett Magyarország számára. A Magyarországgal 1918. november 13-án megkötött belgrádi fegyverszünet pontjainak értelmében a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság csapatai bevonultak a neki jutotott déli országrészekre¹ és katonai kormányzást vezettek be a „meghódított” területen. A jugoszláv csapatok megszállása a terület gazdasági kirablását is jelentette, az ipari üzemek berendezéseit, a szállítóeszközök, az állatállomány, a gépek jelentős részét elvitték. A Trianonban rögzített állapotok 1921 szeptembertől álltak fenn, Magyarország területileg ekkor lett újra szuverén állam, bár kisebb kiigazítások utána is történtek. A városok jogi státuszát ezek után rendezték, bizonyos mértékig racionalizálták a rendszert, valamint csökkentették az igazgatási apparátus nagyságát.² Délen a szerb csapatok távozása (1921. augusztus 20.) után újjászervezték Bács-Bodrog vármegyét.³ A trianoni békediktátum a megye nagyobbik, déli részét elszakította az országtól. A vármegye területe 1270 km²-re zsugorodott, egyetlen nagyobb települése Baja törvényhatósági joggal felruházott város maradt. Baja közigazgatási és gazdasági jelentőségét mutatja az a tény, hogy törvényhatósági joggal felruházott város volt már a dualizmus alatt is (1873-tól). A város gazdasági fejlődése a 19. század közepétől folyamatosan lassult, a végén már megtorpant, a gabonakereskedelem útvo-

1 A belgrádi fegyverszünet a következő vonaltól délre eső területekre engedélyezte antant csapatok bevonulását: Maros folyó–Szeged–Szabadka–Bácsalmás–Baja–Bátaszék–Sásd–Szigetvár–Barcs (nagyjából a mai országhatár és a vasútvonalak mentén) – Dráva folyó. Bajára már aznap megérkeztek a szerb csapatok. Erről lásd: FÁBIÁN Borbála, 2010. 64. o. és KNÉZY Lehel, 2009. 43. o.

2 ORMOS Mária, 1998. 102. o.

3 A kiürítési hirdetmény augusztus 19-én jelent meg, a SzHSz Királyság csapatai ekkor hagyták el Baját, az őket támogató lakosság és tisztviselők, valamint a betelepítettek másnap távoztak. A régi tisztviselő kar és a Nemzeti Hadsereg csapatai augusztus 21-én érkeztek meg. Erről lásd: KNÉZY Lehel, 2009. 187. és 190. o.

nalának áthelyeződése következtében lassú hanyatlásnak indult. 1897-ben megváltozott a gazdasági helyzet, miután a Monarchia megvédte a piacát a külföldi mezőgazdasági termékekkel szemben. A politikai döntés által generált mezőgazdasági konjunktúra újabb fellendülést hozott a város életében, a kereskedelem felélénkült, kisebb ipari üzemek települtek a városba. A 20. század első felében a város gyarapodásnak indult. A trianoni békediktátum következtében megváltozott politikai viszonyoknak köszönhetően az 1920-as évek elején Baja nagy városnak számított.⁴ Észak-Bácska meghatározó települése volt, ennek megfelelően megyeszékhelyé vált. 1921-ben Baja 22 709 főnyi lakosságával,⁵ amely 1930-ra 27 935-re gyarapodott, nem tartozott Magyarországon a legnagyobb városok közé. A lakosság gyarapodásában jelentős szerepet játszott, hogy Zomborból ideiglenes jelleggel költöztették ide a vármegyei hivatalokat. Az ideköltöző vármegyei apparátus igényei jelentősen nehezítették az egyébként is rossz lakáshelyzetet. A Délvidékről menekülők nagyobb része szintén Baján próbált új életet kezdeni és egzisztenciát teremteni magának. A városban az 1920-as években megyeszékhelyi rangjának és gazdasági fejlesztési igényeinek megfelelően nagyobb építkezések indultak meg. A dunai kikötő építése, a Sugovica város alatti szakaszának mederrendezése,⁶ csatornázás, kórházbővítés, útépitések, új postaépület, mind-mind a város rangjának emelkedését jelezték. A közlekedést fejlesztő építkezések a szegényebb városi rétegeknek biztosítottak egy szűkös megélhetést. A városi kórház bővítése és a csatornázás visszahatott az itt élő emberek életkörülményeinek javulására is. Baja helyzetét tovább nehezítette az 1920-as években a területi integritás kérdése. A város főterétől 180 méterre nyugatra már Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye terült el, így a gazdaságilag már szervesen hozzá tartozó részeket, mint a sugovicai kikötőt, a dunai rakodót, a vasútállomást, a vele szervesen egybeépült Bajaszentistvánt nem innen

4 Baja Magyarország 11 törvényhatósági jogú városa (Budapestet is beleértve) közül a legkisebb volt a lakosság számát tekintve. A város területe viszont ehhez képest nagy-nak mondható

5 Természetesen Bajaszentistvánnal együtt.

6 A Duna part és a Sugovica város alatti szakasza az 1920-as évek elején a kalocsai érsek-ség tulajdonát képezte, ennek megfelelően közigazgatásilag Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyéhez tartozott. A szomszédos vármegye északról nyugat felé egy nagy ívben választotta el Baját a Dunától. Ez az ív északon a vasútállomásnál kezdődött és nyugaton a sugovicai kikötőig tartott. A 180 méteres távolság a legszélsőségesebb eset, ez a város nyugati részén a mai Szentháromság térnél volt. Erről lásd: FALUDI Gábor–GERGELY Ferenc, 1989. 326. o.

igazgatták. A város vezetése az 1920-as években folyamatosan szerezte meg a kérdéses területeket, elsősorban vásárlással a kalocsai érsekségtől és Bajaszentistván településtől. A Baja-Bajaszentistván viszonyában meglévő tarthatatlan állapotokat felismerve 1929-ben népszavazást kezdeményeztek Bajaszentistván hovatartozásáról,⁷ ezen egyhangúan a Bajához való tartozásra szavazott a község lakossága. A két települést ennek következtében 1930. november 1-én egyesítették.⁸

Az 1920-as években Baja több komoly kihívással nézett szembe, mind politikai, mind gazdasági, mind társadalmi szinten. A kihívásokra adott válaszokban meghatározó szerepe volt a város vezetésének, azaz a polgármesternek és a törvényhatósági bizottságnak.

Az új közigazgatási törvény

Az 1929. évi XXX. törvénycikk a Bethlen kormány állítása szerint Magyarország közigazgatásában jelentős reformokat és a modern kor elvárásaihoz való alkalmazkodást hozott.⁹ Az kétségtelenül igaz, hogy a magyar közigazgatás az 1870. évi XLII. törvénycikk és az 1871. évi XVIII. törvénycikk alapján szerveződött meg még 1929-ben is. 1886-ban végrehajtottak egy nagyobb módosítást – 1886. évi XXI. törvénycikk –, de a lényegi elemek változatlanok maradtak. Az utolsó helyhatósági választásokat 1910-ben tartották, utána csak pótválasztásokra került sor. Az 1929-es törvény egyértelműen a közigazgatás átfogó reformjára törekedett, ezért olyan lényegi kérdésekben történetek változtatások, mint választójog, képviselői rendszer, felettes szervek. A törvény alapvető hibája volt, hogy nem választotta egyértelműen külön a városokat és a megyéket, annak ellenére, hogy ebben az időszakban már nyilvánvalóvá vált, hogy a városi polgárság teljesen más igényekkel bír, mint a megyei lakosság egésze.

Az első lényeges változtatást a választójog szélesítése jelentette. A törvényhatósági jogú városokban a helyhatósági választásokon történő szavazáshoz a törvény az országgyűlési választójog meglétét;¹⁰ hatéves

7 A népszavazásra a helyhatósági választásokkal együtt került sor 1929. november 9-én.

8 FALUDI Gábor–GERGELY Ferenc, 1989. 329. o.

9 GYENESEI József, 2004. 60. o.

10 Az országgyűlési választójogot és választhatóságot pontosan az 1925. évi XXVI. törvénycikk 1. fejezete szabályozta.

helyben lakást, vagy az adott helység területén lévő ingatlan tulajdonlását írta elő feltételül. A választhatóság feltételei kicsit szigorúbbak voltak. A törvényhatósági jogú városokban a választhatóság kiegészítő feltétele volt az írni-olvasni tudás.¹¹ Ez jelentős bővülést eredményezett az 1910-es választásokhoz képest. A bajai helyhatósági választásokon a jogosult választók pontos létszámáról nem áll rendelkezésre adat. Az 1927-es országgyűlési választásokon a város 19 371 lakosából 7108 szavazhatott. A szigorúbb helyi cenzus megszüntetésével a törvény megadta a lehetőséget annak, hogy ezt a számot kis mértékben csökkentse. Az 1930. évi közgyűlési jegyzőkönyvben az 1930. január 14-én tartott közgyűlés polgármesteri jelentésében 6231 választó szerepel.¹² A választásokat komolyan befolyásolta az a tény, hogy Budapest és 7 vidéki nagyváros kivételével nyílt volt a szavazás,¹³ azaz Baján is nyílt szavazást tartottak.

Az új jogszabály megváltoztatta a városok élén álló törvényhatósági bizottságok összetételét is. Míg a választójog szélesítése egyértelműen a népképviseleti rendszer és a demokrácia felé való elmozdulást jelentette, addig a bizottságok összetételét a kormány úgy határozta meg, hogy a hatalmi elit megőrizhette, sőt erősíthette befolyását a városok vezetésében. 1929 előtt a törvényhatósági bizottság 50 %-ban választott képviselőkből és 50%-ban virilisekből¹⁴ állt. Ez az arány jelentősen megváltozott. Az új törvényhatósági bizottságnak csak a 2/5 részét tették ki a választott képviselők. Ugyanilyen arányban voltak jelen a virilisek is. Az utolsó 1/5-öt az érdekképviseleti, szakszerűségi és vallásfelekezeti tagok tették ki.¹⁵ A bajai érdekképviseletek: az Ügyvédi Kamara, a Közjegyzői Kamara, a Mérnöki Kamara, az Országos Orvosi Szövetség, a Bajai Mezőgazdaság Bizottság, valamint a Kereskedelmi és Iparkamara.¹⁶ Az érdekképviseleti képviselők választás útján nyerték el tisztségüket.¹⁷ A vallásfelekezetek képviselőinek bejutása a törvény-

11 GYENESEI József, 2004. 56. o.

12 Bács-Kiskun Megyei Levéltár (a továbbiakban: BKML) IV. 1401. Baja Város Törvényhatósági Bizottságának iratai (a továbbiakban: IV. 1401.) 1930. évi közgyűlési jegyzőkönyv. 2. o. Az 1910-es választásokon Baján 1472 főnek volt választójoga. Ehhez mérten a 6231 jelentős elmozdulásnak mondható a demokratizálódás irányába.

13 ROMSICS Ignác, 2002. 225. o.

14 A városi vezetésbe a vagyoni helyzetük alapján bekerült polgárok. Ők voltak a legnagyobb adófizetők az adott városban.

15 GYENESEI József, 2004. 55. o.

16 BKML IV. 1401. 1929. évi közgyűlési jegyzőkönyv (1929. nov. 20-tól.) 3–4. o.

17 GYENESEI József, 2004. 58. o.

hatósági bizottságokba nem kötődött szigorúan a korábban tárgyalt választhatósági meghatározásokhoz. Ennek értelmében a városokban található felekezeteket a legnépesebb egyházi közösségeik élén álló vezető képviselte.¹⁸ Baján csak a római katolikus egyháznak volt annyi híve, hogy a vezetői helyet foglalhattak a közigazgatási bizottságban. A szakszerűségi elv figyelembevételével nyertek törvényhatósági bizottsági helyet olyan személyek, akiket közvetlenül az államhatalom emelt pozícióba. Ilyen képviselők voltak Baján: a Magyar Királyi Államrendőrség IV. kerületi főkapitánya, a Magyar Királyi Pénzügyigazgatóság helyi képviselője, a Királyi Gazdasági Felügyelőség helyi vezetője, a tankerületi főigazgató, a királyi tanfelügyelő, a királyi állatorvos, valamint az Országos Társadalom Biztosítás helyi ügyvezetője és a vitézi rend helyi tagjai.¹⁹ A törvény értelmében a törvényhatósági bizottság létszámának 5 %-át az örökös tagok tették ki, akiket a bizottság választott soraiba korábbi érdemeikre való hivatkozással megtszítettetésből.²⁰ Az 1929-es törvény alapján összeálló új, szélesebb választójog alapján megválasztott városvezetés a törvényhatósági bizottság összetétele miatt konzervatívabb lett. Ez önmagában hordozta azt, hogy a városi lakosoknak csökkent a beleszólásuk saját életük irányításába.²¹ Ez különösen a dinamikusabban fejlődő nagyobb, törvényhatósági joggal felruházott városokat érinthette érzékenyen.

Az új törvényhatósági bizottságok választott képviselőinek mandátumát 10 évben, virilis képviselőinek mandátumát 5 évben határozta a törvény. A törvényhatósági bizottságok munkájának szakszerűbbé tétele, a munka színvonalának emelése volt ezzel a cél. Az kétségtelenül igaz, hogy egy hosszabb hivatali idő a gyakorlat miatt pontosabbá és gyorsabbá teszi a munkát, de 10 év elegendő idő a belső érdekcsoportok kialakulásához is.²²

A törvényhatósági jogú városokban – így Baján is – a jelöltállítást írásbeli ajánláshoz kötötték. A választókerületből a választók legalább 5%-ának írásban kellett ajánlania az adott képviselőjelöltet. Ez a ma teljesen közismert eljárás a Horthy korszakban nagy felháborodást váltott ki, az ellenzék előzetes írásbeli szavazásként értelmezte az eljárást.²³

18 GYENESEI József, 2004. 58. o.

19 BKML IV. 1401. 1929. évi közgyűlési jegyzőkönyv (1929. nov. 20-tól.) 4. o.

20 GYENESEI József, 2004. 58. o.

21 Uo. 55. o.

22 Uo. 57. o.

23 Uo.

Az 1929. évi XXX. törvénycikket legjobban a szavazatok értékelése kapcsán lehetett támadni. A szavazáson csak egyéni választókerületek voltak, azaz a választások győztese megkapta a kérdéses helyet, a vesztesnek pedig semmi sem jutott. Az ellenzék lehetőségei beszűkültek. A választójog meghatározásával, az írásbeli ajánlások rendszerével és a törvényhatósági jogú városok kivételével visszaállított nyílt szavazással egyéni választókerületben az ellenzéki jelölteknek sokkal kisebb esélye volt, mint a kormánypártiaknak. Emellett természetesen az új törvényhatósági bizottságok összetétele is a hatalmon lévő nemzeti-konzervatív elitnek kedvezett. Utolsó lépésként ha még így is kedvezőtlenül alakult az új törvényhatósági bizottság összetétele a kormányzat számára, akkor azt viszonylag könnyen feloszlathatták és új szavazást írhattak ki.²⁴

Az 1929-ben elfogadott új közigazgatási törvény ugyan biztosította a nemzeti-konzervatív társadalmi elit vezetését az önkormányzatokban is, de ez nem jelentette azt, hogy az egyes városokban már több mint egy évtizede hatalmon lévő polgármestert ismét megválasztja az új törvény alapján felálló törvényhatósági bizottság. Ezért Dr. Vojnics Ferenc²⁵, Baja polgármestere, sem lehetett biztos abban, hogy ő marad a választások után is a város élén.

A régi városvezetés eredményei

Baja leköszönő törvényhatósági bizottságát az 1886. évi XXI. törvény cikk alapján választották meg. E törvény speciális rendelkezései alapján voltak olyan képviselők Baján, akiket még 1910-ben választottak meg. Az 1929-es választással befejeződő ciklus a világháború és az azt követő szerb megszállás miatt nyúlt szokatlanul hosszúvá. A leköszönő városvezetés és saját munkáját a polgármester, Dr. Vojnics Ferenc értékelte a törvényhatósági bizottság utolsó ülésén 1929. október 1-én. Az új

24 GYENESEI József, 2004. 60–61. o.

25 Dr. Borbíró (Vojnics) Ferenc (1879–1962) Szabadkán született, ott is végezte iskoláit. Jogi egyetemre Budapesten járt, itt szerezte meg a doktorátusát 1904-ben. Szabadkán dolgozott a közigazgatásban, 1908-tól a város főjegyzője. 1915. október 9-én választották meg Baja polgármesterévé. 1919. január 1-én felmentették tisztségéből, mert nem tette le az esküt a Narodna Upravára. 1922. augusztus 21-én visszatért Bajára és ismét elfoglalta a polgármesteri széket, melyet 1937. október 9-ig töltött be. Dr. Vojnics Ferenc nevét 1931-ben, a szerb megszállás alóli felszabadulás 10. évfordulóján Borbíróra változtatta.

választási törvény értelmében nem mehetett biztosra a választásokon, ezért beszédében egyértelműen jelezte, hogy felkészült a lemondásra és a polgármesteri szék átadására. A búcsúbeszédet²⁶ a bajai lapok²⁷ teljes terjedelmében – kommentárok nélkül – közölték másnap, így mindenki olvashatta a polgármester reális, olykor kritikus szavait.

A polgármester szerint a város az első világháború alatt és az azt követő megszállás idején példásan teljesített. A lakosok hazaszeretetből, kitartásból és szolidaritásból is jelesre vizsgáztak.²⁸ Baja lakossága és területe az eltelt 20 évben 5,5 illetve 7,5%-kal nőtt. A területgyarapodás a közigazgatási szerepkör bővülésének természetes velejárója volt, és a lakosság gyarapodása is elsősorban ennek tudható be. Vojnics szerint a legörvendetesebb gyarapodás a város vagyoni helyzetében mutatkozott meg. 1910-ben 6 millió pengő²⁹ volt a város vagyona, amely 1928-ra 10,5 millióra nőtt.³⁰

A város vagyonának a növekedésével párhuzamosan javultak a közlekedés feltételek Baján. A szilárd burkolatú járdák terület 25%-kal bővült, az utcaburkolaté 5,4%-kal. A legnagyobb előrelépést a város a kövezett országutak építésével érte el. Az itt felmutatott gyarapodás 306%, de ez még mindig csak 24,5 km közutat jelentett.³¹

Baján sokat áldoztak a kulturális élet fejlesztésére, támogatására is. Az óvodákra fordított kiadások az 5-szörösére nőttek, bár ehhez az is hozzájárult, hogy a város átvette a nőegyleti óvodát. Az elemi oktatás terén is komoly fejlődés volt. A meglévő 17 elemi iskolai tanterem mellé további 13-at építettek. Ez egy új iskola építését és további 3 bővítését jelentette. A termek nem álltak üresen, ezt az is bizonyítja, hogy a tanító létszám 20-ról 36-ra növekedett. A polgári iskolában is javult az oktatás színvonala, az alkalmazott tanerő létszáma megduplázódott. A város költségvetését egyéb oktatási kiadások is terhelték. A Baján működő felekezeti iskolák nem tudták eltartani magukat a beszedett tandíjból, ezért számukra külön segélyalapot hoztak létre. Emellett a szegény sor-

26 MERK Zsuzsa–RAPCSÁNYI László, 2007. 349–355. o.

27 Bajai Újság 1929. október 2. és október 3. 1. o., valamint Független Magyarország 1929. október 2. 1. o.

28 MERK Zsuzsa–RAPCSÁNYI László, 2007. 350. o.

29 1910-ben természetesen még korona volt a fizetőeszköz, de a pontos számadatok kedvéért átszámolták pengőre.

30 MERK Zsuzsa–RAPCSÁNYI László, 2007. 350. o.

31 Uo.

ból származó diákok tanulmányi segélyben is részesülhettek. A két világháború közötti Magyarországon külön figyelmet szenteltek a sportnak. A magyar állam nem tarthatott fenn sorozott hadsereget, de az ifjak megfelelő katonai neveléséről megpróbált burkoltan gondoskodni, ezért népszerűek lettek a szabadidős sporttevékenységek és a levante mozgalom. Baja mindkettőt jelentős összeggel támogatta.³²

Vojnics Ferenc beszéde második részében azokat az intézkedéseket emelte ki, amelyek a városi emberek életének a minőségét javították. A két világháború között a legégetőbb problémát a trianoni békeszerződés után Magyarországra menekült nincstelenek jelentették. Az 1930-as években is még sokan laktak szükségszállásokon a fővárosban, de ebben a tekintetben a vidéki városokban sem volt sokkal jobb a helyzet. 1928-ra a városi Szegényház kiadásai az 1910-es év kiadásainak a dupláját is meghaladták. Baja a saját költségén felújította a Szegényház berendezését.³³ A lakáshelyzet is sokat javult a városban, bár ehhez Baja kevésbé járult hozzá. 54 családot tudtak elhelyezni a város kezelésébe vett épületekben, emellett 45 lakás épült a város támogatásával. Baja gyarapodását mutatja, hogy a szerb csapatok kivonulásától a választásokig eltelt 8 évben a felújítások mellett 435 új lakás épült.³⁴

A lakásépítés mellett jelentősen bővült a bajai Szent Rókus Kórház. A korszakban magyar betegséggént is emlegetett TBC elleni küzdelmet az új tüdőbeteg-gondozó megépítése segítette. Az épületet 1927-ben adták át.³⁵ Emellett a kórház egy nemibeteg-gondozóval, vegyvizsgálóval, mentőállomással, valamint anya- és csecsemővédő intézettel bővült. A meglévő két járványpavilont felújították.³⁶ A kórházban szakképzett személyzet létszáma is megduplázódott.

A kórház mellett figyelmet kapott a városszépítés. Vízvezetékeket építettek, bővítették a csatornahálózatot. A városi közutak száma 50%-kal nőtt. Létrehozták a városi kertészetet, így rendszeresen gondozták a városi parkokat, sétányokat. A közvilágítást is fejlesztették Baján. A

32 MERK Zsuzsa–RAPCSÁNYI László, 2007. 352. o.

33 Uo. 352. o.

34 Uo. 352. o.

35 BKML IV. 1435. Bajai vonatkozású oklevelek és okmányok gyűjteménye. A tüdőosztály sikerét mutatja, hogy a tüdőbetegségben elhunytak száma 1927 után csökkenni kezdett.

36 MERK Zsuzsa–RAPCSÁNYI László, 2007. 353. o.

külvárosok petróleumvilágítását lecserélték, nagyjából a modern villanyvilágítást vezették be helyette. A tűzoltóság létszámát megduplázták, felszerelésüket teljes egészében újra cserélték.³⁷

Baja fejlődésének értékelése után Dr. Vojnics Ferenc saját maga és a törvényhatósági bizottság nevében elkészített a várostól. Saját munkásságának sok-sok pozitívuma mellett ott volt a Trianonban elszenvedett országcsönkítés miatt meglévő negatív közhangulat, azaz úgy érezte, hogy 14 évnyi közéleti tevékenység után nem választják meg újra. Beszédének végén megfogalmazta a város számára búcsúüzenetét: „Minden hazáját és városát szerető polgárnak kívánni kell, hogy ne csak számban legyen nagyobb, de súlyban is több, működésében még eredményesebb, s útjai folyton javuló lehetőségek közt mindig felfelé vezessenek.”³⁸ A polgármester komolyan gondolta a búcsúját, a törvényhatósági bizottság előtt elmondott utolsó beszédét kiadta nyomtatásban is. A „Búcsúzó” című füzetben a tényleges adatok tételes felsorolása mellett egyértelműen megjelenik Dr. Vojnics Ferenc személyisége is.³⁹

A választás

A helyhatósági választásokat 1929. november 9-én tartották az új közigazgatási törvény alapján. A választást megelőző hónapban valódi kampányról nem beszélhetünk. Pár választási gyűlés és hangzatos, elsősorban a nemzeti érzelmeket felkorbácsoló szónoklat kivételével azt sem lehetett tudni, hogy a város választásokra készült.⁴⁰ A gyűlések hangulata békés volt, rendzavarásokról nem maradtak fenn adatok. A választás napján a szavazók rendben járultak az urnák elé. A eredményeket másnap tették közzé, amelynek pontos adatai nem maradtak fenn. A

37 MERK Zsuzsa–RAPCSÁNYI László, 2007. 353. o.

38 Uo. 355. o.

39 FÁBIÁN Borbála, 2009. 45. o.

40 A Bajai Újság és a Független Magyarország híradása szerint kormányparti választási gyűlés volt október 6-án és 22-én. Az ellenzék 15-én tartott egy gyűlést, de jelöltjeinek nem sikerült összeszednie a megfelelő mennyiségű írásbeli ajánlást, így nem váltak képviselőjelöltté. Az október 15-i választási gyűlésen elfogtak egy tolvajt, ezzel a helyi sajtó és a rendőrség külön foglalkozott. Erről lásd: Bajai Újság 1929. október 8. és 24. 1. o., valamint Független Magyarország 1929. október 16. 2–3. és 7. o.

6231 választásra jogosult polgár közül Dr. Borbíró Ferenc székfoglaló beszédében közel 5000 választó támogatásáról beszélt.⁴¹ Az újságokból egyértelműen kiderül, hogy magas volt a részvételi arány és a korábbi városvezetés érdemeit is elismerték a választók. Az új törvényhatósági bizottság 1929. november 20-án tartotta első ülését. Az ülés elsődleges feladata a polgármester-választó közgyűlés időpontjának a kijelölése, a kisgyűlés⁴² megválasztása és a bizottságok⁴³ felállítása volt. A város polgármesterét és a többi tisztviselőt a tisztújítószék, azaz a törvényhatósági bizottság választotta meg a soron következő ülésén, amelyet december 16-ra tűztek ki.

A tisztújítószék december 16-i ülésén a főispán elnökölt. Az ülésen először leköszönt a régi vezetés, azaz Dr. Vojnics Ferenc elmondta hivatalos búcsúfelszólalását a tisztújítószék előtt, majd átadta a város hivatalos pecsétjét, a levéltár kulcsait és a leköszönő tisztviselőtársaival elhagyta a termet. A polgármester itt már nem sorolta fel eredményeit, csak a neki jutott 14 évet kevesellte.⁴⁴ A főispán a leköszönő városvezetésnek megköszönte a munkáját, megválasztották a szavazatszedő bizottságot és megkezdődött a tisztújítás. Először az új polgármestert választották meg 10 évre. „A törvényhatósági bizottság dr. Vojnics Ferencet Baja város polgármesterévé lelkes közfelkiáltással tíz évre megválasztotta.”⁴⁵ A régi-új polgármester visszatért a terembe és egy mindent átfogó beszédben megköszönte a további 10 év bizalmát, majd kijelölte azt a politikai és városfejlesztési irányvonalat, melyet ezután követni kívánt. A megválasztott tisztviselők a következők voltak: Dr. Puskás Dezső polgármester-helyettes és főjegyző Dr. Reiser Antal tanácsnok, Dr. Binder Péter tanácsnok, Dr. Madarász Lajos tanácsnok és I. aljegyző, Dr. Bernhardt Sándor tiszti főügyész, Dr. Burtik Andor

41 MERK Zsuzsa–RAPCSÁNYI László, 2007. 357. o.

42 15 rendes tag és 15 póttag megválasztása. BKML IV. 1401. 1929. évi közgyűlési jegyzőkönyv (1929. nov. 20-tól.) I., 8. o.

43 A bizottságok a következők voltak: Kijelölő Bizottság, Összeférhetetlenségi Bizottság, Közigazgatási Bizottság, Igazolóválasztmány, Pénzügyi Bizottság, Gazdasági Bizottság, Szegényügyi Bizottság, Építészeti és Városrendezési Bizottság, Jogügyi Bizottság, Iskolaszék, Népiskolai Gondnokság, Tanonciskolai Felügyelő Bizottság, Gyámpénztárt Vizsgáló Bizottság, Nyugdíjügyi Bizottság, Kórházi Bizottság, Városi Gáz- és Villamosüzemek Felügyelő Bizottság, Számonkérőszék. Uo. 1. o.

44 Uo. 23. o.

45 Uo. 24. o.

tisztii főorvos, Horváth Béla a mérnöki hivatal vezetője, Puhala Tibor főszámvevő.⁴⁶ Az újonnan megválasztott tisztviselők köszöntésével a tisztújítószék befejezte ülését.

Az új városvezetés feladatai

Az új városvezetés előtt komoly feladatok álltak. 1929 Baja életében jelentős év volt, mivel a helyhatósági választással párhuzamosan Bajaszentistvánon népszavazást tartottak a község hovatartozásáról. A szentistvániak egyértelműen Baja mellett álltak, így a két település egyesítése jelentette az 1930-as év legnagyobb eseményét.

1929 a világgazdaságban jelentős fordulatot hozott. 1929 októberében a „fekete csütörtökön” összeomlott a New York-i értéktőzsde. A világ vezető pénzpiacának az összeomlása addig ismeretlen méretű pénzügyi és gazdasági válságot indított el. Ez a válság különösen megviselte a világpiactól függő országok gazdaságát, így Magyarországot is. A válság egyértelműen negatívan hatott a városok fejlődésére is, így Baját sem kerülhette el. A város gazdaságának élénkítésére több lehetőség is kínálkozott. Komolyabb ipari üzemet nem lehetett telepíteni a városba, mivel a túltermelés miatt létrejött válságban az iparcikket nehezen lehetett volna értékesíteni. Baja alapjában véve agrár jellegű település volt, de a mezőgazdasági áruk értékesítését is csak helyi szinten lehetett megvalósítani. Baja igazán jelentős jövedelmet a szállítási lehetőségektől és a dunai kikötőtől remélhetett.

A trianoni békediktátum következtében elszenvedett veszteségek miatt Baja szerepe felértékelődött a dunai szállításban. A déli kikötők⁴⁷ „pótlására” országos érdekké vált a kikötő bővítése. A kikötő bővítésének legfőbb szorgalmazója Baja város polgármestere volt. Az új megyeszékhelyen 1924-ben kezdődtek el a tárgyalások a kérdéses Duna-parti területeket Bács-Bodrog vármegyéhez csatolásáról.⁴⁸ A bajai

46 BKML IV. 1401. 1929. évi közgyűlési jegyzőkönyv 35–40. o.

47 Baracska (Téli kikötő volt.), Bezdán (Nemzetközi kereskedelmi és téli kikötőt építettek ki itt.), Palánka (A Szerb-Horvát-Szolvén Királyság a bezdáni kiktőt fejlesztette, így az 1930-as évekre ez a létesítmény is téli kikötővé vált.), Pancsova (Belgrád közelsége miatt elsovadt, ekkor már nem használták.) Erről lásd: POGONYI György, 1929. 201–204. o.

48 BKML IV. 1416. Baja Város Mérnöki Hivatalának iratai. (a továbbiakban: IV. 1416.) 4084. ksz. 1. csomó.

Duna part, ahol a nyílt dunai rakodót akarták megépíteni, a gőzhajóállomással együtt Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyéhez tartozott. A terület tulajdonosa a Kalocsai Érsekség volt.⁴⁹ A érsekség a bajaszentistváni birtokának legdélebbi nyúlványán ártéri erdők helyezkedtek el kisebb legelőkkel és rétekkel. A terület minimális gazdasági jelentőséggel bírt, így a kisajátításukkal az érsekség nem járhatott rosszul, mégis vontatottan és körülményesen haladtak a tárgyalások. 1926-ban Baja a Speyer kölcsön⁵⁰ segítségével kívánta megépíteni a kikötőt. A kisajátításhoz szükséges 223 456 Pengőt 70%-ban minisztériumi forrásból, 30%-ban a kölcsönből kívánták megoldani. A tárgyalások és a kisajátítási eljárás elhúzódott, csak 1929 őszén, közvetlenül a választások előtt rendeződött a kérdéses terület tulajdonjoga.⁵¹ Ezután épülhetett meg a bajai Duna-parton a Duna híd közelében a vasúti vágányokkal, híddarukkal és raktárakkal ellátott új kereskedelmi kikötő. A megépülő új dunai kereskedelmi kikötő jelentős ipartelepítő tényezőnek számított. 1934-es átadása után a közelébe települt posztógyár, farakodó és a gabonarakta bevételei már jövedelmezővé tették.

A kikötő vasúti összeköttetésének erősítésére tárgyalások kezdődtek a Duna bal parti vasútvonal kiépítéséről. A Kunszentmiklós–Kalocsa–Baja vonal terve még az Osztrák–Magyar Monarchia öröksége volt, ezt a kedvezőtlen talajviszonyok miatt mindig elhalasztották. Alternatív megoldásként kínálkozott a Kiskőrös–Kecel–Baja vasúti szárnyvonal kiépítése, amely összekötötte volna a kikötőt a Duna–Tisza közének belső részeivel. A tervet elfogadtatása szintén az új polgármester feladata lett.

A rossz gazdasági helyzet ellenére a régi-új polgármester figyelemreméltó városfejlesztési-rendezési tervvel állt elő. A városi közvilágítás fejlesztése,⁵² a kórház további bővítése,⁵³ a városi utak, utcák és járdák kövezettel való ellátása,⁵⁴ iskolaépítés és lakásépítés mellett komoly figyelmet szentelt a városban zajló kulturális élet erősítésére is.

49 GAZDACÍMTÁR 1925. 381. o. és GAZDACÍMTÁR 1935. 410. o.

50 FALUDI Gábor–GERGELY Ferenc, 1989. 365. o. A Speyer Bankház 1926-ban több milliós újjáépítési kölcsönt folyósított magyar városoknak. A városok ezt elsősorban az infrastruktúra fejlesztésére fordították (fordíthatták). Erről lásd: KAPOSZI Zoltán, 2002. 295. o.

51 BKML IV. 1416. 4084. ksz. 1. csomó.

52 BKML IV. 1401. 1929. évi közgyűlési jegyzőkönyv (1929. nov. 20-tól.) 30. o.

53 Uo. 32–33. o.

54 Uo. 30. o.

Összegzés

Az 1929-es bajai helyhatósági választás a hatalmon lévő korábbi polgármester, Dr. Vojnics Ferenc elsöprő győzelmét hozta. A győzelemnek több magyarázata van. A legkönnyebb magyarázat az 1929-es választás „antidemokratikus” voltának a hangsúlyozása. Kétségtelen, hogy az 1929-es közigazgatási reform alatt megalkotott XXX. törvénycikk az új választási rendszerről nem adott sok lehetőséget az ellenzéknek, de a szavazás végeredményében megjelenő több mint 80 %-os győzelem nem ezzel magyarázható.

A megoldás Dr. Vojnics Ferenc személyiségében és vezetési módszereiben keresendő. A közigazgatásban megszerzett tapasztalata mellé mérhetetlen munkabírárság és emberszeretet társult, amely hosszú távon meghozta gyümölcsét. A polgármester a hivatali ideje alatt folyamatosan a város érdekében munkálkodott, de a munkájában mindig megtalálta a megfelelő munkatársakat és segítőket. Példamutató magatartása mellett a város hivatali apparátusának tényleges vezetőjévé vált, tisztában volt a napi problémákkal a hosszabb távú elképzelésekkel egyaránt. A munkatársai úgy érezték, hogy számíthatnak rá és ki fog állni a védelmük érdekében is, ha úgy hozta az élet.⁵⁵ Személyes karizmatikus vezetői stílusával elérte, hogy a bajai kérdésekben nem a pártgyűléseken döntöttek, az ellenzék vezetőit is meg tudta nyerni a város fejlesztéséért végrehajtandó feladatokhoz. A kormánypárt és az ellenzék nézeteinek összehangolása nem ment mindig zökkenőmentesen, de a törvényhatósági bizottság ülésén már mindig egységes vélemény született. Ezt a polgármester sajátos munkamódszerrel oldotta meg. A közgyűlések előtt mindig értekezletet tartott, melyre meghívták az összes érintett felet, itt mindenki megismerhette a következő ülésen tárgyalandó ügyeket és szabadon kifejtette a véleményét is. Az értekezleteken Vojnics Ferenc vezetésével mindig megtalálták a megoldást, így a közgyűlések, ahol a „tényleges határozatokat” hozták nyugodt légkörben zajlottak és

55 Ezt Baja első világháború utáni szerb megszállásakor megtette. Ő ugyan lemondott a polgármesteri hivataláról, de a beosztottjainak azt javasolta, hogy ők tegyék le a hűségüket az új állam vezetésére, mert neki meg kell tartaniuk az állásukat, hogy védjék a családjukat és lehetőségeikhez mérten a város lakosságát. Erről lásd részletesebben: FÁBIÁN Borbála, 2009. 43–44. o.

általában egyhangú határozatokkal fejeződtek be.⁵⁶ Dr. Vojnics Ferenc a város lakosságával is szinte folyamatosan kommunikált, szívesen tartott előadásokat különböző tanfolyamokon és egyesületeknél.⁵⁷

Ennek fényében nem meglepő az a tény, hogy az 1929-es helyhatósági választásokon a régi bajai vezetés bizalmat kapott a következő ciklusra is, valamint 1929. december 16-án a tisztújítószerű ülésén Dr. Vojnics Ferencet újabb 10 évre közfelkiáltással polgármesterré választották.⁵⁸

56 FÁBIÁN Borbála, 2010. 68. o.

57 FÁBIÁN Borbála, 2009. 45. o.

58 Uo. 24. o.

IRODALOM

BÁNÁTI Tibor

2004 Dr. Bernhardt Sándor (1889–1984). <http://bajaikonyvtar.hu/dr-bernhart-sandor> (letöltés időpontja: 2013. november 17.)

BOROVSKY Samu (szerk.)

é. n. Bács-Bodrog vármegye monográfiája II. Budapest. 289–418. o.

FALUDI Gábor–GERGELY Ferenc

1989 Adalékok Baja első világháború utáni történetéhez. In: Baja története a kezdetektől 1944-ig. Szerk.: Kőhegyi Mihály. Budapest. 287–306. o.

Fejezetek a város 1921–1944 közötti történetéből. In: Baja története a kezdetektől 1944-ig. Szerk.: Kőhegyi Mihály Budapest. 310–409. o.

FÁBIÁN Borbála

2009 A főispáni hivataltól a főispánságig. Dr. Borbíró Ferenc életútja (1879–1962). In: Bácsország 2009/1. 40–48. o.

2010 „Polgárnak is rendes volt, nemcsak mesternek” – Borbíró Ferenc, Baja város polgármesterének életútja (1879–1962). In: Múltunk kincseiből merítve. Válogatás a Bárdos Ferenc Helyismereti Klub előadásából. Szerk.: Vargáné Blága Borbála. Baja. 57–76. o.

GAZDACÍMTÁR

- 1925 Magyarország földbirtokosai és földbérlői. Budapest.
1935 Magyarország földbirtokosai és földbérlői. Budapest.

GYENESEI József

- 2004 A városok közigazgatási reformja 1929-ben. Limes, 2004/3. szám, 51–63. o.

KAPOSI Zoltán

- 2002 Magyarország gazdaságtörténete 1700–2000. Budapest–Pécs.

KNÉZY Lehel

- 2009 Baja a forradalom és a szerb megszállás alatt. (1918–1921). Történelmi feljegyzések. Baja.

MERK Zsuzsa–RAPCSÁNYI László (szerk.)

- 2007 A város keresi múltját. Borbíró [Vojnics] Ferenc, Baja város polgármestere. Emlékezések, dokumentumok. Baja.

ORMOS Mária

- 1998 Magyarország a két világháború korában (1914–1945). Debrecen.

POGONYI György

- 1929 Egyéb folyami és a téli kikötők. In: Technikai fejlődésünk története 1867–1927. (Szerk.: Guóthfalvy Dorner Zoltán [et al.]) Budapest.

ROMSICS Ignác

- 2002 Magyarország története a XX. században. Budapest.

MELLÉKLET

Baja törvényhatósági jogú város törvényhatósági bizottságának összetétele a választás előtt.⁵⁹ A fotó, a Déri-kertben készült az 1929. szeptember 30-án tartott díszközgyűlés után.⁶⁰ (Fényképet lásd az előző oldalon)

Felső sor: Dittrich István, Dr. Grünhut Aladár, Dr. Reiser Antal, Fehér Jenő, Nagy András, czabaji Horváth Béla, Katanics Antal, Schleicher Ákos, Cserba György, Antalffy Ferenc, Scheer Adolf, Dr. Bruck Aurél, Dr. Reiser Péter, Gräf József.

2. sor: Dr. Milassin Jenő, Dr. Madarász Lajos, Dr. czabaji Horváth István, Klein Rezső, Dr. Bernhart Sándor, Gramling Tibor, Rosenfeld István, Wagenblatt Ferenc, Dr. Tordai Ányos, Polgár Nándor, Klauber Lajos, Reich Antal, Lebach Oszkár, Dr. Flórián Géza, Kovács Andor.

3. sor: Dr. Binder Péter, Wunderlich János, Grauaug J. Lipót, Rosenfeld Albert, Dr. Földes Mihály, Major József, Fischer Béla, Rajcsányi B. Imre, Dr. Knézy Lehel, Dr. Burtik Andor, Dr. Fehérváry Dezső, Takács Vilmos, Szilágyi György, Wunderlics József.

4. sor: Dr. Makray László, Goldschmidt Zsigmond, Dr. sarkadi Puskás Dezső, Dr. Róna Dezső, Bernhart Ernő, Gebhardt Dezső, Szász Ottó, Mormer Ferenc, Scherer Károly, Amler Antal, Antal Lajos, Pollák József, Puhala Tibor.

Ülő sor: Kollár Ágoston, Székely Károly, Bajai Péter, Schwartz József, Czérnay Imre, Müller József, Dr. Vojnics Ferenc, Bisztray-Balku Gyula, Dr. Gonczlik Kálmán, hédervári Dely Géza, Reich Vilmos, szondi Ertl József, Dr. Erdélyi Gyula, Lemberger Rezső, Iszkeitz József

59 MERK Zsuzsa–RAPCSÁNYI László, 2007. Képmelléklet 3. kép.

60 A fénykép a bajai Türr István Múzeum tulajdona.

Baja törvényhatósági jogú város törvényhatósági bizottságnak összetétele a választás után.⁶¹

A törvényhatósági bizottság legtöbb-adófizető tagjai:

Rendes tagok:

Dr. Bajai Ernő, Bácskai Sándor Mátyás, Dr. Bernhardt János, Bernhardt Ernő, Bernáth András, Bessenyoí Miklós, Blumberger Ármin, Dr. Bruck Aurél, Buchmann Jakab, Csányi Ármin, Dr. Dely István, Ezsöl Mihály, Farkas Sándor, Dr. Fischer Jákó, Dr. Frischhoff Zsigmond, Gáspár János, Goldschmidt Ferenc, Grünhut Ferenc, Klaszán János, Klauber Lajos, Klein Emil, Dr. Klenáczy György, Dr. Knézy Lehel, Lebach Oszkár, Dr. Lemberger Ármin, Major József, Dr. Marsy László, Dr. Mamuzsich József, Dr. März Jakab, Meskó Ottó, Mikoleczky Ferenc, Milkó Mátyás, Mormer Ferenc, Nádas József, Ocsenás Sándor, Preisz Béla, Dr. Reiser Péter, Ringesz Antal, Dr. Róna Dezső, Dr. Scharpf Andor, Scheilinger István, Szilágyi György, Takács Vilmos, Ternák István, Tomasics Gyula, Dr. Valentin Emil, Velchner Lőrinc, Wunderlich József

Póttagok:

Köbling Vidor, Csatai Kálmán, Somorjai Ferenc, Bence Béla, Schnetzer Ernő, Stégner Péter, Pestalics András, Matern János, vitéz Csávolyi Antal, Dr. Milassin Jenő, Dr. Reiner Antal, Dr. Geiringer János, Dr. Stern József, Goldschmidt Zsigmond, Nagy János, Szternagy Antal, Stang Bálint, Dr. Ábrahám Tibor, Grünhut Aladár, Schön Zsigmond, Éber Sándor, Karbuczky Jenő, Denneberg Ernő, Kovács Antal

Választott bizottsági tagok választókerületenként:

I. választókerület:

Rendes tagok: Ertl József, dr. Walko Lajos, Antalffy Ferenc, vitéz Kara János, Berta József, Szász Ottó, Weidinger Dezső, Szabó Ferenc, Gramling Kornél, Birinyi József

61 Az 1929. november 20-án és az 1929. december 16-án megtartott közgyűlés határozatai alapján. A határozatokat lásd részletesen: BKML IV. 1401. 1929. évi közgyűlési jegyzőkönyv (1929. nov. 20-tól.)

Póttagok: Dr. Pump Károly, Mojzes Péter, Zsivánovics János, Gyimes János, Gyarmati Emil

II. választókerület:

Rendes tagok: dr. Flórián Géza, Dely Géza, Bacsányi József, Reich Vilmos, dr. Torday Ányos, dr. László Sándor, Wessely Lipót, Sándor Imre

Póttagok: Amler Antal, Suhajda Antal, Böröcz Mihály, dr. Fehérváry Dezső

III. választókerület:

Rendes tagok: Krikovszky Vince, dr. Polgár Lajos, Pestuka Ferenc, Rieger János, Ferró József, dr. Major József, Binder János, Klein Rezső Kurta István, Pap Lajos

Póttagok: Polgár Nándor, Kasza Lajos, Lohner Rudolf, Batternai József, Szalay Andor

IV. választókerület:

Rendes tagok: Legányi Dezső, Grünfelder Albert, Pákolitz József, vitéz Zombola István, Szabó Sámuel, Kulisits Mátyás, Csanyik József, Pollák Jenő, Gyurinovics Mihály, Köblinger Ernő

Póttagok: Pakucs Béla, Scherer Károly, dr. Nicolaus Béla, dr. Boróczy Kálmán, Rózsa István

V. választókerület:

Rendes tagok: Tomasics Gyula, Szécsényi Imre, Lelbach Oszkár, Karlicskó Mátyás, Babits József, Trafikant Károly, Iszkeitz Tamás, Bosnyák András, Jaszenovics István, Katanics Antal

Póttagok: Szarka István, Kitanics Antal, vitéz Ocsay József, Gyulai István, Ikotics Antal

Szakszerűség képviselői:

Teller Gyula⁶², Major József⁶³, Körmendy Péter⁶⁴, dr. Kaufmann György⁶⁵, Ruzstek Károly⁶⁶, Rieger Gyula⁶⁷, Jakatics József⁶⁸

Vallásfelekezetek képviselői:

Dr. Gonzlik Kálmán⁶⁹, Jugh Miklós⁷⁰, Böhm Jenő⁷¹

Érdekképviselők küldöttei:

Ügyvédi Kamara: Dr. Jelich Mihály (rendes), Dr. Bóné Endre (póttag)

Közjegyzői Kamara: Dr. Fehérváry Dezső (rendes), Dr. Milassin Jenő (póttag)

Mérnöki Kamara: Böröcz Mihály (rendes), Móhr Lajos (póttag)

Országos Orvosi Szövetség: Dr. Frank Vilmos (rendes), Dr. Antony Ferenc (póttag)

Bajai Mezőgazdaság Bizottság: Ihos Sándor (rendes), Schoblocher Mátyás (póttag), Perényi István (rendes), Lakner István (póttag), dr. Knézy Lehel (rendes), Tomasich Gyula (póttag), gyulai Gaál Ferenc (rendes), Wunderlich József (póttag), Auer Emil (rendes), Szász Ottó (póttag)

Kereskedelmi és Iparkamara: Schön Zsigmond (rendes), Schmidt Gyula (rendes), Keller Mátyás (rendes), ifj. Cserba György (póttag), Gugánovics Ferenc (póttag)

62 Magyar Királyi Államrendőrség IV. kerületi főkapitánya, Székesfehérvár

63 Magyar Királyi Pénzügyigazgatóság helyi képviselője, Baja

64 Királyi Gazdasági Felügyelőség helyi vezetője, Baja

65 Tankerületi főigazgató, Baja

66 Királyi tanfelügyelő, Baja

67 Királyi állatorvos, Baja

68 Országos Társadalom Biztosítás helyi ügyvezetője, Baja

69 római katolikus esperes plébános, Szent Péter és Pál (Belvárosi) Plébánia

70 ferencrendi plébános, Szent Antal Plébánia

71 római katolikus plébános

A vitézek képviselői:

vitéz Rapcsányi István (rendes), vitéz Szilvássy Béla dr. (póttag)

Örökös tagok:

Bajai Péter, Czérnay Imre, Müller József

Hivatali állásuknál fogva a bizottság tagjai:

Dr. Vojnics Ferenc⁷², Dr. Puskás Dezső⁷³, Dr. Reiser Antal⁷⁴,
Dr. Sinder Péter⁷⁵, Dr. Madarász Lajos⁷⁶, Dr. Bernhardt Sándor⁷⁷,
Dr. Burtik Andor⁷⁸, Horváth Béla⁷⁹, Puhala Tibor⁸⁰

72 polgármester, árvaszéki elnök
73 polgármester-helyettes, főjegyző
74 tanácsnok
75 tanácsnok
76 tanácsnok
77 tisztí főügyész
78 tisztí főorvos
79 mérnöki hivatal vezetője
80 főszámvevő

SZABADKAI IPAROSOK NEMZETISÉGI ÖSSZETÉTELE A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT

Bevezetés

A gyors gazdasági fellendülés és az általános társadalmi jólét reményében, a tulajdonjogi változások, magánosítási folyamatok, az állami és társadalmi vállalatok magánkézbe való kerülése folyamatának árnyékában úgy véltük, hogy a helyi történetírást a forradalmi és osztályjellegű munkák hulláma, valamint a nemzeti-romantikus témák után, egy más irányba kell terelnünk. Ilyen elvek mentén született a „Szabadka gyáripara és a gyártulajdonosok” című kötet, amely a város ipartörténetét a két világháború közötti időszakra tekintettel dolgozta fel.¹ Jelen tanulmány e monográfia kutatási eredményeinek rövid összefoglalója, illetve a 2011 őszi kecskeméti ipartörténeti konferencián elhangzott előadás szerkesztett változata. A leírt események időrendjének súlypontja az 1918–1941 közötti időszak, vagyis a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság, illetve Jugoszláv Királyság fennállásának ideje, ám visszahajlunk a XIX. század végéhez is, amely a legtöbb szabadkai gyár megalakulásának időszaka. A II. világháború végét követő néhány évre szintén kitérünk, amikor a gyárak többé nem lehettek magántulajdonban. A dolgozat egy-egy fejezete egy-egy iparágat mutat be.

Szabadka társadalma

A gyáripar feltűnése a történelem színpadán a XIX. század elejére tehető. Megjelenése olyan következményeket váltott ki a befogadására hajlandó államok és társadalmi közösségek életében, amelyek a fejlődés

1 Rad je nastao na osnovu autorove monografije *Industrija i industrijalci Subotice (1918–1941)*. MAČKOVIĆ, Stevan: Szabadka gyáripara és a gyártulajdonosok 1918–1941. Szabadka, 2004.

fellendítői és mozgatóerői lettek. A gyáripár előfeltétele lett a nemzeti jólétnek, a társadalom biztonságának, egy ország nemzetközileg elismert szerepének és az általános anyagi és kulturális fejlődésnek. Az ipari fejlődés, mint a kapitalista társadalom kialakulásának alapvető feltétele, Szabadkán a XIX. század második felében vett nagyobb lendületet. Ezzel, igaz, a fejlettebb nyugati államokhoz képest és a Monarchia fejlettebb területeihez viszonyítva lemaradással, de ez a terület is bekapcsolódott a korszerű gazdasági és civilizációs folyamatokba. A folyamatok hatására létrejött változások tartósak és több szempontból is jelentősek voltak. Az egyik ilyen tényező a városiasodás hosszantartó folyamata.

A politikai egyesülés eredményeként a gazdasági egységek át-szerveződése is bekövetkezett. A közelmúltig a Monarchiához tartozó területek – Vajdaság, Szlovénia és Horvátország – fejlett gyáriparral, iparral, kereskedelemmel és bankrendszerrel rendelkeztek, városaikban pedig kedvező légkör alakult ki az ilyen jellegű gazdasági tevékenységek folytatásához. Megőrizve a háború előtti gazdasági kapacitásait, a Szerb–Horvát–Szlovén Királysághoz csatolódva Szabadka a nagyobb és fejlettebb városok közé tartozott. Belgrád és Zágráb mellett egyedül Szabadka lakosainak száma haladta meg a 100 000 főt.

Az aránylag fejlettként megörökölt és az I. világháború alatt meg-
óvott ipar és kisipar a gazdasági fejlődés szolid alapjául szolgált az újonnan kialakult államban is. Az 1910-ben végzett magyar népszámlálás adatai arról tanúskodnak, hogy a Szabadkán működő 18 gyár 940 munkást foglalkoztat, a 3380 kisipari létesítményben pedig 6399-en dolgoznak. „Abban a pillanatban, amikor Szabadka a délszláv állam része lett, civilizációs, infrastrukturális szempontból messze az ország átlaga felett állt. Az újonnan alakult állam legrégebbi mozija, zeneiskolája, valamint a legnagyobb városháza volt benne. Mindemellett számos más példa található. Ha a nemzeti kérdést vizsgáljuk az ipar szempontjából, akkor meg kell jegyeznünk, hogy sem a magyarok, sem a szerbek, sem a horvátok, illetve bunyevácok nem voltak kulcspozícióban. Szabadka ipara legnagyobb részét a városban élő zsidó polgárok kezében volt az első világháború előtt. A kereskedelem és az ipari tevékenység nagyjából 70–80 százalékát működtették (ha ezt ki lehet így fejezni, noha a városban lakó zsidóság nagy többsége mégis szegény volt). Igyekeztek a fennálló hatalmi viszonyokhoz igazodni. Karikatúraszerű Geiger Béla

esete, aki fémipari cég tulajdonosaként először magyarra, majd szerbre változtatja nevét. (Geigerről Gáborra, Béláról 1930 körül Vojislavra szerbesíti nevét). A cégek vezetése jellegzetesen családi keretekben működött. A szaktudást 1918 előtt az esetek túlnyomó többségében a Monarchia más részeiről érkező szakemberek hozták Szabadkára, ennek az I. világháború sem vetett véget teljesen.”²

Az 1921-es népszámlálás adatai szerint Szabadka összlakosságának 17,8%-a (16 233 lakos) dolgozott a gyáriparban és a kisiparban, 49%-a földműveléssel, 6,6%-a kereskedelemmel foglalkozott. Hivatalnokokból és szabad foglalkozásúakból 9,4% élt a városban, egyéb foglalkozást űzött a lakosság 17,2%-a. Ezek az adatok a város földművelő jellegéről tanúskodnak. A viszonylag fejlett, a háborús időket sikerrel átvészelő gyár- és kisipar olyan alapként szolgál az újonnan alakult államközösségben, amelyre építeni lehet. 1921-ben a gyárak száma Szabadkán 21, ebből 12 részvénytársaság formában működött, 9 pedig magántulajdonban volt. 1933-ban a gyárak száma már 66, ebből 9 malom, 12 nyomda, 2 gőzfürdő, 4 téglagyár és 39 más tevékenységet folytató gyár. Az adópolitika Vajdaságot sokkal jobban sújtotta, mint más területeket. Itt 22 féle adót és pótagót vezettek be. Külön nehézséget jelentett a hadiadó, amely 1919-ben lépett életbe és az elkövetkező 9 évben volt érvényben. A gyárosok rétege, a szabadkai társadalmi előkelőségek egy csoportjaként, olyan nem szakmai csoportosulások és szervezetek egész sorában tevékenykedett, mint a szabadkőműves páholyok, a **Rotari klub**, különböző sportszervezetek, jótékonyági és emberbaráti szervezetek. A gyáriparhoz sorolható gazdasági vállalatok többsége Szabadkán is részvénytársaságok formájában működött.

A zsidók részvételi aránya Szabadka gyáriparában messzemenően túlszárnyalta a város lakosságának számához viszonyított létszámukat. 1921-ben minden gyártulajdonos zsidó volt, a részvénytársaságokban pedig a részvények többségét ők birtokolták. Ez az állapot szinte az egész vizsgált időszakra jellemző. A szabadkai zsidóság képezte a gyáriparosok társadalmának tengelyét a kezdetektől – a XIX. század második felétől, egészen a háborús évekig, 1942–43-ig. Ekkor a faji megkülönböztetésen alapuló törvények meghozatala után, tömeges kitoloncolásuk és végső megsemmisítésük is bekövetkezett. E kis közösség je-

2 Mészáros Zoltán könyvismertetőjét lásd a Klio történelmi szemlélő folyóirat honlapján. Internet: <http://www.e3.hu/~klio/klio053/klio060.htm> (2012. jan. 31.)

lentsége megkerülhetetlen, akár a termelés korszerűsítésében, akár az elért gazdasági teljesítmények nagyságában, vagy a város egész fejlődésében játszott szerepét vesszük figyelembe. A zsidók tulajdonában levő gyárakban, üzemekben, más ingatlanoknál alkalmazott technológia és a képzett munkaerő vált a gyáripar további alakulásának alapjává az új társadalmi berendezés idején, 1945-től is. Ám a háború borzalmait túlélő és Szabadkára visszatérő zsidó gyárosok új gazdasági-politikai körülmények közepette találták magukat. Hatalomfosztottak lettek, nem egyet meghurcoltak. Többségük az Izraeli kivándorlás mellett döntött.

Építőipar

Az egyre növekvő helyi szükségletek kielégítése céljából és a kivitelezési lehetőségek reményében jött létre Szabadka építőipara. 1918-ig Vajdaságnak ez a legelterjedtebb iparága, illetve a téglagyárak, számukat tekintve, rögtön a malomipari létesítmények után a második helyet foglalták el. A Monarchiában minden kedvező feltétel adott volt az építőipar fellendüléséhez: minőségi alapanyag állt rendelkezésre (sárgaföld), kedvezőek voltak a szállítási feltételek is (vasúti, vízi útvonalak). Az új álamban a piac leszűkülésével és az építkezések számának csökkenésével az építőipar teljesítőképességének mindössze 30 százalékát érte el. A helyzet Szabadkán is hasonló volt. Szabadka kiépítése idején, a XIX. század végén és a XX. század elején megalakult építőipari tevékenységet folytató gyárak, és még néhány 1918 után alakult vállalat képezte Szabadka építőiparát. Az **Első szabadkai géptégla és cementáru gyár**, az **Rt.Reichl-féle keramit és géptéglagyár Rt.** voltak az első és legnagyobb téglagyárak.

A szabadkai téglagyárak mindegyike 1918 előtt kezdte meg működését, a háború befejezése után 1919-től pedig a **Bácskai Cementáru-gyár Rt.** (Bačvanska tvornica cementne robe i građevno d.d.), ahol a zsidó származású *Eisler Zsiga, Váli Gyula, Donát Mávro, dr. Fischer Jákó* voltak a főreszvényesek, 1922-től a **Labor Rt.** (Labor d.d.), ahol *Hartmann József, Schreger Lajos* kezében volt a részvények többsége. 1928-tól a **Lakásépítő Rt.** (Deoničarsko društvo za podizanje stanova), valamint a **Srborit** és a **Primarius** cégek szabadkai kihelyezett üzem-

részlegei kezdték meg működésüket. A szabadkai építőipari vállalatokat elsősorban a magas vasúti szállítási költségek kényszerítették arra, hogy tevékenységüket Szabadkára és annak közvetlen környékére korlátozzák. Fejlődésük és működésük így a város fejlődésének függvényében alakult. Maga a város már 1918 előtt a régió központjává nőtte ki magát, akár a lakosság számát, akár a város kiterjedését, vasúti és közúti hálózatát, vagy a gyáripár (különösen pedig az élelmiszeripár) fejlettségét tartjuk szem előtt. Mindez lehetővé tette, hogy az építőipar is fellendüljön. Ekkorra már a városközpont kiépítése befejeződött, felépültek a lakóházak és kereskedések, megtörént az utcák kikövezése, a Városháza monumentális tornyát pedig messziről is megcsodálhatták. A megváltozott politikai körülmények között, vagyis az új délszláv államhoz való csatlakozás után, Szabadka megpróbálta fenntartani az építőipar fejlődéséhez szükséges feltételeket, de a korábbi időszakra jellemző lendületet nem tudta folytatni. A szabadkai téglagyárak sorsa a legjobb bizonyítéka ennek.

Élelmiszer-feldolgozó ipar

Vajdaságban minden iparág közül az élelmiszeripar a legjelentősebb. A legtöbb gyár ilyen jellegű tevékenységet folytatott, termékeiket tekintve is az első helyen álltak. Az iparág helyzete Szabadkán is hasonló volt, bár itt nem volt annyira kifejezetten vezető szerepe. Tevékenységüket tekintve a gyárak a következő csoportokba sorolhatók: vágóhidak, hús- és halfeldolgozás, konzerválás, malmok, magáru, csokoládé- és cukorkagyártás, szódavíz- és jégkészítés. (A spiritusz- és keményítőgyártást, bár nyersanyagként mezőgazdasági termékeket használtak fel, a vegyiparnál tárgyaljuk, mivel termékeik többsége nem élelmiszerként került felhasználásra.)

Szabadka környékén hagyományosan fejlett az állattenyésztés. Tény, hogy itt található meg a nyersanyag, ami előfeltétele a húsfeldolgozás fejlődésének már a XIX. század második felétől. Ezen területek gazdasági múltját vizsgálva feltűnik, hogy egy húsfeldolgozással és -kivitellel foglalkozó cég kivételesen jelentős és fontos pozíciót töltött be. Megalapítói és részvényeinek tulajdonosai rangos társadalmi és közélet-

ti munkát fejtettek ki, magas helyen álltak a város politikai ranglétráján is. Ez a cég a XIX. század 80-as éveinek közepétől mint kereskedelmi társaság kezdte meg tevékenységét. Később **Hartmann és Conen Részvénytársaság** néven működött tovább, majd névváltozás után tevékenykedett a két háború közötti időszakban, sőt a II. világháború alatt is. A gyár 1945-től állami tulajdonba került, 1946-tól **November 29.** név alatt lett ismert. A kezdetektől 1945-ig a *Hartmannok* és *Conenek* két nemzedéke tette közismertté e nagy húsfeldolgozó gyár nevét. A tulajdonosok életútját követve kirajzolódik a cég munkája és tevékenysége is. Az akkori Szabadkára települt vállalkozó szellemű apák, *Hartmann Raffael* és *Conen Vilmos* hamarosan jelentős vagyora tettek szert, és elismert tagjai lettek az akkori polgári köröknek. Fiaik, *Hartmann József* és *Conen Jakobcsits Vilmos* már a gyárak és a hatalmas családi vagyon örökösei. A háború vihara, a kommunista hatalom színrelépése, teljes vagyonuknak a „nép nevében” történő elkobzása, a tulajdonosok meghurcoltatása, perbefogása, megbüntetése – mindez mindössze 60 év leforgása alatt történt meg.

Egy rövid ideig működött az **Első Szabadkai Szalámigyár** (Prva subotička fabrika salame). A **Korhecz Szalámigyár** tulajdonosának, *Korhecz Gyulának* életútja szintén példaértékű. *Korhecz* alig tízegy-néhány év alatt tette meg azt az utat, amelyet hentesinasként kezdett el, mészárosként folytatott, majd vágóhíd-tulajdonosból lett gazdag és tiszteletreméltó üzletemberként fejezett be. Példája kivételes személyes képességeiről és az iparág kifizetődőségéről tanúskodik.

Jószágkivittel a következő cégek foglalkoztak: **Fridrih Pullmann**, a **Herman Baruch és Fia** cég, *Vojislav Kovač*, *Faragó Béla*. A sertés-kivittel foglalkozók sora: *Székely Benő*, *Székely Iván*, *Korhecz Gyula*, a *Nikola Đorđević* tulajdonában lévő **Adrija** cég, *Vasa Rajković*, *Gutmann Imre* tulajdonában a **Jugo-export** cég, *Pressburger Ernő*, *Kemény Imre*. Szabadkai kirendeltsége a **Preradović Rt.**, Zágrábnak volt. A halfeldolgozással és konzerválással foglalkozó *Gingold Salamon* által létesített **Gingold Salamon Halkonzervgyár** az egyetlen ilyen jellegű tevékenységgel foglalkozó gyár volt, nemcsak Szabadkán, de a szélesebb környéken is. Tevékenységének lefolytatásában családi kapcsolataira támaszkodott itthon és külföldön is. Fia vette át a cég vezetését 1935-től.

A földművelés, illetve a gabonatermesztés a szabadkai malomipar alapja, fejlődésének előfeltétele. Budapesten már a kiegyeztetést követő első tíz évben a malomipari ágazat túltengése volt a jellemző. Nálunk a *Horovitz testvérek* voltak a gőzmalmok alkalmazásának úttörői. Rajtuk kívül *Antunović Lajos* neve is említést érdemel, akinek malma közvetlenül az Epreserdő bejáratánál állt, és még az I. világháború előtt leégett. *Dordević Jovan* 1873-ban épített fel egy malmot a Miloš Obilić utca 26. alatt. 1874-ben 75 szárazmalom és 11 szélmalom működött a városban. A ma is álló kisbajmoki szélmalom 1867-ben épült. Az első malomipari részvénytársaság még 1862-ben megalakult, de csak rövid ideig működött. A gőzmalmok száma 1889-ben nyolc, 1892-ben már tizenhárom, ami a szabadkai malomipar fejlődéséről tanúskodik. 1906-ban a belső városban egy villannyal működő és nyolc gőzmalom dolgozott. Az I. világháború végén tizenkét malom volt. Az 1919–1923 közötti időszakban az egész országra a fokozott lisztkivitel volt a jellemző, hogy azután 1923–1924-ben ez a folyamat lelassuljon, majd pedig teljesen le is álljon. 1925-ben a 13 működő malom napi össztermelése 218 tonna. A két háború közötti időszakban működő két legnagyobb malom, amely külföldi – főleg magyarországi – tőkének köszönhetően dolgozott, a **Felsőbácskai Gőzmalom Szövetség Rt.** (Gornjebačko udruženo paromlinsko d.d.) és a **Margit Rt.** A **Mária Terézia Kenyérgyár Rt.**-ből alakult „Maria Terezija, tvornica hleba d.d.” volt a legjelentősebb, amelyben a részvények tulajdonosai külföldi állampolgárok is voltak.

A háború előtti időkben a terület legismertebb cukorka- és csokoládégyárának megalapítója *Ruff József*. A piacon a legnagyobb keletje karamelláinak volt, a Negró néven ismert cukorkát pedig a mai napig is gyártják. *Brunner Gyula* az **Első Szabadkai Cukorka és Csokoládé Gyárat** alapította 1904-ben. *Mauthner Ödön* 1847-ben alapított céget Budapesten. Magáru előállításával és forgalmazásával foglalkozott. A cég rendkívül sikeres volt, Közép-Európa nagy területeit meghódította, a XX. század 30-as éveiben Pozsonyban, Aradon, Krakkóban, Bécsben, Meranóban léteztek fiókintézetei. Jugoszláviai központját 1925-ben nyitotta meg Újvidéken, ennek kirendeltségét Szabadkán, majd 1927-ben a központ Szabadkára költözött. 1940-ben 6 szódagyár működött a városban. Jeget készített a **Hartmann és Conen Vágóhíd** külön üzemrészlegét képező Nizza. A **Dégé Likórgyár** (Dege, fabrika likera)

gyümölcslepárló volt, likőrt, rumot és konyakot is készített, 1921-től működött, tulajdonosa *Dér Gyula*. Már a háborús időkre, 1942-re tehető egy élelmiszergyár-konzervgyár megalakulása, amelynek tulajdonosai a **Baross Szövetségi Tagok – Baross Export** néven működtették, a háború befejeztével pedig a **Vojvodina** nevet vette fel. A hadsereg ellátását végezte, lekvárokat, ízeket készített, zöldségfélék feldolgozásával és tartósításával foglalkozott.

Bőrfeldolgozó ipar

A Monarchia fennhatósága alá tartozó Szabadkán, de a mai Vajdaság területén sem volt ez az ágazat különösen fejlett. A bőrfeldolgozó gyárak, annak ellenére, hogy a természetes feltételek adottak voltak és piac is állt rendelkezésükre, alacsony kapacitással dolgoztak, nem használták ki lehetőségeiket. E területekről a jószágot kiszállították, be pedig feldolgozott bőrt vagy nyersbőrt hoztak. Az itteni gyárak műszaki fejlettsége is elmaradt a külföldiekhez viszonyítva. A bőrfeldolgozó üzemrészek mellett toll- és bélfeldolgozó gyárak is működtek. A cipőgyárak is ehhez a csoporthoz tartoznak. Bőrfeldolgozással a **Szabadkai Bőr-
ipar Rt.** foglalkozott, amely 1923-tól Subotica **Börgyár Rt.** (Subotička industrija koža d.d.) néven folytatta tevékenységét. Részvényeinek többségi tulajdonosai a *Glied*, *Kohn* és *Holländer* család tagjai voltak. A céget 1929-ben számolták fel. A **Weizenfeld és Társa** (Vajcenfeld i drug) cég a háború előtt toll-, gyapjú- és bőrkivittel foglalkozott, a háború befejezése után pedig bőrfeldolgozással. A **Dragoljub Milojković és Társa Börgyár** (Dragoljub Milojković i drug, tvornica koža) a nyersbőrt külföldről szállította. Ezekén kívül két kisebb műhely is foglalkozott bőrfeldolgozással: a **Meister Jenő Börgyár** (Meister Đeno, tvornica koža), amely 1928-ban felhagyott tevékenységével, és a *Šlomović Eugen* és *Isak Alkalaj* tulajdonában levő **Pingvin Börgyár** (Pingvin, tvornica koža). Tollfeldolgozást a **Holländer Testvérek** nevű cégből alakult **Holländer Rt.** végzett, amelynek főrészvényesei a *Holländer* család tagjai voltak. A cég toll-, gyapjú- és nyersbőrfeldolgozással és nagybani kivittel foglalkozott. Ez nagyteljesítményű tollmosó és -feldolgozó gyár volt, nemcsak az ország területén, de külföldön is sikeresen ér-

tékesítette termékeit, így az elsőosztályú ágyneműtollat csak nagyban adták el a hazai és külföldi nagykereskedőknek. A zsidó *Deutsch* család alapította a **Bélfeldolgozó Részvénytársaság** (D.d. za izradu creva) céget, amely termékeit kolbászbélként, vonóshangszerek húrjaként (hegedű, cselló, nagybőgő), teniszötők húrjaiként értékesítette. A sebészetben használatos „catgut” cérnát is ők gyártották.

A cipőipar Vajdaságban, így Szabadkán sem tekint vissza nagy múltra, az első cipőgyárak csak 1918 után kezdték meg működésüket. A szabadkai lakosság szükségleteit a hazai és külföldi cipőgyárak termékei mellett, a kezdeti időszakban fedezték a cipész kisiparosok, de ezeket fokozatosan kiszorították a piacról az új cipőgyárak. Szabadkán több ilyen cipőgyár dolgozott, ezek tehát a szabadkai és a szélesebb piacot is ellátták. Az 1921-ben alakult **Jugoszláv Cipőgyár Részvénytársaság** (Jugoslovenska deonička tvornica obuće) néven működő céget a finanszírozókkal rendelkezők alapították, vagyis a **Jugoszláv Bankok Rt.** (Jugoslovenske banke d.d.) és a **Danica Rt.**, amely 1921-től 1923-ig tevékenykedett. Ide sorolhatók a **Marica**, amely 1923-tól 1939-ig működött, a **Bon-ton Rt.**, és a **Globus Rt.**, amely ilyen néven 1939-ig létezett, majd akkor tulajdonosai, a *Szerec fivérek* új céget alapítottak **Szebra** név alatt.

Vegyipar

Termékeit tekintve ez az iparág Szabadkán is több csoportra oszlik: nehézvegyipar, keményítő- és szpirituszgyártás, gyógyszergyártás, szappangyártás, gyertyaöntödék, festék- és lakkgyárak. Ha a nehézvegyipart és a gyógyszeripart vesszük figyelembe, szem előtt kell tartanunk azt a követelményt, hogy olyan összetett gyártástechnológiáról van szó, amely képzett szakembereket igényel, ezekből pedig az egész országban hiány volt. E mellett Szabadkára még a nyersanyaghiány is jellemző volt. Mindezen tények ellenére a **Klotild** vegyipari kolosszus megalakulását a mégis fennálló, valós szükségletekkel magyarázhatjuk, amely szükségletek már a háborút megelőző időkben is léteztek. A gyár a háború befejezését követő időkben is előkelő helyet foglalt el a vegyipari ágazatban, ami a **Patria** intézetről is ugyanígy elmondha-

tó. A többi csoport működéséhez és fejlődéséhez, így a keményítő- és spirituszgyártáshoz is, nélkülözhetetlen volt az elégséges és minőségi nyersanyag: a gabonafélék, a burgonya és az állati zsiradékok biztosítása. Vajdaság egyetlen nehézvegyipari gyára az 1904-ben alakult **Zorka Rt.**, amelynek a **Klotild, Első Magyar Vegygyár Részvénytársaság** volt a megalapítója. E gyár szuperfoszfátot, kénsavat, kékkövet, glaubersót és keserúsót termelt, évi 3000 vagonnyi mennyiségben. Szabadka a keményítőgyártás központjának számított, a gyárak még 1918 előtt alakultak meg, és széles piacot láttak el termékeikkel. A bő nyersanyagkínálat (kukorica, búza) biztosította működésük kedvező feltételeit. A háború után a vámelőírások és a leszűkült piac következtében termelésük és ezzel párhuzamosan hasznuk is jelentősen megcsappant. Szabadkán a következő keményítőgyárak működtek: **Rekord Keményítő és Csirizgyár** (Rekord, fabrika štirke i čiriza), **Marcell Kopp Keményítő Rt.** (Štirak, Marcel Kopp d.d.), **Löwy és Társa Keményítőgyár** (Löwy i drug fabrika štirka) és a **Slezinger Keményítőgyár** (Fabrika Štirke Šlezinger). Az **Orient** cég gyógyszeralapanyagul szolgáló keményítőt gyártott. 1875 előtt Szabadkán már 5 „ecetgyár” működött. A két háború közötti időszakban azonban csak *Kemény Dávid* ecetgyára maradt meg. Spirituszt és keményítőt a **Bácskai Spiritusz és Élesztőgyár Szabadka** (Bačka fabrika špiritusa i kvasca u Subotici), *Aleksandar Frank* kereskedő és *Josif Piuković* nagybirtokos gyártott.

Különleges termékei – állati szérumok és védőoltások – voltak a **Patria – Szérumgyártó Intézetnek** (Patria- zavod za proizvodnju seruma), amely 1921-től foglalkozott ilyen jellegű tevékenységgel. Az ország legnagyobb és legkorszerűbb intézete volt ez. 1938-tól **Jugoszláv Szérum Intézet, Zágráb** (Jugoslovenski serum zavod, Zagreb) néven működött, a zágrábi intézet szabadkai fiókintézeteként. A szappangyártás a kisipari és házi műhelyek mellett gyárakban is folyt. Ilyenek voltak többek között: **Beck Manó, Erika**, a **Hartmann és Conen** gyár **Nizza** néven működő külön üzemrészlege.

Gyertyát, szappant és kocsikenőcsöt a **Primariusz, Első Jugoszláv Vegyipari Gyár** (Primarius, prva jugoslovenska industrijalna tvornica kemikalija) gyártott. A legnagyobb szabadkai festék- és lakkgyár a **Klein Géza és Fiai Lakk- és Festékgár** (Geza Klein i sinovi, tvornica laka i boja) néven működött.

Fafeldolgozó ipar

Ez az iparág – függetlenül attól, hogy sem a gyárak számát tekintve, sem az előállított végtermék mennyiségét szem előtt tartva, sem a foglalkoztatottak számát figyelve, nem tartozott a nagyobbak közé – sikeresen ellátta a vajdaságiak és a szabadkaiak szükségleteit is. Fejlődésének egyik feltétele a famegmunkálás gazdag hagyománya, és a szolid képességű szakemberek munkája. Szabadkán is a fejlett kisiparból fejlődött ki a fafeldolgozóipar. Minden ilyen jellegű tevékenységet folytató gyár, a **Hrast Rt.**-t kivéve, kisipari műhelyből fejlődött tovább. A nyersanyagot főleg külföldről szerezték be, így az 1930-as évek végén, a megnövekedett vám- és szállítási illetékek – a gazdasági válság fokozódásával párhuzamosan – alaposan megnehezítették a munkát. Ebben az iparágban a **Ferrum** csoportosuláshoz tartozó, a vagonok farészének kidolgozását végző, 1929-ben felszámolás alá kerülő **Hrast Rt.** volt a legjelentősebb. Rajta kívül meg kell említeni a különböző faárut (háztartási kellékek, játékok, sportfelszerelés) gyártó **Spitzer Testvérek** (Braća Špicer) név alatt szereplő gyárat, amelyet szintén 1929-ben számoltak fel. A **Lénárd Testvérek** (Braća Lenard) bádogárut gyártott, a **Pletl Testvérek** (Braća Pletl) fém- és fakoporsókat készített, a **Sipos Testvérek** (Braća Šipoš) bútorgyártással foglalkozott, míg a **Weiss Jenő** kefégyártó volt.

A **Hrast Rt.**-ben a részvények többségének tulajdonosai zsidó származásúak voltak, de ez jellemző a fentemlített, többi fafeldolgozással foglalkozó gyárra is, ahol *Löwinger*, *Lénárd*, *Spitzer*, *Weis* vagy tulajdonosai voltak a gyáraknak, vagy a részvények legnagyobb része volt az ő kezükben.

Papírfeldolgozás és nyomdaipar

Szabadkán papírgyár nem volt. Itt csak olyan cégek működtek, melyek a kész papírt dolgozták fel, vagy papíráru készítésével foglalkoztak ugyan, de tevékenységük nem közelítette meg az ipari szintet. A papírfeldolgozó üzem és a celluloidkészítő cégek mellett néhány nyomda is

működött, ezek is ebbe a csoportba sorolhatók. Minden papírfeldolgozó és celluloidot feldolgozó műhelyt zsidók alapítottak, vagy zsidó származású szabadkai polgárok tulajdonában voltak ezek a műhelyek. A nyomdatulajdonosok nemzeti hovatartozása ilyen képet mutatott már a nyomdák alapítása idején is, de a háború befejeződése utáni időszakban is. Ekkor néhány nyomda állami tulajdonba kerül, mint az **Állami Vasutak Irodájának Nyomdája** (Štamparija direkcije državnih željeznica), vagy magánszemélyek vették át őket. Nagyságát és termelését tekintve a **Minerva Rt.** és a **Jugoszláv Napló** (Jugoslovenski dnevnik) voltak a legjelentősebbek.

Fémipar

Vajdaságban az első fémfeldolgozással foglalkozó gyár Apatinban nyílt meg 1874-ben, *Haukl Ádám* mérnök volt a tulajdonosa, és a **Fémgyár** nevet viselte. Nem sokkal ezután Szabadkán is megalakult *Rothmann Imre* hasonló tevékenységet folytató gyára, utat nyitva ezzel a vállalkozó szellemű zsidóknak és más üzletembereknek. Így 1918-ig már biztos alapokat teremtettek meg ezen iparág fejlődésének. Az új délszláv állam megalakulása után a fémipar teljes egészében kihasználta az újonnan kialakult gazdasági viszonyokat, az új piacot. A megváltozott körülmények között Vajdaság ipara és Szabadka ipara is előnyösebb helyzetben volt a többi területhez viszonyítva. Szabadka ipara, a megörökölt feltételeket és az ipari fejlődés elért fokát tekintve, az Európában már használatos új gyártási technológiák alkalmazási lehetőségeit kihasználva, kedvező fogadtatásra lelt a hazai és külföldi piacon egyaránt. Külön jellemzői ennek az iparágnek a vezető pozíciókat betöltő zsidók családi és üzleti kapcsolatai. Szervezőképességükkel, tőkéjükkel, az új gyártási technológiák bevezetésére való nyitottságukkal, a rendelkezésükre álló gépekkel, szabadalmaikkal, nem véletlen, hogy a más nemzetiségű részvénytulajdonosokkal szemben éppen ők tartották kezükben a részvények többségét, és ezzel együtt a fémipari részvénytársaságok igazgatásának lehetőségét. A gyárak többsége is az ő kezükben volt. Szabadka lakosságának mindössze 5%-át képezték a zsidók, de létszámukat messze túlszárnyalva ők játszották a legjelentősebb szerepet a

fémipar fejlődésében. Gazdasági jelentőségét és a foglalkoztatottak létszámát tekintve is, Szabadka egyik legnagyobb gyára a **Ferrum Rt. gyár**, és a belőle kialakult fémfeldolgozó tevékenységet folytató gyárak voltak (a ferrum latinul vasat jelent). A **Ferrum Rt. gyár** alaptevékenysége a közlekedési eszközök, mozdonyok, vagonok javítása volt. A **Ferrumból** még három fémfeldolgozással foglalkozó gyár nőtte ki magát: a **Ferrum Öntöde Rt.** (Livnica Ferrum d.d.), amely a **Ferrum Rt.** részére gyártott mozdonyalkatrészeket, de ezen kívül templomi harangokat is öntött, rácsokat, fékpapucsokat, tűzhelykarikákat is készített. Az **Adisz Rt.** (Adis a.d.) szintén mozdonyalkatrészeket gyártott, de termékei között megtalálhatók voltak a bányászati szerszámok is, sőt mezőgazdasági gépek gyártásával és javításával is foglalkozott. A **Szever Rt.** (Sever d.d.) fő tevékenysége az elektromotorok és generátorok, transzformátorok, árammérők gyártása volt, de ezeken kívül kisebb alkatrészeket is állított elő a villamosgépek és telefon-távíró állomások szükségleteihez. A **Zefir Rt.** (Zefir d.d.) kályhákat és villanytűhelyeket készített. A **Vasbútor és Fémgyár Rt.** (Industrija železnog nameštaja i metala d.d.) a háztartásokat, kórházakat, szállodákat, nyilvános intézményeket látta el fémből, vasból, rézből készült bútorokkal, kályhákkal, villanytűzhelyekkel, központi fűtés kazánokkal, nikkelezett és galvanizált áruval, lakatokkal és zárakkal. Hasonló tevékenységet folytatott a **Sajdner Féle Vas és Fémárugyár Rt.** (Sajdnerova tvornica gvozdena i metalne robe d.d.). Az apróbb fémtárgyakat gyártó **Herzog és Glas Rt.**-ből (Hercog i Glas d.d.) tulajdonoscserevel és tevékenységének megváltoztatásával jött létre a **Konrath, Vas és Fémárugyár Rt.** (Konrath, tvornica gvozdena i metalne robe d.d.), amely a rádiókészülékek alkatrészeit gyártotta, a készülékeket össze is szerelte, forgalmazta. Az iparág legrégebben alakult gyára a **Rothmann Imre** (Mirko Rothman) gyár, amely vasöntöde volt, de rugókat, fémbútort és kerékpárokat is gyártott. A **Goldner Testvérek** a vendéglátóipari tevékenységet folytató vállalkozók számára készített jégszekrényeket, sörhűtő szekrényeket és töltőcsapokat, valamint a fagylaltgépek gyártására szakosodott.

Rajter László Dinamómotorgyára kisebb kapacitású volt, akár csak az elemeket gyártó **Jupiter**, a **Fúzi Vilmos Bádógaru Gyár Rt.**, és a fémkoporsókat gyártó **Pletl Testvérek** gyára.

Textilipar

A textilipar az újonnan alakult délszláv államban új gyáripari ágazat volt. Az egész Vajdaság területén gyorsan és lendületesen fejlődött, így Szabadkán is, mivel a lakosság egyik elemi szükségletét, a ruházkodást volt hivatott kielégíteni. Állami szinten a behozatali politika olyan volt, hogy intézkedéseivel megkönnyítette a nyersanyagok behozatalát – csökkentve ezzel a készáru behozatalát, és ösztönözve így a textilgyárak létesítését az országban. Ezzel párhuzamosan új munkahelyek megnyitására is sor kerülhetett. A már 1918 előtt működő kisebb üzemek munkájának folytatása mellett az igazi nagy gyárak a háború befejeése után kezdték meg működésüket, főleg a külföldi tőke és technológia segítségével köszönhetően. Ez Szabadkára, de az egész ország területére is jellemző keresletről tanúskodik. Az ágazathoz tartozó gyárakat termékeik alapján csoportokba sorolhatjuk. Az első csoportba tartoznak azok a gyárak, ahol kendert dolgoztak fel, zsinegeket és kötélzetet készítettek. Ide sorolhatjuk a szabadkai cégek közül a **Weitzenfeld Rt**-t, amely lótarakokat, mindenféle zsákot, köteleket gyártott, és a **Hermann és Hajduska** kötelestműhelyt is. A következő csoportot szövődék és konfekcióáru kidolgozásával foglalkozó cégek alkotják, mint **Montalion Lajos** műhelye is, ahol lendamasztot, törölközőket, lepedőket, asztalterítőköt, finomvásznat készítettek. **Beck Jenő Kötődéje** kötöttáru, pulóvereket, harisnyákat gyártott. Az **Általános Hitelbank Rt. Kötöttárugyára** (Fabrika trikotaže, Opšte kreditne banke d.d.) választékában téli alsónemű, fürdőruha és gyermekruha egyaránt megtalálható volt. A még 1868-ban megalakult **Kramer és Társa Készruhagyár** (Konfekcija odela Kramer i drug) egyenruhákat készített a rendészet, tűzoltóság, a vasutak dolgozói számára. A **Roth Armin Kalapgyár** sapkákat, kalapokat varrt. A *Roth* család kis műhelyében kezdte a munkát, idővel azonban egy korszerűen felszerelt gyárban olyan termékeket készített, amelyek a család hírnevét öregbítették a városban is, és az egész országban. Külföldi tőke segítségével működött a **Merkur Kötöttáru és Harisnyagyár** (Merkur, tvornica čarapa i pletene robe), és mint ahogy a nevében is szerepel, kötöttáru, harisnyákat, de ezeken kívül fürdőruhákat és férfiöltönyökhöz való bélést készített. Még nagyobb mértékű a

külföldi tőke és technológia jelenléte a részvénytársaság jellegű cégek-nél, mint amilyenek a **Nonnenberg és Schodere Szalag és Csipkegyár Rt.** vagy a **Fako, Jugoszláv Kötöttáru és Harisnyagyár Rt.** (Fako, jugoslovenska tvornica čarapa i trikotaže d.d.) voltak. Ez a két gyár élen járt a termelés mennyiségét és a foglalkoztatottak számát tekintve is. A harmadik csoportba sorolható a **Mekka, Keleti Szőnyeg Fonoda és Szövöde** (Mekka, predionica i tkaonica istočnih tepiha), amely a szőnyegeken kívül gyapjúfonalat is gyártott, sőt, az Államvasutak részére mozdonykenőcsöt is készített. Végül külön csoportot képvisel a cérnagombok kidolgozásával foglalkozó **Adin, Első Jugoszláv Cérnagombgyár** (Adin, prva jugoslovenska tvornica končanih dugmadi d.d.).

Helyi és állami alapítású ipari létesítmények

Maga a város is alapított néhány olyan gazdasági jellegű intézményt, amely közvetlenül irányítása alatt állt, és a település kommunális szükségleteit elégítette ki. Ilyen, többek között, a **Városi Gázművek** (Gradska Plinara), a **Városi Vágóhíd** (Gradska Klanica) és a **Városi Birtok** (Gradska ekonomija). A **Városi Gázművek** az utcai világítást biztosította, de a háztartások egy része is élvezte szolgáltatásait. A háború befejezése után a villanyáram bevezetésével, a közvilágítás megszervezésével a **Gázművek** csak minimális kapacitással dolgozott, működése így nem volt kifizetődő. A **Városi Vágóhíd** 1891-ben alakult meg azzal a céllal, hogy a polgárok megfelelő egészségügyi feltételek mellett és ellenőrzött körülmények között végezhesék a jószág levágását. Mivel nagyon kevés pénzt fektettek be a **Vágóhíd** fenntartásába, a két háború közötti időszak végére meglehetősen rozoga állapotba került, bezárás előtt állt. A Palicson található **Birtok** mintagazdaságként kezdte meg működését, gabonaféléket termesztett, szőlőültetvényei voltak, jószágtenyésztéssel foglalkozott, termékei a városi hivatalnokok és a városi intézmények ellátását célozták. A **Szabadkai Villamos Vasút Rt.**, a háború után „**Subotička električna železnica d.d.**” vállalat a várossal kötött szerződés értelmében a villamosközlekedés kizárólagos lebonyolítója volt, ezen kívül ellátta a várost árammal is. E vállalat te-

vékenységére az előrehaladás volt jellemző, elősegítette a városi közlekedés fejlődését, biztosította a háztartások és üzemek áramellátását. A Szabadkán található egyetlen állami vállalat az **Állami Vasutak Körzeti Irodája** (Oblasna direkcija državnih željeznica) volt, amely a város és Szabadka közvetlen környékének gazdasága szempontjából is igen jelentős volt.

Egyéb gazdasági ágazatok

Ebbe a csoportba azok a sajátos üzemek, cégek tartoznak, mint amilyenek a vegyszer és gyógyszergyártó laboratóriumok, így a mr. ph. *Alfréd Blum* tulajdonában lévő **Jugodrog** cég, vagy a lázmérőket, hőmérőket, fecskendőket és más laboratóriumi felszerelést gyártó **Ampula Üvegárugyár** (Ampula, industrija staklenih roba). Ebbe a csoportba sorolhatók a mozik is, amelyek között a legjelentősebb helyet a **Korzó Mozi Rt.** foglalta el, amely később beleolvad *Lifka Sándor*, a mozgóképgyártás úttörőjének cégébe. A biztosítótársaságok, a vámügyletek lebonyolítását megkönnyítő közvetítő ügynökségek, a szállítmányozók, az ültetvények is ebben a fejezetben találhatók meg. Behatóbban nem tanulmányozzuk, csak felsoroljuk azokat a bankokat és pénzüzeteket, amelyek szabadkai székhelyűek, vagy az állami intézmények szabadkai fiókjai. A jelentősebb szövetkezetekről, mint az egyének társulásának sajátos formáiról, a tömegközlekedést biztosító vállalatokról és reklámügynökségekről is itt teszünk említést.

MELLÉKLETEK

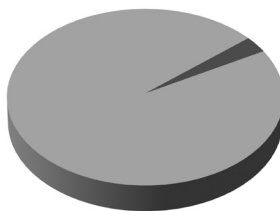
1) Népszámlálási adatok:

	1919 ³	1921 ⁴
bunjevác	65 135	
szerb	8 737	70 737
magyar	19 870	27 561
német	4 251	2 349
zsidó	3 293	3 883 (3,5%)
összesen	101 286	101 709

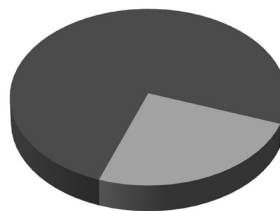
2) Szabadka lakossága

Év	Populáció
1857	53 499
1869	56 323
1880	61 367
1890	72 683
1900	82 122 (Vö.: Budapest: 732 322, Szeged: 102 991)
1910	93 232 (Vö.: Belgrád: 89 876, Zágráb: 79 038, Újvidék: 33 089)
1919	101 286
1921	90 961 (Vö.: Zágráb 167 765, Belgrád: 131 000)
1931	100 058 (Vö.: Újvidék: 63 985)

3) A zsidó populáció aránya a városban, illetve a zsidók részvétele a szabadkai iparban (1918–1941)

Zsidó: 3%

Zsidó: 75%

3 A városi összeírás adatai, melyek érvként szolgáltak a Párizsi békekonferencia alkalmával.

4 Az állami népszámlálás adatai.

HAUBNER KÁROLY ÉS AZ 1928-AS KISKUNFÉLEGYHÁZI ZENEI KATASZTER

(FORRÁSISMERTETÉS ÉS FORRÁSKÖZLÉS)

2009. október 26-án rendezte meg a Bács-Kiskun Megyei Levéltár *Kultúrtörténeti epizódok Bács-Kiskun megye múltjából* címmel X. Levéltári napját. Itt hangzott el Tánczos-Szabó Ágota kecskeméti levéltáros *Minden, ami zene! Városaink és az 1928-as országos zenei kataszter* című előadása. A témát az az országos, zenei kérdésekkel foglalkozó felmérés adta, amelyet 1928-ban a Magyar Királyi Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium bocsátott útjára. A hazai városok polgármestereinek megküldött kérdőív 395, a vidéki települések zenei életét minden szempontból körüljáró kérdést tartalmazott. A kollégánő öt, a jelenlegi Bács-Kiskun megye területén lévő nagyobb város iratanyagát vizsgálta meg abból a szempontból, hogy található-e benne valamilyen utalás az említett zenei kérdőívre, fennmaradtak-e esetleg a kérdésre adott válaszok, vagy a válasziratok piszkozatai. Négy város esetében (Kecskemét, Kalocsa, Baja, Kiskunhalas) sikerrel járt az anyaggyűjtés, de sajnálatos módon Kiskunfélegyháza város iratai között csupán a minisztérium által megküldött kérdőív és kísérőlevél található, valamint arra vonatkozó dokumentumok, hogy a város – illő jutalmazást kilátásba helyezve – Haubner Károly ismert helyi dalköltőt és karnagyot bízta meg a kérdőív kitöltésével. Így Tánczos-Szabó Ágota előadását kénytelen volt a kiskunfélegyházi adatok nélkül összeállítani. Később a leginkább teljes dokumentumot, a Baja város zenei életét bemutató 1928-as katasztert publikálta is a szerző.¹

1 TÁNCZOS-SZABÓ Ágota: Minden ami zene! Városaink és az 1928-as országos zenei kataszter (forrásismertetés és forrásközlés) In: Bács-Kiskun megye múltjából 24. (évkönyv) Szerk.: dr. Gyenesei József. Kecskemét, 2010. 221–263. o.

Az 1928-as kérdőívre adott félegyházi válaszok 2011-ben nem várt helyről kerültek elő. Az ismert félegyházi helytörténész, Fekete János (1924–2008) irathagyatékát az örökösök a városnak adományozták, az anyag letétként a Bács-Kiskun Megyei Levéltár Kiskunfélegyházi Részlege megőrzésébe került. Az iratokat, feljegyzéseket, kutatási eredményeket tartalmazó dossziékat a család folyamatosan adta át a levéltárnak, ahol azokat a beérkezés sorrendjében feldolgoztuk, rendeztük, dobozoltuk. 2011 őszén lettünk figyelmesek ebben a hagyatékban egy régi, megsárgult iratra, amely – nem a mai szabványoknak megfelelő méretű lévén – nehezen fért el a dobozban. Az iratot alaposabban áttanulmányozva kiderült, hogy a korábban hiába keresett zenei kérdőívre adott félegyházi válaszirat egy példányára bukkantunk. (Természetesen az irat beazonosítását nagyban megkönnyítette, hogy a korábbi kutatások ráirányították a figyelmet erre a témára.) A hagyatékban belül a kézirat a „Haubner Károly” feliratú dossziében foglalt helyet.²

Mielőtt a zenei kataszter témáját tárgyalnánk, először Haubner Károly életútját kell áttekinteni. Haubner Károly 1863. január 29-én született a Bihar vármegyei Gyapjú községben.³ Az édesanyának, Haragos Karolinának és az apának, Haubner Károly mészárosnak és vendéglősnek három fia és egy lánya született. Mivel az apa korán elhunyt, az anya a Vöröskereszt szolgálatában vállalt intézői munkát, gyermekeit intézeti nevelésbe adta. Így került Károly a nagyváradi piaristákhoz, majd okleveles kántor képesítést nyert. 1884 áprilisában érkezett Félegyházára, ahol segédkantori állást vállalt. 1888-ban kötött házasságot Répás Annával, akitől 1906-ben elvált. 1889-ben a város tisztviselője lett, először fogyasztásiadó-pénztárnokként, később számtisztként működött. 1900-tól bankpénztáros, utóbb főpénztáros lett a helyi népbankban, majd annak jogutódjában, az Angol–Magyar Bankban. Elhidegült, megromlott házassága helyett a zenében, költészetben, a közéleti szereplésekben, a kulturális események szervezésében találta meg önkifejezésének legjobb módját. Tisztviselői munkája mellett 23 évig tanított zenét a helyi polgári lányiskolában. Az oktatás mellett

2 Bács-Kiskun Megyei Levéltár (a továbbiakban: BKML) XIV. 90. Fekete János kiskunfélegyházi helytörténész letétbe helyezett iratai (1980–2008) (a továbbiakban: XIV. 90.). VVTA/20.

3 A korábban megjelent életrajzok szerint Nagyszalontán született, de Fekete János kutatásai a Gyapjú községből való származást igazolták. BKML XIV. 90. VVTA/20. „Emlékezés Haubner Károlyra születésének 140. évfordulója alkalmából.” 3. o.

dalszerzőként, karvezetőként is működött. A népies műdalok elismert szerzőjeként műveinek szövegét sokszor maga írta. A közművelődés területén is aktívan tevékenykedett, nevéhez fűződik az Iparos Egyesület Dalcsoportjának (1896), a Kiskunfélegyházi Daloskörnek (1907), a Népdalárdának (1919) és a Polgári Daloskörnek (1920) megszervezése és színvonalas működtetése. Részt vett az iparos ifjak műkedvelői előadásain bemutatott népszínművek, operettek betanításában, színre viteleiben. *Hegedős* álnéven a Félegyházi Hírlap egyesült Félegyházi Híradó című helyi újságban is publikált. A kitűnő zenész, Szalay Gyula múzeumigazgató kérésére 1916-ban összegyűjtötte a Félegyháza és környéke népének ajkán élő népdalokat és nótákat.

Haubner 1929-ben kötött házasságot második feleségével, Fábíán Juliannával. Hamarosan, 1931. április 10-én elhunyt, sírja a félegyházi Alsótemetőben található. Árok utcai lakóházának falán 1933-ban emléktáblát helyeztek el, 1937 óta pedig az utca a Haubner Károly nevet viseli. Erdemei elismeréseként 2009-ben a város díszpolgári címmel tüntette ki.

Félegyháza közművelődéséért, zenekultúrájának fejlesztéséért végzett munkáját ismerve természetesen tekinthető, hogy a város vezetése Haubner Károlyt kérte fel a minisztérium által megküldött zenei kataszter elkészítésére. 1928. május 4-én érkezett meg Félegyházára az a polgármesternek címzett levél, melyet a Magyar Királyi Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium küldött szét szerte az országban.⁴ A levél szerint a minisztérium „*zenekultúránk mai állapotának megismerése céljából*” szükségesnek vélte a vidéki városok zenei viszonyairól kimerítő tájékoztatást nyerni. Ebből a célból készült el a 395 pontot tartalmazó, tíz nagyobb témát (I. A város zenei múltja, II. Egyházi zene, III. Zeneoktatás, IV. Zenekarok, V. Dalárdák és énekkarok, VI. Színház, VII. Hangversenyek, VIII. A város zenei élete, IX. Mozgófénykép-színházak, mulatók, X. Zenei kereskedelem és ipar) körüljáró kérdőív, melyre a válaszokat 1928. június 1-jéig kellett visszaküldeni.⁵ A kérdőív kitöltésére a minisztérium egy szűkebb bizottság létrehozását javasolta, hogy „*az adandó válaszok szakszerűség szempontjából is kimerítő*

4 BKML V. 175/b. Kiskunfélegyháza Város Polgármesteri Hivatalának iratai. Közigazgatási iratok (a továbbiakban: V. 175/b.). 12.615/1929. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 27.000/1928/III. számú levele, mellécsatolt kérdőív és kitöltési útmutató.

5 A határidőt később módosították, először június 20-ra, majd augusztus 1-jére, végül szeptember 1-jére.

legyenek.” A minisztériumi ajánlás ellenére a város egyetlen emberre, Haubner Károlyra bízta a statisztikai jellegű kérdések megválaszolását, mivel „ő több mint 40 évi ittléte alatt városunk zenei életében alapvető és teljes elismerésre méltó munkásságot fejtett ki és gazdag tapasztalatokat szerzett, melyeknek gyümölcse a miniszter úrnál is bizonyára megelégedést fog kelteni. Miután pedig nagy és nem könnyű munkáról van szó, kijelenti a tanács, hogy tisztességes honorárium engedélyezése iránt előterjesztést fog tenni.”⁶

Haubner Károly körülbelül két és fél hónap alatt készült el a zenei kataszter kitöltésével, erről 1928. augusztus 20-án kelt levelében számolt be a tanácsnak. „A [...] nekem utalt munkát bevégezvén, van szerencsém azt – a leküldött kérdőívekkel együtt – a Nagytekintetű Tanácshoz beterjeszteni. Az I–X. fejezetbe csoportosított és 395 kérdést tartalmazó 23 oldalt áttanulmányozva, iparkodtam a melléjük 5 oldalon csatolt »magyarázat« szerint eljárni, ti. a kérdéseket olvasható írással lemásoltam, s utánuk a feleletet ugyanolyan írásban – [a] lehető legprecízebben – megadtam. A kérdéseket pontról pontra taglaltam, s a mely kérdések ránk, illetve a mi viszonyainkra nem vonatkoznak, azok számát megjelölve, utánuk e jelzést alkalmaztam: »e kérdés elesik«, vagy »ilyen s ilyen sz. kérdések esznek«. Ami forrás – e tekintetben – rendelkezésemre állott (városi levéltár, parochiális évkönyvek,⁷ intézetek és dalárdák okmány- és hangjegytárai, rendőrség, szerkesztőségek, zeneoktatók, színházigazgató etc.) azt mind igénybe vettem, de igen jó szolgálatot tett – szájhagyományok nyomán följegyzett – kis kéziratgyűjteményem, melyre a régi népdalok után való járás alkalmával tettem szert.⁸ Iparkodtam, hogy a kérdésekre adott válaszaim terjengősek ne legyenek, de mivel az utasítás I. fejezetében ez foglaltatik: »a jelenték-

6 BKML V. 175/b. 12.615/1929. Kivonat a városi tanács 1928. május 29-én tartott üléséből, 10.328.12.123/ki/1928. számú határozat.

7 A plébániák Historia Domusa (házkönyv).

8 Haubner Károly 1916-ban készített egy „A nótás Kiskunfélegyháza” című kéziratos könyvecskét, amelyben összefoglalta a város zenei életében fontosnak számító eseményeket, közölt benne saját gyűjtésű dalokat kottával együtt. A kéziratos könyv elején megemlíti, hogy Szalay Gyula gimnáziumi tanár, a helyi múzeum megteremtője kérte fel őt arra, hogy „városunk s környéke népének ajkán élő nótákat” írja össze a Kiskun Múzeum számára. A kötet ma a Bács-Kiskun Megyei Levéltár Kiskunfélegyházi Részlegében található. BKML XIV. 74. Haubner Károly kiskunfélegyházi dalköltő iratai (1884–1931) (a továbbiakban BKML XIV. 74.). A nótás Kiskunfélegyháza.

telen adatokat sem szabad mellőznünk és minden elszigetelt adatot meg kell becsülni» voltak olyan dolgok, melyeket elhallgatni nem lehetett, s így a beadott munkám összesen 68 oldalra terjed.»⁹

A városi közgyűlés 1928. október 23-án tartott rendkívüli ülésén döntött a Haubnernek szánt honoráriumról. Az előterjesztésben elhangzott, hogy Haubner Károly „*régi adatok és források felkutatásával dicsegetésre méltó szorgalommal és lelkiismeretes pontossággal elvégezte feladatát. A meglehető[sen] hiányos adatokból figyelemre méltó szép munkát alkotott. Haubner Károly 40 éve már lelke és vezére volt városunk zenei és énekkultúrájának, több évtizeden át vezette mint karnagy dalárdáinkat, s azok megalakításában is jelentékeny része volt, s azonkívül mint nótaköltő és zeneszerző is jelentékeny sikert ért el. Ez a hosszú és eredménydús működés és a beterjesztett munkálat értékes volta bírta rá a tanácsot és a költségvetési bizottságot, hogy Haubner Károly érdemdús működését jutalomban részesítse, s ezért az 1929 évben e címen 5000 pengőt irányzott elő az özvegy Kalmár Józsefné-féle hagyatéki tömegalap jövedelmének terhére, amely alap jövedelmének le nem kötött része kulturális és emberbaráti célokra fordítandó.*”¹⁰ A közgyűlés 406/kgy/1928. számú határozatával elfogadta a Haubner honoráriumára vonatkozó javaslatot, s az 1929. évi költségvetésbe az összeg kifizetését beállította. Miután a városi költségvetést a Belügyminisztérium jóváhagyta, a város az alispánhoz fordult, hogy a városi közgyűlés által hozott határozat végrehajtását a törvényhatósági bizottság közgyűlése is engedélyezze. Erre 1929. június 11-én került sor. Ezek az adatok csupán azért érdekesek, mert a kifizetés bürokratikus útvesztőjében szinte elsikkadt a lényeg, ahogyan arra a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumból 1929. július 12-én küldött sürgető levél felhívja a figyelmet. E levél szerint majdnem egy évvel a kérdőív előirányzott visszaküldési határideje után sem érkezett meg a város zenei életére vonatkozó statisztikai összesítés a minisztériumba, a beérkezett adatok földolgozásánál tűnt ki, hogy egyedül (!) Félegyháza válasza hiányoznak.¹¹ A polgármesteri felelet¹² szerint a késedelmet az okozta, hogy egyrészt a város zenetörténetének összeállítása igen sok adatgyűjtést igényelt¹³,

9 BKML V. 175/b. 12.615/1929. Haubner Károly 1929. augusztus 20-án kelt levele.

10 Uo. Kivonat a városi közgyűlés 1928. október 23-án tartott rendkívüli közgyűléséből. 19.392/ki/406/kgy/1928.

11 V. 175/b. 12.615/1929. A VKM 320-05/18-1929. számú levele.

12 Uo. hátirat.

13 Ez az indok nem állja meg a helyét, hiszen Haubner már 1928. augusztus 20-án kész volt

másrészt a Haubnernek szánt jutalom engedélyeztetéséhez a „működés bizonyítékául” a kérdőíveket is csatolni kellett. Ez a kifogás azt látszik igazolni, hogy a Fekete János hagyatékában fellelt zenei kataszter az egyetlen létező példánya a kérdőívre adott válaszoknak, mivel ha készítették volna róla másolatot, akkor valamelyik példányt megküldhették volna még 1928-ban a minisztériumba, míg a másik példány a honorárium kifizetését kérvényező irat csatolmányaként nyugodtan bolyonghatott volna a különböző hivatalok útvesztőiben. Sajnos, a fennmaradt iratok nem adnak arra vonatkozóan felvilágosítást, hogy végül is beküldte-e a város (akár egyéves késéssel is) a kérdőívekre adott választ a minisztériumba, vagy sem.¹⁴

A Haubner Károlynak szánt 5000 pengő kifizetését jóváhagyó törvényhatósági határozatot a város közgyűlése 1929. augusztus 23-án vette tudomásul, ekkor Kiss Jenő képviselő hangsúlyozta Haubner érdemeit a város zenei és kulturális életének ápolásában és fejlesztésében. Az ülésen jelen lévő Haubner megköszönte a képviselőtestület „nemeslelkűségét, azt állít[otta, hogy] ő nem tett egyebet, mint amit a szíve diktált neki, és azt szívesen és szeretettel tette. A szegénység sem fáj neki, tudja, hogy a nótázót, a költőt hazátlannak tartják, csavargónak nevezik, de ő azért hazájának tartja Félegyházát [...]. Haubner Károlyt a képviselőtestület zajosan megélijenzi [...].”¹⁵ A Haubnernek szánt honoráriumot 1929. szeptember 27-én utalták ki.¹⁶

Bár arra nem sikerült választ találni, hogy eljutott-e egyáltalán a félegyházi zenei összesítő a minisztériumba, de az kiderült, hogy hogyan került a Haubner-féle kézirat Fekete János hagyatékába. Az irat legvégén, a legutolsó oldal alján a következő, más tintával és más kézírással készült feljegyzés olvasható: „Ez a felmérés kétségtelenül Haubner Károly munkája és kézírása. Hornyik János tanító hagyatékából került hozzám. (Apja, Hornyik Károly jó barátja volt Haubner Károlynak.) Kiskunfélegyháza, 1982. dec. 21. Fekete János”.

a kérdőív kitöltésével.

- 14 Ahogyan azt Tánczos-Szabó Ágota idézett művében is megjegyzi, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium iratanyagának vonatkozó részei az 1956-os események során megsemmisültek, így nem tudni, hogy mi lett a felterjesztett válasziratok sorsa. TÁNCZOS-SZABÓ Ágota, 2010. 227. o.
- 15 BKML V. 175/b. 12.615/1929. 15.817/ki/290/kgy/1929. Kivonat a városi képviselőtestület 1929. augusztus 23-án tartott rendkívüli közgyűléséből.
- 16 Uo. 20.415/ki./1929. szám

Fekete János hagyatékában, a Haubner Károlyról szóló dossziében találunk Hornyik és Haubner barátságára vonatkozó adatokat is. Itt őrződött meg Hornyik Károly¹⁷ fiának, Hornyik János tanítónak¹⁸ egy 1947-ből származó irata, amely valószínűleg az 1947. október 5-én a Korona dísztermében megtartott Haubner-esten tartott beszédének írott verziója. Ebben olvasható, hogy Hornyik Károly, aki a helyi tanítóképzőben szerzett kántortanítói oklevelet, később pedig Csongrádon lett főkantor, még félegyházi tanulóévei alatt kötött barátságot Haubner Károllyal és Ulrich Antallal, az Ótemplom későbbi kántorával, s ők hárman („*a triumvirátus*”) gyakran énekeltek együtt, sokszor az általuk készített dalokat. Arra sajnos nincs adat, hogy a Haubner által készített zenei kataszter mi módon jutott Hornyik János tulajdonába.

Fekete János is felismerte a birtokába jutott irat jelentőségét, de az előzmények ismerete híján téves következtetést vont le belőle. A Haubner Károly születésének 140. évfordulóján tartott beszéde szerint: „[...] az *öregedő mester 1928-ban 395 kérdőpontos, tudományos igényű felmérést is készített Kiskunfélegyháza zenei múltjáról egy későbbi városmonográfia zenei rész munkájának szándékával. Nagy szellemi veszteség, hogy az ígéretes szakmunka nem tudott egy még nagyobb értékű jelentő tudományos összegzésként közkinccsé válni.*”¹⁹ Ezzel a forrásközléssel szeretnénk pontosítani a zenei kataszter helyét a haubneri életműben és Fekete János egykor elhangzott kívánságát is teljesítjük így: közkinccsé válhat Haubner Károly gyűjtőmunkájának eredménye.

Az eredeti dokumentum 17 darab, füzetyszerűen összehajtott, de össze nem tűzött lapból áll, 68 számozott oldalt tartalmaz, a szerző a lapok minden oldalára írt. A papírlapok mérete a korabeli szabványt követi, színük megsárgult, a lapok széle szakadozott, az irat több helyen foltos,

17 Hornyik Károly (1858–?) Kecskeméten született, a félegyházi tanítóképzőben kántortanítói oklevelet szerzett, majd Csongrádon lett kántor. Feleségével, Sohlya Jolánnal 1885-ban kötött házasságot. ESZIK Anikó 2000. 7–9. o.; HORNYIK Zsuzsanna Margaréta, 2003. 7–8. o., 20–24. o.

18 Hornyik János (1898–1980) Hornyik Károly fia, aki segédkantorként dolgozott az Ótemplomban, közben megszerezte a félegyházi tanítóképzőben a kántortanítói oklevelet is. Szentkúton (Petőfiszállás) működött tanítóként 1927 és 1937 között. 1937-től a város belterületén lévő iskolában dolgozott. Felesége Szenté Erzsébet (1896–1965) tanítónő volt. Uo.

19 BKML XIV. 90. VVTA/20. Fekete János ünnepi beszéde a Haubner Károly születésének 140. évfordulójára alkalmából 2003. február 3-án tartott megemlékezésen. (kézirat) 14. o.

de jól olvasható. Haubner Károly kifejezetten szépen írt, fekete tintát használt. Mivel Haubner maga is leírta a kérdéseket, nem csak a számok utalnak azokra, így mi is alkalmazkodtunk az eredeti forráshoz, azaz egymás után következik a kérdés és a rá adott válasz. A kérdéseket a Haubner-féle kézirat alapján szerepeltetjük, amely kérdésekre Haubner nem válaszolt, azokat – a minisztériumi kérdőív felhasználásával – lábjegyzetben szerepeltetjük. A Fekete János hagyatékában fellelt zenei katasztert azonban nem betűhíven közöljük, hanem a mai helyesírás szabályainak betartásával, így könnyítve meg a szöveg olvasását. Természetesen a korabeli szóhasználat tipikus formáit, ma már furcsának tűnő fordulatait változatlanul hagytuk. A forrásközlésnél figyelembe vettük a Tánczos-Szabó Ágota által már publikált bajai zenei kataszternél alkalmazott lábjegyzetelési rendszert is.

Mint ahogy korábban említettük, nem találtunk rá utalást, hogy a minisztériumi kitöltési útmutató kívánsága szerint gépirással átmásolták volna a kérdőívet. Erre talán azért lett volna szükség, mert a fennmaradt kézirat külalakjában nem mindenben ragaszkodott szigorúan a minisztériumi utasításokhoz, például nem tartotta be azt a kitétel, hogy különálló, sorszámozott lapoknak csupán egyik oldalára szabad írni, továbbá nincs feltüntetve az oldalak bal sarkában a város neve és a fejezet római száma. Bár a formai követelmények nem mindenben feleltek meg a minisztériumi elvárásnak, az adatok részletessége, pontossága ellen senki nem emelhetett kifogást. Haubner a lehető legprecízebben, olykor anekdotával, olykor saját gyűjtésű kottával fűszerezett anyaga ma is érdekes, a helytörténészek és a zenével foglalkozók számára nagyon informatív olvasmány.

I. A város zenei múltja

1. *A város zenei múltjára vonatkozó adatok össze vannak-e gyűjtve és hol?*

Töredékesen, Haubner Károly birtokában, ki egyéni kedvtelésből gyűjtötte azokat s melyek ez alkalommal igen jó szolgálatot tettek.²⁰

20 Utalás a korábban említett „A nótás Kiskunfélegyháza” című kéziratot könyvre. Lásd a 8. lábjegyzetet!

2. *Vannak-e a városi múzeumban, vagy másutt a város zenei múltjára vonatkozó, vagy általános zenei vonatkozású emlékek és mik azok?*

Vannak, mégpedig három ezüstserleg, melyeket a helybeli két dalárda különböző dalosversenyekről hozott haza.

3. *A városi vagy egyéb helyb.[eli] levéltárban lévő zenei vonatkozású adatokat gyűjtötték-e már, publikáltak-e belőle; ki és mikor?*

Nem; ez alkalommal néztek utána, de sajnos kevés eredménnyel.

4. *A városi vagy egyéb helyb.[eli] nyilvános könyvtárban vannak-e zenei vonatkozású vagy zenei tárgyú régi könyvek és hangjegyek²¹?*

Nincsenek.

5. *A város egyházi zenéjének múltjára vonatkozó adatok?*

Az 1838. évről az ó-parochia²² „Historia Domus”-ában²³ a következő szó szerinti följegyzés található, melyet az akkori prépost-plébános, Müller Mihály²⁴ saját kezűleg vezetett abba be:

„Decurrente hoc anno in mutua cointelligentia Senatus oppidani inducta est Schola musicalis sub manuductione Cantoris hujatis ea mente: ut notibilioribus festivitatibus Sacrum solemne ad exemplum Cathedralium choralis concentu terminetur. Ad hunc finem consequendum diversi generis instrumenta usibus Ecclesiae deservitura 400 flrni valut procurata sunt.”²⁵

21 Hangjegy alatt itt kotta, azaz a zenei hangok, ritmusok és a dallamhoz tartozó egyéb kiegészítő információk lejegyzésére használatos jelrendszer értendő.

22 A félegyházi köznyelv Ótemplomnak nevezi az 1761-ben felszentelt római katolikus Sárlos Boldogasszony Templomot, annak plébániahivatalát pedig óplébániának, vagy óparókiának.

23 Az Ótemplom Historia Domusát (házkönyvét) 1838-ban nyitotta meg Müller Mihály plébános. Az elődei által hátrahagyott írásokból és feljegyzésekből próbálta rekonstruálni az egyházközösség életét a város újratelepítésétől kezdve. MÉSZÁROS Márta, 2011. 63. o.

24 Müller Mihály (1796–1882) 1832-ben vette át a félegyházi plébánia vezetését. 1838-ban csukásmonostori címzetes prépost, 1845-ben pedig szentszéki tanácsos lett. Félegyházán 1852-ig volt plébános, majd váci kanonokká nevezték ki. MÉSZÁROS Márta, 2011. 62–63. o.

25 A latin szöveg fordítása: „Ezen év során a városi szenátus közös egyetértésével a zeneiskola a helyi kántor irányítása alá tétezt, azzal a szándékkal, hogy a nevezetesebb alkalmakkor, mint például az egyházi ünnepeken, templomi kóruskoncert tartassék. En-

Sajnos, itt a parochia évkönyvében a további följegyzés fonala megszakad és a városi levéltárban a legszorgosabb kutatás mellett sem lehetett további nyomokat találni. Azonban mégis csak kellett valaminek történni ez ügyben, mert mikor e sorok írója 1884-ben Félegyházára került²⁶, az ótemplomi orgona szekrényében két üstdob volt elhelyezve, melyek beszerzéséről az akkoriak semminemű felvilágosítást nem tudtak adni. Tehát igen valószínű, hogy az 1838. évi intézkedés maradványai e dobok. Az 1894. év húsvét napján tartott zenés misén jó hasznát vették ezeknek. Ez alkalommal a zenés és énekkart Ulrich Antal²⁷ vezette. A zenés misén az orgona mellett működő zenekar vonós- és fúvóhangszerekkel volt felszerelve. Úgy a zenekar, mint az énekkar műkedvelőkből – ad hoc – lett toborozva. A zenekar egy pár jobb cigányzenésszel kiegészítve.

6. *Mióta van zeneoktatás a városban és ennek kiemelkedőbb mozzanatai és személyei?*

Színhagyományok nyomán tudni vélik, hogy az 1879-iki szegedi nagy árvíz alkalmával, mikor a Tisza Csongrád városát is erősen fenyegette, az ott lévő állami tanítóképző intézetet városunkba helyezték át, de ezzel szemben van egy másik dátum, és ez az igazi, ti. Szerelemhegyi Tivadar²⁸ „Kis-Kun-Félegyháza monographiája”²⁹ c. munkájának 261. lapján ez olvasható:

„A népiskolai oktatásra igen jó hatást gyakorol az 1876-ban Csongrádról áthelyezett [állami] tanítóképző intézet, melynek megnyeré-

nek nyomán, az egyházi szolgálatban álló különböző hangszerekről 400 forint értékben történt gondoskodás.”

- 26 Haubner Károly 1884 áprilisában került Félegyházára. BKML XIV. 90. VVTA/20.
- 27 Ulrich Antal 1899 és 1930 között a kiskunfélegyházi Sárlos Boldogasszony templom kántora volt. Elődje, édesapja id. Ulrich István (1826–1898) volt, mellette helyettes (segéd)kántorként Ulrich Antal is működött. TÖRÖK Brigitta, 2011. 101. o., 123. o.
- 28 Szerelemhegyi Tivadar (1857–1942) tanár, író, történész. A Szerelemhegyi-család 1867-ben került Félegyházára. Szerelemhegyi Tivadar 1880-ban szerzett magyar–görög–latin tanári diplomát. 1879–1883 között a helyi algimnázium tanára volt. 1884-ben Budapestre költözött, ott kapott főgimnáziumi tanári állást. A tanítás mellett pedagógiai szakcikkeket, tankönyveket, regényeket is írt. BÁNKINÉ Molnár Erzsébet, 1998. 378. o.
- 29 SZERELEMHEGYI Tivadar: Kis-Kun-Félegyháza város monographiája. Nagy-Körös, 1882. A 314 számozott oldalt tartalmazó kiadvány első részében a szerző tárgyalja a kunok történetét 950-től 1239-ig, a második rész alcíme: „A kunok Magyarországon és Kiskun-Félegyháza város monographiája 1239-től napjainkig”.

se dr. Szivák Imre³⁰ akkori félegyházi orsz.[ágygylési] képviselőnek érdeme.”³¹

E dátummal van szoros összefüggésben a zenei oktatás föllendülése, mert az áthelyezett tanítóképző intézet zenetanárai magánháza-
zaknál is vállaltak zeneoktatási órákat.³²

7. *Mikor tartottak a városban első ízben hangversenyt és a régi hangversenyélet nevezetesebb mozzanatai?*

1861-ben Reményi Ede³³ a helyb.[eli] Petőfi-tábla³⁴ beszerzési költségeire hangversenyezett.

30 Szivák Imre (1849–1912) politikus, ügyvéd, jogi író. Kiskunfélegyházán született, 1872-től Jászkun kerületi aljegyző, 1875-től haláláig országgyűlési képviselő és ügyvéd volt Budapesten. 1902 és 1912 között a budapesti ügyvédi kamara elnöke. BÁNKINÉ Molnár Erzsébet, 1998. 379. o.

31 Szögletes zárójelben jeleztük azokat a kiegészítéseket, amelyeket Haubner nem pontosan idézett Szerelemhegyi munkájából.

32 A kéziratban Haubner a lap alján egy apró betűs, zárójeles jegyzetet készített. Mi itt adjuk közre, mert – bár Haubner nem jelölte külön – ide tartozik. (Jegyzet. Legutóbbi értesülésem szerint Csongrádot már 1876-ban is – tehát a szegedi árvízveszedelem előtt – is fenyegette a Tisza árja, valószínűleg e két dátumot a szájhagyományok összekeverték. A tanítóképzőt 1876. október 8-án nyitották meg nagy ünnepségek között, ugyanez alkalommal volt újtemplomunknak alapkö letétele.) A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 14.225/1876. sz. határozatával az 1871 óta Csongrádon működő Magyar Állami Tanítóképző Intézetet Kiskunfélegyházára helyezte. URBÁN Miklósné, 2005. 42–43. o. A tanítóképző ünnepélyes megnyitásával egy napon, 1876. október 8-án az Újtemplom (Szent István-templom) zárókö-letételének ünnepi aktusára került sor. A szertartást Peitler Antal József váci megyéspüspök celebrálta. Nem lehetett alapköletételről szó, hiszen a templom építési munkái már 1873 őszén elkezdődtek. KŐFALVINÉ Ónodi Márta, 2010. 35–37. o.

33 Reményi Ede (1828–1898) Hoffmann Ede néven született, zeneszerző, hegedűművész. Bécsi zenei tanulmányai után 20 éves korában részt vett a szabadságharcban, később ezért emigrációba kényszerült. 1860-ban amnesztiával térhetett haza. Ettől kezdve másfél évtizedig a magyar zenei élet központi szereplője lett. Különböző városokban adott hangversenyt, elindított több nagy jelentőségű alapítványt. Komoly áldozatot hozott a közművelődés területén is, pl.: részt vett a budapesti Zeneakadémia megalapításában. 1878-ban az Amerikai Egyesült Államokban telepedett le véglegesen, ott is halt meg.

34 Országjáró hangversenykörútja során Reményi Ede eljutott Félegyházára is, ahol 1860. november 18-án lépett fel. A hangverseny bevételét (megtoldva egy jelentős összeggel a saját pénzéből) egy, a városban felállítandó Petőfi-emléktábla javára ajánlotta fel, hogy „azon ház, melyben nemzetünk nagy, halhatatlan költője, Petőfi Sándor, mint csecsemő élt, s az édes magyar szót először ejté ki, emléktáblával örökítessek meg.” A tábla felavatására 1867. október 13-án került sor, az ünnepségen jelen volt Reményi Ede is. Javaslatára 1867. december 10-én teret neveztek el Félegyházán Petőfiről. Reményi Edét 1860-ban a város díszpolgárává választották, az utókor a helyi Petőfi-kultusz elindítóját tiszteli benne. KAPUS Béláné, 2007. 15–17. o.

Káldy Gyula³⁵ a M. Kir. Opera volt nagyjéremű igazgatója a múlt század 90-es éveiben kétszer adott itt 2–2 napos hangversenyt. Első ízben az általa összegyűjtött kuruc nótákat mutatta be, másodszor – kivonatokat magyar operákból.³⁶

Az előbb említett hangverseny alkalmával hallott közönségünk először tárogatót³⁷, mert Káldy akkor egy tárogatóst is hozott magával. Ez a tárogatós egy kis cseh emberke volt, ki az opera zenekarában az oboát kezelte, a neve: Mayer. Magyarul nem tudott, a tárogatót így mondta: tárogato, de a Rákóczi kesergőjét és a többi kuruc nótát oly érzéssel játszotta, hogy Káldy Gyula így nyilatkozott róla: „Nincs az Istennek olyan cigányklarinétosa, amelyik különben játszaná a magyar nótákat.”

Káldyval a kuruc nóták bemutatása alkalmával itt voltak: – az akkor még virágjában levő – Veres Sándor operaénekes³⁸ és Csiszér

35 Káldy Gyula (1838–1901) karmester, főrendező, színházi igazgató, zeneszerző, zenei író. A 19. század végén az Operaház főrendezője, majd igazgatója. 1889-ben a Magyar Zeneiskola alapítója. Internet: <http://mek.niif.hu/02100/02139/html/sz13/25.html> (2012. február 10.)

36 A helyi újságban csak a második előadásról található tudósítás. E szerint 1893. november 18–19-én (szombat–vasárnap) zajlott le a városban a kétnapos hangverseny. A műsoros est rendezője ifj. Ulrich István városi főjegyző volt. A neves előadóművészek (Káldy Gyula, W. Bély Hermin, Kuliffay Izabella, Walch Vilmos) az 1822-től keletkezett magyar operákból adtak elő részleteket. A hangverseny műsora szombaton (november 18-án) a következő volt: Ruzitska József: Béla futása (1822), Erkel Ferenc: Bátori Mária (1840), Erkel Ferenc: Hunyadi László (1844), Császár György: Kunok (1848), Doppler Ferenc: Ilka (1841), Erkel Ferenc: Erzsébet (1857). A vasárnapi előadás programja a következő volt: Erkel Ferenc: Bánk bán (1861), Mosonyi Mihály: Szép Ilonka (1861), Erkel Ferenc: Sarolta (1862), Erkel Ferenc: Dózsa György (1867), Erkel Ferenc: Brankovics György (1874), Erkel Ferenc: Névtelen hősök (1880), Erkel Ferenc: István király (1885). Az újság megjegyzése szerint: „[...] a mi városunk közönsége [...] a magasabb műzene befogadására még képtelen. Így történt azután, hogy drámai zenénk eme legkiválóbb gyöngyei [...] Félégyházán csekély számú publikum előtt hangzottak el. Alig volt egyik-egyik estén 60-70 főből álló hallgató közönség.” „Történeti hangverseny”. Félégyházi Hírlap, 1893. november 5. 2. o.; „Káldy Gyula”. Uo., 1893. november 12. 3. o.; „Történeti hangverseny”. Uo., 1893. november 19. 3. o.; „Történeti hangverseny”. Uo., 1893. november 26. 3. o.

37 A tárogató nádnyelves fúvós hangszer. A történeti tárogató (töröksíp) kettős nádnyelves hangszer, a modernebb egynyelvű nádsípval működő hangszer feltalálója után a „Schunda-tárogató” nevet kapta. A tárogató tanulásához az első tankönyvet Káldy Gyula írta. Az 1896-os millennium hazafias lelkesedése is hozzájárult a tárogató népszerűségéhez.

38 Veress Sándor (1859–1913) operaénekes (basszbariton). 1876-ban Miskolcon lépett színi pályára, 1878-tól a budapesti Népszínháznál, majd vidéken, 1883-tól Kolozsvárott játszott. 1890 és 1895 között az Operaház tagja. Internet: <http://mek.niif.hu/02100/02139/>

Irén énekesnő. A magyar operarészletek bemutatásánál pedig Walch nevű baritonista és felesége³⁹, kinek magassoprán hangja volt. Ugyanez alkalommal itt volt még Kuliffay Izabella zongoraművésznő⁴⁰ is.

Megjegyzendő, hogy Káldy akkori tárogatója nem a mai tárogató volt, hanem valamilyen kombinált, lágyabb hangszer, mely a hangversenytermekben sokkal kellemesebben hangzott. A most használt tárogató inkább szabadba, vagy óriási méretű terembe való.

A múlt század végén hangversenyezett itt Ney Dávid⁴¹, később Várady Sándor⁴² operaénekes.

Hegedűművészek pedig az újabb korban Geyer Stefi⁴³, Kresz Géza⁴⁴. Mindkettőt Dientzl Oszkár⁴⁵ kísérte zongorán.

<http://mek.niif.hu/02100/02139/html/sz28/227.html> (2012. február 10.)

- 39 Walch Vilmos operaénekes és Bély Hermin operaénekesnő 1886-ban kötöttek házasságot. Internet: <http://mek.niif.hu/02100/02139/html/sz02/358.html> (2012. február 10.)
- 40 Kuliffay Izabella (1863–1945) zongoraművésznő és zeneszerző. Zeneakadémiai tanulmányait követően József Károly főherceg lányainak zenetanárnője. A cimbalom mint modern hangszer népszerűsítésért sokat tett. A 20. század elején lányok számára zeneiskolát nyitott Budapesten. Koncerteken pianistaként gyakran fellépett, nagy sikerű volt a 19. század végén Káldy Gyulával és annak társulatával tett közös hangversenykörútja. Ennek során a Káldy által gyűjtött kuruc dalokat adták elő, ún. „történelmi hangverseny” keretében. Ennek a körútnak az egyik állomása lehetett Félegyháza is. Internet: <http://empiriomagazin.com/Jelenido/UjevRegiDolgok.html> (2012. február 10.)
- 41 Ney Dávid (1842–1905) énekes (basszbariton). Énektanulmányait Lombardiában folytatta. Kezdetben Győrött népszínművekben lépett fel, majd 1874-ben a Nemzeti Színházhoz szerződött. 1884-től haláláig az Operaház tagja.
- 42 Várady Sándor (1863–1913) operaénekes (bariton). 1884 és 1912 között az Operaház tagja, több opera librettóját fordította magyarra.
- 43 Geyer Stefi (1881–1956) budapesti születésű hegedűművésznő. 1902-től számos európai és amerikai turnén vett részt. 1919 után Zürichben élt, Svájc egyik legkiválóbb hegedűművészeként tartották számon. 1934-ben a zürichi konzervatórium tanára lett. Egyike a legnagyobb magyar hegedűművészeknek. Bartók Béla viszonzatlan szerelemmel szerette.
- 44 Kresz Géza (1882–1959) budapesti születésű hegedűművész. Felesége Norah Drewett angol zongoraművésznő. 1923-ban költöztek Kanadába. Kresz Géza az egyik alapítója a Kanadában máig legnagyobbnak tartott vonósnégyesnek, a Hart House String Quartetnek. Torontóban hunyt el.
- 45 Helyesen: Dientzl Oszkár (1877–1925) budapesti születésű zongoraművész, karmester, zeneszerző. 1908-tól a Zeneakadémia tanára, zongorakísérőként lett híres. A '20-as években lokálokban játszott. Dalokat és zongorakíséreteket is komponált. Internet: <http://mek.niif.hu/02100/02139/html/sz05/159.html> (2012. február. 10.)

8. *A város zenei múltjában jelentős szerepet játszó zenészek, zenepártolók és zeneszerzők?*

Id. Ulrich István ótemplomi főkantór⁴⁶, ki egyházi énekkart szervezett és vezetett a múlt század '70-es éveiben. Ugyanezt az énekkart Kanizsai Nagy Antal⁴⁷, katonaugyosztályi jegyző, világi énekekre (műének) tanította.⁴⁸ Ugyancsak az úttörők közt munkálkodtak: Horváth Fábán⁴⁹ [tanító]képz.[ő] int.[ézeti] zenetanár, Sennyei József⁵⁰ és Egner Adolf⁵¹ zenetanárok, Chobodiczky Alajos [tanító]képz.[ő] int.[ézeti] tanár⁵², Csima István újtemplomi főkantór⁵³ és

46 id. Ulrich István (1826–1898) Vácon született, a budai tanítóképzőben nyert oklevelet 1843-ban. Először Vácon tanított és a váci székesegyházban segédkantorként működött. 1847-ben Ceglédbercelre került kántortanítónak. 1857. szeptember 10-én választották meg a kiskunfélegyházi Sárlos Boldogasszony-templom kántorának. E mellett 27 évig a helyi gimnáziumban éneket és zenét is tanított, 1885 után csak zenét tanított ott. Városi képviselő is volt, a temetkezési egyesület elnöke. Fia, ifj. Ulrich István (1851–1905) Félegyháza jegyzője volt 1884-től 1905-ig. „Id. Ulrich István”. Félegyházi Hírlap, 1898. október 20. 1. o.

47 Valószínű, hogy Kanizsai Nagy Antal (1848–1876) városi jegyzőről van szó. BKML XIV. 90. VTA/212.

48 A korábban említett kéziratos könyvecskében Haubner ezt írta erről az énekkarról: „*Voltak itt olyan egyének, kik a népies dalok mellett a magyar műdalokat, templomi karénekeket is óhajtották kultiválni, fejleszteni. Szájhagyományok után tudom, hogy a múlt század 70-es éveinek közepén alakult – a polgárság színe-javából – egy dalárda, mely Pintér Ádám személyében egy fizetett karmestert szerződtetett ide Pestről. [...] Pintér Ádám karmester azonban néhány hónap múlva megvált a dalárdától, így annak vezetését Kanizsai Nagy Antal, katonaugyosztályi jegyző és Ulrich István, városunk főkantora vette át. Az előbbi a világi dalokat, az utóbbi az egyházi karénekeket tanította. Pár évi működés után e dalárda feloszlott.*” BKML XIV. 76. A nótás Kiskunfélegyháza. 1–2. o.

49 Horváth Fábán 1871 és 1882 között tanított a tanítóképzőben (előbb még Csongrádon, majd Félegyházán). FEKETE János, 1990. 77. o.

50 Sennyei József 1882-től 1888-ig, 1894-től 1912-ig és 1915-től 1916-ig tanított a félegyházi tanítóképzőben. Uo.

51 Egner Adolf (1844, Kecskemét – ?) Tanítóképző-tanfolyamot végzett, majd középiskolai tanári vizsgát tett. Képesítést szerzett zene, torna és rajz tantárgyak tanítására. Pedagógiai írásai jelentek meg a zene- és tornatanítás módszertanával kapcsolatban. 1888 és 1894 között tanított a félegyházi tanítóképzőben. Internet: <http://mek.niif.hu/03600/03630/html/e/e04577.html> (2012. január 23.) (FEKETE János, 1990. 77. o. A név tévesen Egner Rudolfnak van írva.)

52 Chobodiczky Alajos 1875–1892 között tanított a tanítóképzőben (először még Csongrádon, majd Félegyházán). FEKETE János, 1990. 77. o.

53 Csima István (1852–1905) kántor. 1885-ben választották meg az Újtemplom első kántorát. A tíz jelentkező közül a legtöbb szavazatot Csima István addigi gyomai kántortanító kapta. 20 évig, egészen 1905-ben bekövetkezett haláláig, közmegelegedésre végezte munkáját, részt vett az iskolások énektanításában is. KŐFALVINÉ Ónodi Márta, 2010. 69–70. o.

Haubner Károly, több énekkar vezetője. (Főgimn.[ázium]⁵⁴, Polg.[ári] leányisk.⁵⁵, Dalárdák⁵⁶ stb.)

Zenepártolók voltak: Juhász Nándor, a régi Jászkun kerületek⁵⁷ főiskusa, Gubody Ferenc⁵⁸ (később Cegléd város polgármestere), Fazekas Alajos⁵⁹ ügyvéd, országgyűlési képviselő, ennek fia: dr. Fazekas Kálmán⁶⁰ ügyvéd, városi főügyész, ifj. Ulrich István⁶¹ városi főjegyző, Huszka Dezső⁶² ügyvéd (Huszka Jenő⁶³ jeles zeneszerzőnek nagybátyja) és Jenovay Dezső⁶⁴ ügyvéd.

- 54 A kiskunfélegyházi városi katolikus főgimnáziumban 1908 és 1910 között tanított Haubner Károly éneket. KŐFALVINÉ Ónodi Márta, 2011. 154. o.
- 55 Az először községi, majd később szerzetesi (a Constantinum római katolikus Leánynevelő Intézet részévé vált) kiskunfélegyházi polgári lányiskolában Haubner Károly 1899 és 1923 között tanított mű- és egyházi éneket. KŐFALVINÉ Ónodi Márta, 2001. 61. o.
- 56 A dalárdákról később, a 194. kérdésnél esik részletesen több szó.
- 57 Ez a szó halványabban írva, talán rádirozva. Kiskunfélegyháza 1876-ig közigazgatásilag a Jászkun Kerület fennhatósága alá tartozott.
- 58 Gubody Ferenc (1852–1907) Cegléd polgármestere volt 1884 és 1907 között. Az ő tevékenysége nyomán vált Cegléd rendezett, korszerű várossá.
Internet: http://www.szoborlap.hu/4518_gubody_ferenc_mellszobor_cegled_horvay_janos_n_a_.html (2012. január 23.)
- 59 Fazekas Alajos (1823–1874) városi jegyző, nevéhez fűződik a Félegyházi Népkör megalakítása, a város balközép programmal megválasztott országgyűlési képviselője az 1868–1870-es ciklusban. Neve összefonódik a kiskunfélegyházi Petőfi-kultusz ébredésével, mint a költő gyerekkori játszótársa mondott ünnepi beszédet a Petőfi-ház emléktáblájának felavatásakor 1867. október 13-án. KŐFALVINÉ Ónodi Márta, 2010/b. 31–32. o.
- 60 Fazekas Kálmán (1862–1908) ügyvéd, lapszerkesztő, városi tiszti főügyész, vármegyei tiszteletbeli főügyész, a Félegyházi Takarékpénztár ügyésze. Legkisebb lánya, Ágnes, Fazekas Mária Blandina néven szerzetes lett, sokat tett a városi lányoktatás fejlesztéséért. KŐFALVINÉ Ónodi Márta, 2010/b. 31–32. o.
- 61 ifj. Ulrich István (1851–1905) városi főjegyző. Apja kántorként tevékenykedett a félegyházi Ótemplomban. Iskoláit Kecskeméten és Budán végezte, négy évig teológiát hallgatott. 1872 és 1882 között a félegyházi algimnáziumban tanított és a Félegyháza című újságot szerkesztette. Később Budapestre költözött, ahol megszerezte a jegyzői oklevelet. 1884-ben megválasztották Kiskunfélegyháza város jegyzőjének. „Ulrich István”. Félegyházi Hírlap egyesült Félegyházi Híradó, 1905. október 22. 2. o.
- 62 Huszka Dezső (1848–1919) ügyvéd, tiszti ügyész. Apja, Huszka József 1835 és 1852 között a félegyházi algimnázium tanára volt. Huszka Dezső testvére, Ödön 1843-ban született, fia a későbbi híres zeneszerző, Huszka Jenő. MÉSZÁROS Márta, 2007. 5. o.
- 63 Huszka Jenő (1875–1960) zeneszerző, a magyar operettmuzsika klasszikusa. Zeneakadémiai tanulmányai mellett jogot is végzett. Minisztériumi hivatalnokként dolgozott, mellette olyan nagy sikerű operettek szerzője, mint a „Bob herceg”, vagy a „Lili bárónő”. Internet: <http://www.szineszkonyvtar.hu/contents/f-j/huszkaelet.html>
- 64 Jenovay Dezső (1850–1927) ügyvéd, sokrétűen tevékenykedett. Többek között a Kalmár Józsefné Fazekas Anna hagyatékából alapított ösztöndíj felügyelője is volt. A jelenlegi kiskunfélegyházi Móra Ferenc tér egy ideig viselte a Jenovay Dezső tér nevet. Internet: <http://kiskunfelegyhavaroshaza.blogspot.com/2011/06/jenovay-dezso.html> (2012. jan. 23.)

9. *Azon ismertebb nevű bel- vagy külföldi, elhunyt vagy élő zeneszerzők, zeneírók, zenepedagógusok, vagy előadóművészek, kiknek a várossal valamilyen] kapcsolatuk van?*

Reményi Ede különös vonzalommal viseltetett városunk iránt, ki itt többször hangversenyezett, mondhatni, ő hegedülte össze a Petőfi-ház falában elhelyezett díszes márványtábla költségeit.⁶⁵

Huszka Jenő, kit ide családi kötelék fűz.⁶⁶

10. *Melyik nevezetesebb zeneművel, vagy zenei eseménnyel van kapcsolata a városnak?*

Különösebb ilyen kapcsolata nincs.

11. *Felsorolása azon zenepártoló vagy zeneművelő egyesületeknek, melyek már megszűntek?*

Volt egy szimfonikus zenekar Szabó Endre⁶⁷ zenetanár vezetésével, de kb. két éve megszűnt.

12. *A város környékén a népdalokat gyűjtötték-e már, ki és mikor?*

Haubner Károly – saját kedvteléséből – 1884-től fogva, de a dalok egynémelyike a múlt század közepéről való.⁶⁸

Itt meg kell jegyezni, hogy a népdalok gyűjtése roppant nehézségekbe ütközik, úgy kell azokat lopva ellesni, mert a legtöbb daloló, ha észreveszi, hogy hallgatják, figyelik őt, – elhallgat. Ha meg pláne kérdésekkel is faggatják, akkor – mint a csigabiga – rögtön összehúzódik, elzárkózik.

13. *Egyéb megjegyzések a város zenei múltjára?*

Mivel városunk közönsége a magasabb zenei kultúrát kénytelen volt nélkülözni, a népies, vagy mondjuk: cigányzene élvezete adta magát, de ezen a téren néhány kiváló zenész akadt is abban a korban itt.

65 Lásd 33. lábjegyzeteket!

66 Lásd fentebb! Huszka Jenő nagyapja Félégyházán volt kántor. Internet: <http://www.szineszkonyvtar.hu/contents/f-j/huszkaelet.html> (2012. január 24.)

67 Szabó Endre 1916 és 1924 között volt a helyi tanítóképző tanára. FEKETE János, 1990. 77. o.

68 Lásd a fentebb említett „A nótás Kiskunfélégyháza” című kéziratos könyvecskét.

Itt volt a két Ónody, kik közül Antal a cigányzenész világban „Siket Tóni” néven volt ismeretes, – ti. kissé nagyothallott, máskülönbén képzett hegedős, a vásárhelyi „Bélacigány”⁶⁹ bandájának lett később és sokáig karmestere. Erről a szintén jeles cigányprimásról szól az a Pósa-Dankó-nóta⁷⁰: „Vásárhelyi sétatéren Bélacigány muzsikál.”

Azután itt volt „Tanges”. (Némelyek Danges-nek mondták, igaz neve: Feri Jóska.) Ez oly sajátos eredetiséggel húzta a régi magyar hallgató-nótákat, hogy Fehér Poldi⁷¹ és Erdélyi Náci⁷² híres primás karmesterek gyakran átjöttek Szegedről Félegyházára, hogy Tanges nótáit meghallgassák.

Ezzel a Tangesel történt ez az anekdota számba menő eset:

Egy alkalommal Reményi ismét hangversenyezett nálunk s az akkori nótakedvelő urak, kik Tangeset nagyon szerették, elvitték őt magukkal a hangversenyre, hogy meghallgathassa a művészt. Mikor a hangversenynek vége volt, s bementek a régi Duttyán vendéglőbe⁷³, Fazekas Alajos ügyvéd, orsz.[ággyűlési] képviselő⁷⁴ azt kérdi tőle:

„No, Tanges, mit szólsz hozzá?”

Mire Tanges az ő dialektusával egész lakonice⁷⁵ így felel:

-
- 69 Czutor Béla (1863–1909) „Béla cigány” néven ismert híres hódmezővásárhelyi cigányprimás. 12 tagú bandájával eleinte Vásárhelyen lépett fel, majd nyaranta eljutott a Monarchia nevezetes fürdőhelyeire is. Szegeden barátságot kötött Dankó Pistával, a Dankó-nóták legavatottabb előadójává vált. Internet: http://www.hodmezovasarhely.hu/oldal-100_eve_hunyt_el_czutor_bela_vagyis_bela_cigany-2307 (2012. január 24.)
- 70 Pósa Lajos (1851–1914) gyermekíró, dalszerző. Mintegy 800 dalt írt, ennek egy részét Dankó Pista zenésítette meg. Dankó Pista (1858–1903) Szeged környéki születésű, cigány származású magyar nótaszerző.
- 71 Fehér Poldi hódmezővásárhelyi születésű, zsidó-cigány származású hegedős, a szegedi Kukac-banda korrepetitora, bandájával 1878-ban Párizsban díjat nyert. Internet: <http://mek.niif.hu/04000/04093/html/szocikk/13104.html> (2012. január 5.)
- 72 ifj. Erdélyi Ignác, művésznevén Erdélyi Náci (1845–1893) cigányzenész, primás, nótaszerző. Szegeden született, tanult zenész volt, zenekara élén és komolyzenei hangversenyeken is remekelt szólolistaként. Gárdonyi Géza és Mikszáth Kálmán barátja. Bandájával négy évig Amerikában koncertezett.
- 73 A Duttyán, más néven Nagy Vendégfogadó a település központjában, a városháza mellett, a várost észak–déli irányban átszelő országútba benyúlóan helyezkedett el. 1887-ben bontották el, miután közvetlenül mögötte felépült az utóda, a Korona Szálló. MÉ-SZÁROS Márta (szerk.), 2009. 189. o.
- 74 Lásd az 59. lábjegyzetet!
- 75 Lakonikusan: tömören, velősen.

„Hát, ámit ű tud, azt én nem tudom, ámit pedig én tudok, azt ű nem tudja.”

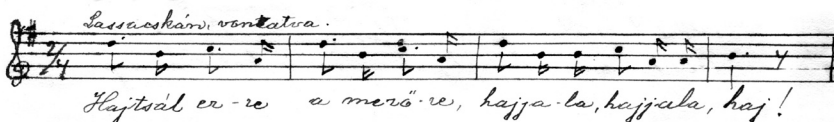
Tangesnek testvéröccse volt Feri Jancsi, jeles kisbögös, ki szintén az ő bandájának kötelékében volt.⁷⁶

A jelesebb cigányok közül való volt még aztán Menyus cigány (Almásy Menyhért)⁷⁷, ki a Boka-kesergőket, a sátoros nótát, tolnai lakodalmast és a többi szép régi magyar hallgató-nótákat pompásan húzta.

A következő 7. és 8. oldalon három dal Kiskunfélegyháza múltjából.

Három nóta Haubner Károly népdalgyűjteményéből

1. Gegőző nóta (vagy gegős nóta)

A múlt század közepéről való. Szabó Pál Sándorné jó módú gazdasszonytól hallottam. A pusztákon legetető pásztornép éjjel, esti szürkület- vagy ködös időben ezzel adott jelt egymásnak.

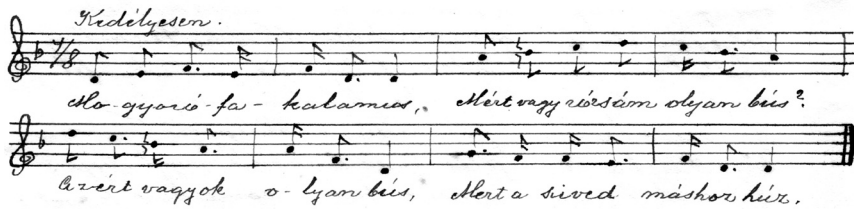
Gegőző nótának azért nevezik, mert a jelt adni szándékozó jobb kezének hüvelykujját kívülről a gégefőre nyomta, tenyerét pedig a szájnylás elé, mintegy szócsőnek alkalmazta, s ezáltal valami éles, á[t]ható, kellemetlen torokhang jött létre, mely azonban a pusztai csendben igen messzire elhallatszott.

76 Hogy a Tanges nevű cigány valódi keresztnéve mi volt, nem biztos, mivel egy korabeli újságcikkből az derül ki, hogy Tanges, „az a mézeskalács szívű jó fiú, az a fülemüle lelkű barna primás cigány” a helyi Felsőtemetőben nyugszik a Feri János feliratú fejfa alatt. „A régi jó idők”. Félegyházi Hírlap egyesült Félegyházi Híradó 1904. december. 25. 11. o.; Szintén ezt támasztja alá egy másik forrás is: „Tanges, igazi néven: Feri János az akkori nótakedvelő urak [...] védőszárnyai alatt nőtt nagygyá. [...] A »Tanges« név pedig onnét ered, hogy a régi Duttyán-vendéglőben egy esti borozás közben Fazekas Alajos odaszólt Feri Jancsinak: »Gyere, te Ganges partjáról ideszakadt Fáraó ivadék, húzz egy nótát!« »Hogy tetszett mondani: TANGES?« – kérdi Jancsi primás. Erre aztán általános derűtlenség között Fazekas Alajos elkeresztelte őt erre a névre, mely örökre rajta is veszett...”. BKML XIV. 90. VVTA/20. Tóth Miklós: Haubner Károly nótaköltő szerepe Kiskunfélegyháza közművelődésében (kézirat, 1979) 47. o.

77 Almási Menyhért (1843–1900) Félegyháza leghíresebb cigányprimása volt. Zenekarával a Korona Szállóban muzsikált. Jó kapcsolata volt Dankó Pistával. FEKETE János, 2004. 84. o.

2. Mogyorófa kalamus

Kédegyesen.

Mo-gyó-ro-fa - ka-la-mus, mert vagy rócsám olyan bús?
 A-ért vagyok o-lyan bús, mert a síved máshor hús.

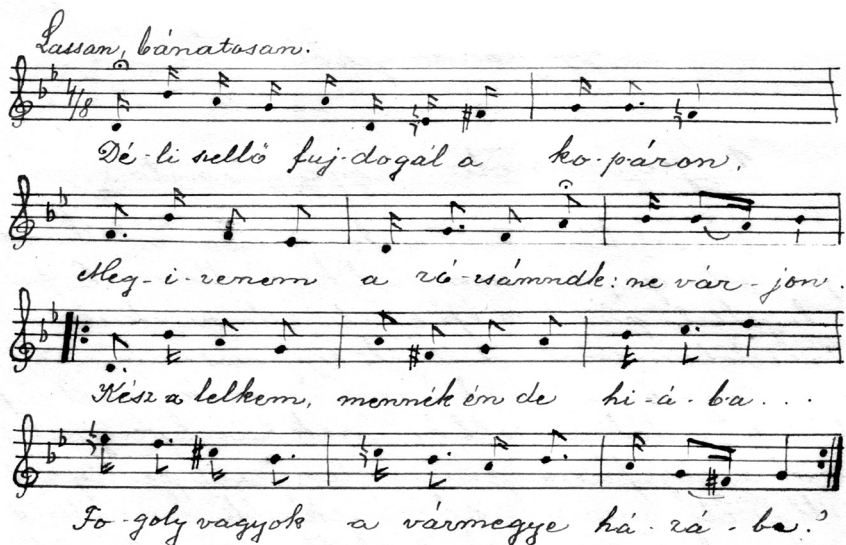
Csálé tudár arért is,
 Fartam hozzád járok is,
 Raktam aláid, rakok is
 Kartom párnát, hatot is.

Teuss rócsám nekem is,
 Artám seress engem is!
 Díromy nem iratlok én,
 Régem megmentelak én!

Egy mulatozó öreg paraszttól hallottam 1885-ben.

3. Déli szellő fűjdogál...

Lassan, bánatosan.

Dé-li sellő fűj-dogál a ko-páron,
 Heg-i-re-rem a ró-esámmak: ne vár-jon.
 Hés a lelke-m, mennék én de hi-á-ba...
 Fo-goly vagyok a váromegye há-rá-ba?

Páras ágon kis madárka csicsereg;
 Megkérderem: örül-e vagy kesereg?
 Mert busulna az a dalos madárka,
 Hiszen annak szabad mind a két szárnya

E dalt dr. Fazekas Kálmán ügyvéd, városi tisztügyész, Pestvármegye tb. főügyésze, melegszívű műpártoló[tól], és ifj. Ulrich István[tól], városunk volt főjegyzőjétől hallottam mulatozás közben. Teljes hiteles szövegét azonban Huszka Dezső ügyvédtől (városunk volt tisztügyésze, a Kiskunfélegyházi Népbank elnöke) kaptam meg, ki maga is zenészesember, jó hegedűs és nagy dalkedvelő (Huszka Jenő jeles zeneszerzőnek nagybátyja.) Ő mondotta aztán még e dalra vonatkozó következő adatokat:

E dalt Szabó Kálmán kunszentmártoni főjegyző hozta városunkba, a múlt század '60-as éveinek közepén. Eredetileg betyárnóta, de különösen második strófájának allegorikus jelentőségénél fogva, az alkotmányosság pirkadásával, szívesen énekelték azt az akkori úri társaságokban is.⁷⁸

II. Egyházi zene

14. *Hány templom, kápolna, imaház van a városban? (Névvleg mind felsorolandó, felekezetek szerint.)*

A városban, illetve a város területén összesen: tizenegy.

Róm. kath.

a.) Ótemplom⁷⁹

b.) Újtemplom⁸⁰

c.) Kalmárkápolna⁸¹

78 A dal megtalálható Haubner Károly „A nótás Kiskunfélegyháza” című kéziratos könyvének 11. oldalán. A hozzátartozó magyarázat szinte szó szerint megegyezik a fentiekkel, annyi különbséggel, hogy a kéziratos könyv szerint a múlt század (19. század) '60-as éveinek elején került a dal a városba. A dal ismertetését ott Haubner ezzel fejezte be: „Kedvenc nótája volt e dal Fazekas Alajos ügyvéd[nek], városunk nagynevű szülötének, ki a Jász-Kun kerületek főfiskussa, később városunk országos képviselője volt.” BKML XIV. 74. A nótás Kiskunfélegyháza. 11–12. o.

79 Sárlos Boldogasszony-templom, köznyelven: Ótemplom, a város első katolikus temploma, 1761-ben szentelték fel, a város központjában, a mai Béke téren áll.

80 Szent István-templom, köznyelven: Újtemplom, a város második nagy katolikus temploma, 1880-ban szentelték fel, plébániát 1885-ben alapítottak mellé. A város központjában, a Kossuth utcáról nyíló Szent István téren található.

81 A Kalmár-kápolnát Kalmár József, utolsó kiskun kapitány és felesége, Fazekas Anna építtették saját költségükön a Szegedi út keleti felén. A kápolnát, melynek kriptája egyben a Kalmár-család temetkezési helye is, 1876-ban szentelték fel a Szentháromság tiszteletére.

- d.) Zárda-kápolna⁸²
- e.) Kálvária-kápolna⁸³
- f.) Dr. Isekutzné-féle kápolna⁸⁴
- g.) Szentkúti kápolna⁸⁵

- 82 A lányok oktatásával foglalkozó, Miasszonyunkról nevezett Kalocsai Iskolanővérek Társulata 1908-ban vette használatba azt az Ótemplom melletti iskolaépületet, amelyben 1895-ig a városi főgimnázium, 1904-ig pedig az állami tanítóképző működött. A lánynevelő intézet a 'Constantinum' nevet vette fel. A szerzetesi használatba vétel előtt a város megtoldotta egy szárnyal az épületet, ebben kapott helyet egy kápolna is, így biztosítva a zárdában élő szerzetesnővérek és a tanítványok számára a miselátogatás lehetőségét.
- 83 A Szegedi nagyúton lévő Kálváriát, amely egy 1802-es felajánlásból valósult meg, 1828. június 1-jén a város keleti szélére, a „Közelszülő csendes zugába” helyezték át. 1829-ben készült el itt a kápolna, amelyet a Hétfájdalmú Boldogasszony tiszteletére szenteltek fel. A kápolna tetejére állították fel az 1802-ben elkészült szoboregyüttest. MÉSZÁROS Márta, 2011. 60. o.
- 84 Dr. Issekutz Gyuláné szül. Szabó Lucia (Luca) (1863–1939) kúriai bíró özvegye, számos jótékony adomány és alapítvány tette maradandóvá emlékét. 1928-ban a helyi szegényháznak egy Jézus Szíve szobrot, a Szentkúti kápolnának pedig két díszes lobogót adományozott. 1929-ben egy Mária-szobrot is állíttatott, ennek emlékét a következő feliratú tábla őrzi Pálosszentkúton: „*Magyarok Védasszonya könyörögi éretünk! Ezen szobrot emeltette méltóságos erzsébetvárosi dr. Issekutz Gyula kúriai bíró özvegye, szül. Szabó Luca. Kiskunfélegyháza, 1929. április 15-én.*” Elhunyt, református vallású férje emlékére egy 150 kg súlyú harangot adományozott 1934-ben a félegyházi református templom számára. Az Izsáki úton lévő földjének egy részét iskolai célokra ajánlotta fel. (Az iskola 1930-ban épült fel, ún. „Klebelsberg-iskola”, hivatalos neve „Izsáki úti belső iskola” volt, népnéven: Szabó Luca-féle iskola, vagy Luca-iskola. 1970-ig működött.) Szintén az Izsáki úton lévő földjén egy kisebbszerű kápolnát építtetett toronnyal, egy Szent Antal-szobrot is állíttatott itt, valamint egy, az első világháborúban elhunytaknak emléket állító hősi szobrot is emeltetett. A komplexumhoz gondnoki lakás, melléképületek és kerítés is tartozott. A kápolnát az egyház nem szentelte fel, valószínűleg kevés volt az Issekutzné által a kápolna és tartozékai fenntartására szánt alapítvány összege. A Szabó Luca-féle tanya később a Petőfi Termelőszövetkezet központja lett, a kápolnát is a tsz bontatta le. Issekutzné hosszas, súlyos betegség után, 76 éves korában, 1939. március 1-jén hunyt el. Sírja a félegyházi Alsótemetőben, a Szabó család sírkertjében van. „Adomány”. Félegyházi Közlöny, 1928. január 8. 1. o.; Uo. 1928. március 11. 2. o. „Adomány”; ESZIK Anikó, 1999. 50. o., 8. melléklet; „Halálozás”. Kiskunfélegyházi Közlöny, 1939. március. 5. 3. o.; URBÁN Miklósné, 2005. 53. o.; Mészáros Márta, a Kiskun Múzeum igazgatónőjének szíves közlése; BKML V. 175/b. 3086/1933; FEKETE János 1997/b.. 41. o. Internet: http://epa.oszk.hu/01400/01440/00023/pdf/eogykefuzetek_2007nov-1.pdf (2012. január 30.)
- 85 A 18. század vége felé indultak először zarándoklatok a ferenczállási pusztában található kúthoz, melynek csodáiról, gyógyító erejéről többféle elképzelés is élt. 1855-től már hivatalosan is Szentkút lett a terület neve. Kápolnáját 1875-ben építették fel, felszentelésére 1876-ban került sor. A környékben lakók már az 1920-as években önálló plébániát szerettek volna itt létrehozni, de ez nem valósult meg. 1940-ben a pálosok vették át a szentkúti kegyhelyet, s azt a rend feloszlataáig, 1950-ig vezették. Ma a kegy-

h.) Fülöpjakabi templom⁸⁶

i.) Református templom⁸⁷

j.) Zsidótemplom (Ortodox imaház)⁸⁸

k.) Zsidótemplom (Neológ imaház)⁸⁹

15. *Ezek közül melyekben van állandó egyházi-zenei szolgáltatás?*

Állandóan egyikben sem, sőt az utóbbi időben egyáltalán nem volt zenei szolgáltatás.

a. Ótemplom

16. *A kántori állás milyen képesítéshez van kötve?*

Tanítói és kántori oklevélhez

hely ismét a pálosok fenntartásában van, közigazgatásilag Petőfiszállás községhez tartozik. BÁNKINÉ Molnár Erzsébet, 2001. 122–140. o.; TÖRÖK Brigitta, 2010. 101. o.

86 Fülöpjakab (Fülöpjakabszállás) pusztát 1851-ben vette meg Félégyháza Fülöpszállástól, 1888-tól a terület közigazgatásilag is Félégyházához tartozott. 1897-ben építettek itt templomot, amely mellé 1916-ban önálló plébániát is szerveztek. Más forrás szerint 1919 óta önálló egyházi szervezet. TÖRÖK Brigitta, 2010. 100. o. Internet: <http://www.fulopjakab.hu/telepuelesuenkrl/helytoertenet> (2012. január 26.)

87 Félégyházára csak a 19. század közepén érkeztek protestáns betelepülők. Templomukat 1906–1907-ben építették fel egy két utcára nyíló telken (Damjanich utca – Wesselényi utca). URBÁN Miklósné, 2005. 53. o.

88 A városban az izraelita hitközségek közül először a neológ alakult meg 1869-ben Stern Zsigmond elnökletével. A másként gondolkodók ebből kiválva, 1876-ban hozták létre a helyi orthodox izraelita hitközséget Weiszberger Károly elnökségével. Az orthodox hitközség 1878-ban kezdte átépíteni az 1850-es évek közepén készült, addig közösen használt imaházát a Céh-ház utcában. Ezt a zsinagógát 1944-ig az orthodox hitközség használta. VIRÁG Tibor, 1990. 12. o., 18–22. o.

89 A zsidó neológ hitközség 1890-ben kezdte építeni saját zsinagógáját szintén az akkori Céh-ház utcában, a mai József Attila Általános Iskola területén. 1891-ben avatták fel az elkészült épületet, amelynek keleti fala ma is áll az említett iskola 1944-es Mártírok útjai oldalán. A Céh-ház utcát a népnyelv Zsidótemplom utcának nevezte el. 1900-tól Bercsényi utca lett a neve. 1944-ben ebben az utcában rendezték be a gettót, innen hurcolták el a zsidókat 1944. június 15-én. 1946 óta az utca neve: 1944. Mártírok útja. VIRÁG Tibor, 1990. 12. o., 18–22. o.; FEKETE János, 2001. 134. o.

17. *A jelenlegi kántornak milyen képesítése van?*

Tanítói oklevele. (Mikor még ő végzett, nem volt külön kántorképesítés, ez kb. 1892-ben rendeltett el.) Van azonban egy évi végzettsége a Zeneakadémián.⁹⁰

18. *A kántort ki nevezi ki vagy választja vagy szerződteti, s milyen feltételekkel?*

A városi képviselőtestület mint kegyúr választja,⁹¹ de a váci püspök mint egyházi főhatóság hagyja jóvá a választást, és erősíti meg állásában őt. A választás életfogytiglanra szól oly föltétellel, hogy a templomi orgonálást és az összes kántori teendőket lelkiismeretesen és kifogástalanul tartozik ellátni.

19. *Mi a kántor javadalma?*

Tizenhét kataszt[eri] hold szántóföld, 600 pengő évi fizetés, természetbeni lakás és a szokásos stoláris jövedelem.⁹²

20. *Van-e rendszeres zenés istentisztelet? Évente hány?*

Nincs. Azelőtt volt évente egy-kettő, most már azonban évek óta nincs.

21. *Az egyházi zeneszolgáltatás mi módon történik?*

Csak orgonával.

A 22–31. számú kérdések elesnek.⁹³

90 Ulrich Antal segédkántort édesapja, id. Ulrich István ótemplomi kántor halála után, 1899-ben választották meg a Sarlós Boldogasszony templom kántorává. 1930-ig töltötte be ezt a tiszteletet. TÖRÖK Brigitta, 2011. 101. o., 123. o.

91 Egy 1899-es püspöki határozat értelmében a városi képviselőtestület katolikus tagjai jogosultak a kántorválasztásra. TÖRÖK Brigitta, 2011. 101. o.

92 A papoknak stólában végzett szertartásai után (esketés, temetés, keresztelés) a hívek meghatározott, püspökileg jóváhagyott stoláris díjat fizettek. A ceremónián közreműködő kántor és harangozó is részesült – szabályozott arányban – ebből a pénzből.

93 Ezek a kérdések: 22. Van-e állandó énekkar és hány női és férfi tagból áll? 23. Van-e zenekar és tagjainak száma, felsorolva hangszerek szerint? (Hány első hegedű, stb.) 24. Az énekkar kikből áll, van-e illetményük, avagy műkedvelők-e? 25. A zenekar kikből áll, van-e illetményük, avagy műkedvelők? (E kérdésben a tagok foglalkozását illetőleg is felelet adandó.) 26. Miből tartják fenn az énekkart? 27. Miből tartják fenn a zenekart? 28. A kántoron kívül van-e külön karnagy és orgonista? 29. Az utolsó évben előadásra kerülő egyházi zenei művek? 30. Az utolsó három évben előadott művek között milyen arány volt magyar és külföldi szerzők művei között? (Hányszor adtak magyar művet,

32. *Megvannak-e a szükséges liturgikus művek?*

A következők vannak meg:

Tárkányi–Zsasskovszky: Énektár (magyar)⁹⁴

Zsasskovszky: Manuale Musico-Lithurgicum (latin)⁹⁵

Kapossy-féle Egyetemes szerkönyv (magyar)⁹⁶

Kersch Ferenc: Sursum Corda (latin és magy.)⁹⁷

33. *Milyen hangszerei vannak a templomnak?*

Semmilyen, csupán az a két üstdob, mely már fönnebb is említve volt.

34. *Van-e orgonája?*

Van.

35. *Az orgona leírása:*

a. Az építőcég mikor és hol építette?

A jelenlegi kántor bemondása szerint ezelőtt száz évvel épült, Szerelemhegyi Tivadar Kis-Kun-Félegyháza monographiája című munkájának 266. lapján említi, hogy „a 18 változatú orgona, mely 1200 frtba került 1774-ben szereztetett be.” Az orgonát Moser Alajos építette.⁹⁸

hányszor külföldit?) Van-e zeneműtár, hány mű? (Rövid ismertetés) BKML V. 175/b. 12.615/1929. A vallás- és közoktatásügyi miniszter 27.000/1928/III. számú levelében küldött kérdőív alapján.

94 Tárkányi Béla (1821–1886) és Zsasskovszky Ferenc (1819–1887), valamint Zsasskovszky Endre (1824–1882) 1855-ben adták ki „Katolikus egyházi énektár” címen az első orgonakíséretes énekgyűjteményt. Később több, bővített kiadása jelent meg.

95 ifj. Zsasskovszky Endre és testvére, Ferenc műve, amely először 1853-ban jelent meg Egerben. Később több, bővített kiadása is megjelent.

96 Kapossy György: Egyetemes szerkönyv kath. kántorok és e pályára készülők használatára Vetzko Antal és Szemennyei Mihály közreműködésével. Eger, 1870.

97 A „Sursum corda!” Kersch Ferenc (1853–1910) 1902-ben Esztergomban kiadott kétkötetes kántorkönyve, amely orgonakíséreteket is tartalmaz. (A „Sursum corda!” a misében szereplő kifejezés, annyit tesz: „Emeljük fel szívünket!”)

98 1743. szeptember 12-én 18 változatú orgonára kötött szerződést a város Porhoniczky Mihály beszerzei „orgonacsináló” mesterrel. MÉSZÁROS Márta, 2011. 36. o. Moozer (Mooser) Lajos szegedi orgonakészítő 1856-ban javította és felújította a templom orgonáját. KAPUS Béláné, 2011. 70. o.

b. Hány manuál?⁹⁹

Az orgonának két manuálja van.

c. Valóságos játékszám?

Valóságos játékszám összesen 28. (alsó man.[uál] 13, felső manuál 8, pedál 7 vált.)

d. Kombinált és transponált¹⁰⁰ játékszám?

Kombinált és transponált játékszám van 7.

e. Manuál-billentyű terjedelme?

A manuál-billentyű terjedelme négy és fél nyolcad (oktáv).

f. Pedálbillentyű terjedelme?

A pedálbillentyű terjedelme két nyolcad és két hang.

g. Elektromos v. pneumatikus traktur-e [traktúra]¹⁰¹?

Az orgona kúprendszerű és szerkezetű, a változatok ez év tavaszán pneumatikus rendszerre lettek átalakítva.¹⁰²

h. Van-e Rückpositiv¹⁰³?

Rückpositiv nincs.

99 Manuál: kézzel játszható billentyűsor.

100 Transzponál: zeneművet más hangnembe áttesz.

101 Pneumatikus: légnomással, sűrített levegővel működő. Traktúra: a játszóasztalt és az orgonaszekrényt összekötő szerkezet, amely továbbítja az információkat az egyiktől a másikig.

102 Kúprendszerű orgona alatt valószínűleg azt értette Haubner Károly, hogy az orgona kúplárával (és nem csúszkalárával) működött. Valószínűleg az addig mechanikus szerkezetű orgona ekkor lett pneumatikussá alakítva.

103 Rückpositiv v. pozitívum, az orgona része, külön kis szekrényben helyezik el, főképp szolisztikus szerepet kap.

i. Átépitették-e és mikor, hol és ki által?

1893-ban építette át Soukenik János szegedi orgonaépítő.¹⁰⁴ A változatokat pneumatikus rendszerre 1928 ápril[is] havában alakította át Andrés Frigyes szegedi orgonaépítő.¹⁰⁵

j. Mikor hangolták utoljára?

Ez évben az említett átalakítás alkalmával.

k. Az orgonaszekrény műemlékszerű-e, milyen évből való és milyen stílusú?

Az orgonaszekrény 1893-ból való, mikor Soukenik az egész orgonatestet átépítette. A szekrény nem műemlékszerű; barok[k] stílusnak mondják, de inkább kevert.

36–40. számú kérdések eslesnek.¹⁰⁶

41. Egyéb megjegyzések?

Az oláh invázió sok mindenünket tönkretett, nem kímélte meg templomi orgonáinkat sem, a fémcsíkok nagy részét elrabolták, most lettek azok – úgy-ahogy – pótolva.¹⁰⁷

104 Soukenik János (1860(?) – 1912) morvaországi születésű orgonakészítő mester, 1893/94-ben telepedett meg Szegeden. Internet: http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/telepulesek_ertekei/szeged/szeged_tortenete_3_2/pages/027_a_zenei_elet.htm (2012. január 26.)

105 Egy másik forrás szerint 1897-ben építette át Soukenik János szegedi orgonaépítő az orgonát. A várossal kötött szerződés szerint „*az új billentyűzet mindkét manuálon 54-54 billentyűből fog állni, melyek közül az egész hangok elefántcsonttal, a fél hangok pedig tömör ébenfából lesznek fedve. A változatok megnevezése porcellán fedőbe lesznek tisztán és olvashatóan beleégetve. Az orgonatestet helynyeres végett egy méterrel hátrébb viszik és 80 cm-rel kibővítetik. A padozat pedig 80 cm-rel felemeltetik. A pedál billentyűzet is kemény fából újonnan készítenendő, terjedelme 27 hangra terjedő [...]. Az orgona gépezete egészen újból készítenendő szélnyomatú rendszer szerint.*” KAPUS Béláné, 2011. 88. o. Andrés Frigyes 1928-ban arra tett javaslatot, hogy az orgonát motorral szereljék fel, így nem kellene orgona-fűvonyomót alkalmazni. TÖRÖK Brigitta, 2011. 120. o.

106 Ezek a kérdések: 36. Van-e harmónium és leírása? (Gyártmány és beszerzési év?) 37. Van-e külön próbaterem? 38. Hol tartják a próbákat? 39. Átlag hány próbát tartanak egy előadáshoz? 40. Vannak-e a templomnak külön szólistái és kik azok? (soprán, tenor etc. műkedvelők-e, polgári foglalkozásuk.) BKML V. 175/b. 12.615/1929. A vallás- és közoktatásügyi miniszter 27.000/1928/III. számú levelében küldött kérdőív alapján.

107 1919. augusztus 3-án bevonultak a román megszálló csapatok Kiskunfélegyházára, akik a Kiskun Vörösezred katonáit fogságba vetették. A város polgári lakossága is szenvedett az antant által támogatott „rendcsinálóktól”, mert a román katonák élelmezését

b. Újtemplom

16. *A kántori állás milyen képesítéshez van kötve?*

Tanítói és kántori oklevélhez.

17. *A jelenlegi kántornak milyen képesítése van?*

Jelenleg az állás üresedésben van, mert a volt kántor ez év ápril[is] havában meghalt; özvegyének a képviselőtestület – mivel nyugdíja nincs – egy évet engedélyezett, addig az özvegyé a kántoria jövedelme, de helyettesről ő tartozik gondoskodni, ki a kántori teendőket elvégezza.¹⁰⁸

18. *A kántort ki nevezi ki vagy választja vagy szerződteti, és milyen feltételekkel?*

Itt ugyan az a felelet, mint az ótemplomnál le van írva.

19. *Mi a kántor javadalma?*

Ugyanaz, ami az ótemplomnál.

20. *Van-e rendszeres zenés istentisztelet, évente hány?*

Egyáltalában nincs.

21. *Az egyházi zeneszolgáltatás mi módon történik?*

Orgonával.

A 22–31. sz. kérdések elesnek.¹⁰⁹

a város lakóinak kellett biztosítaniuk, sőt még ló- és szarvasmarha-állományukat is igénybe vették. Ez a nagy anyagi veszteséggel járó helyzet november 19. után ért véget. BÁNKINÉ Molnár Erzsébet, 1998. 79. o. – Az orgona fémrészeiben azonban nem csak a románok tehetek kárt. 1917-ben az alispán elrendelte a külső, ónból készült orgonasípok hadi célokra történő beszolgáltatását, az Ótemplom orgonasípjait 1918-ban vitték el. TÖRÖK Brigitta, 2011. 119. o.

108 Az Újtemplom kántora 1906-tól 1928-ig Bartha Lajos volt. Halálának pontos napja: 1928. március 30. A képviselőtestület 1928. május 8-án ítélte meg az özvegynek a kántori javadalom még egy évre szóló használatát. Az átmeneti időszakra Akantisz Géza segédkántor helyettes kántorrá lépett elő. TÖRÖK Brigitta, 2010. 103. o.

109 Lásd 93. lábjegyzetet!

32. *Megvannak-e a szükséges liturgikus művek?*

Igen, megvannak ugyanazok, mint amelyek az ótemplomnál.

33. *Milyen hangszerei vannak a templomnak?*

Egyáltalában nincsenek hangszerei.

34. *Van-e orgonája?*

Van.

35. *Az orgona leírása:*

a. Az építőcég mikor és hol építette?

1888-ban Országh Sándor orgonaépítő, Rákospalota – Budapest.¹¹⁰

b. Hány manuál?

Két manuál van.

c. Valóságos játékszám?

Összesen húsz. (Alsó manuál 9, felső manuál 6, pedál 5.)

d. Kombinált és transponált játékszám?

Nincsen.

e. Manual-billentyű terjedelme?

Négy és fél nyolcad (oktáv).

f. Pedál-billentyű terjedelme?

Két nyolcad és két hang.

g. Elektromos, vagy pneumatikus traktur-e [taktúra]?

Csuszka-láda szerkezetű.

110 ifj. Országh János (1838–1917) kecskeméti születésű orgonakészítő, a szakma alapjait apjától sajátította el, majd Pesten tanult tovább. 1862-ben kapott iparengedélyt, az 1860-as években alapította meg az Országh Sándor és Fia Orgonagyárat. Internet: <http://lexikon.katolikus.hu/O/Orsz%C3%A1gh.html> (2012. január 26.); Kiskunfélegyháza város 1888 márciusában kötött szerződést Országh Sándorral egy, az Újtemplom számára készítendő orgonára. Novemberre készült el az orgona, december 2-án szentelték fel. KŐFALVINÉ Ónodi Márta, 2010. 65. o.

h. Van-e Rückpositív?

Nincs.

i. Átépitették-e és mikor, hol és ki által?

Nem.

j. Mikor hangolták utoljára?

Évi gondozás alatt áll.

k. Az orgonaszekrény műemlékszerű-e, milyen évből való és milyen stílusú?

Nem műemlékszerű, 1888-ból való, román stílusnak mondják, de ez is inkább kevert.

A 36–40 sz. kérdések elesnek.¹¹¹

41. Egyéb megjegyzések.

A románok ezt az orgonát is meglopták.

c. Kalmár- kápolna

Itt egy Pajkr R. és Tsa budapesti cég által készített szívórendszerű, öt hangsoros harmónium van,¹¹² 10 változat és 7 comb. változattal. Beszereztetett 1907. év szeptember 13-án.

E kápolnát bold.[og] emlékü Kalmár József és neje, szül. Fazekas Anna építette, melynek kriptája a Kalmár család sírboltjának volt szánva. Az alapítók a kápolna számára lelkészi állást is szerveztek, mely lelkész az elemi iskolákban, heti 16 órán át a hittanítást is végzi.

111 Lásd 106. lábjegyzetet!

112 A harmónium fújtatóval és nyelvsíppokkal működő, pianínó alakú billentyűs hangszer. Pajkr Rezső és Társa 1894-ben alapított harmóniumépítő cége egy évtized alatt a legnagyobb ilyen jellegű vállalkozássá vált az Osztrák–Magyar Monarchiában. A szívórendszerű harmónium egy új amerikai találmányon alapult, amely a levegő beszívása által szólaltatta meg a hangszert, szemben a régi, nyomórendszerű harmóniumokkal. Internet: <http://nol.hu/archivum/archiv-130588> (2012. január 26.)

Eleinte a kápolnában csendes misék tartattak, de a környékbeli hívek között, kik e kápolnát tömegesen és buzgón látogatják, általános volt az óhaj, hogy vásár- és ünnepnapokon énekes misék tartatnának.

A kápolna jelenlegi lelkésze (Tóth József)¹¹³ folyamodott a városi tanácshoz – mint kegyurasághoz, hogy valamelyes összeget állítanának be a város évi költségvetésébe annak számára, akit évről évre megbíznának a Kalmár-kápolna kántori teendőinek ellátásával.

A városi képviselőtestület ez ügyet magáévá tévén, egyelőre megszavazott évi 340 pengő tiszteletdíjat, s így mármost ott vásár- és ünnepnapokon énekes misék mondatnak. (A jelenlegi és első megbízott Haubner Károly, a Kiskunfélegyházi Népbank főpénztárosa és több iskolák volt énektanára.)

d. Zárda-kápolna

Itt egy harmónium van 4 változat és 3 comb. változattal. Heinr. Zimmermann, Leipzig.¹¹⁴

Az intézeti zenetanárnő¹¹⁵ vezetése mellett a tanítónőképző növendékei énekelnek két-, három- és négyhangú énekeket, magyar és latin szöveggel.

Kézikönyvük: Kersch- és Tárkányi-féle énekeskönyvek.¹¹⁶

113 Tóth József a Kalmár-kápolna lelkésze volt már 1910-ben is. TÖRÖK Brigitta, 2011. 107. o.

114 Julius Heinrich Zimmermann (1851–1922) hangszerkészítő és zeneműkiadó. Sokáig tevékenykedett Oroszországban, majd Németországban, Lipcsében alapította meg vállalkozását.

115 A Constantinum tanítónőképzőjében az 1927/28-as és az 1928/29-es tanévben két énekeszene tanárnő működött: Hönisch Mária Fernanda és Tomasich Mária Eugénia. Ez utóbbi iskolánővér oktatta az egyházi éneket és a karéneket is. ÉRTESÍTŐ, 1927/28. 16–17. o.; 1928/29. 16. o.; KŐFALVINÉ Ónodi Márta, 2001. 96. o., 58. o.

116 Kersch Ferenc (1853–1910) egyházkarnagy, zeneszerző. Több népszerű, a katolikus ifjúság számára írt énekeskönyv szerzője. Tárkányi Béla (1821–1886) egri kanonok, költő, műfordító. Költeményei mellett számos, nagy gonddal összeállított, igen elterjedt ima- és énekkönyv jelent meg tőle.

e. Kálvária-kápolna

Itt semmiféle hangszer nincs, a nagybőjti időszakban egy-egy csendes mise mondatik. A hívek ezt a stációjárás¹¹⁷ alkalmával látogatják.

f. Dr. Isekutzné-féle kápolna

Ez a városon kívül – s még az alakulás stádiumában – van.

g. Szentkúti kápolna

E kápolnában egy 3 comb. változatú hármónium van. (Stowasser J. Budapest)¹¹⁸

Itt rendszeres istentisztelet nincs. A környékbeli tanyai népség vasár- és ünnepnapokon összegyűlik, és a szentkúti tanító vezetése mellett énekelget és imádkozgat.

A Szentkút – egyébként – nagy búcsújáró hely, hova Pünkösöd és Kisasszony napkor¹¹⁹ özönlik a zarándokok serege. Több ezren összegyűlnek ott. Ilyenkor több mise is mondatik a kápolnában, melynek elvégzése az újtemplomi lelkészség, a hármóniumon való kíséret és énekvezetés az újtemplomi kántor kötelessége.¹²⁰

117 A nagybőjtben a hívők felidéznek Jézus keresztútjának (Pilátus házatól a megfeszítés helyéig) állomásait, stációit.

118 Stowasser János (1845–1919?) Csehországból származó hangszergyáros, aki 1867-ben telepedett meg Budapesten. Később a császári és királyi udvari hangszergyárosi címmel is kitüntették.

119 Pünkösöd: a Húsvét utáni 7. vasárnapon és hétfőn tartott keresztény ünnep, a Szentlélek kiáradásának ünnepe. (Mozgó ünnep.) Kisasszony napja (Kisboldogasszony napja): Szűz Mária születésének napja, szeptember 8.

120 Már 1828-ban (mikor az újabb katolikus templom építése még csak tervbe volt véve) úgy döntött a városi tanács, hogy a város területét, a népességet két plébániára osztja szét. Ez a határvonal a mai napig érvényben van. Ennek értelmében a várost átszelő nagy országúttól (Szegedi úttól) keletre eső városrész az Ótemplomhoz, a nyugati rész az Újtemplomhoz tartozik. Így a Szentkúti kápolna (önálló plébániává válásáig, illetve a pálos atyák megérkezéséig) az Újtemplom filiáléja volt. 1888-ban a püspöki hatóság elismerte a Szentkút-kápolna kegyuraként a várost, a plébánosi teendők ellátása a Szent István Plébánia jogköre lett. BÁNKINÉ Molnár Erzsébet, 2001. 128. o.; KŐFALVINÉ Ónodi Márta, 2010. 21. o.; TÖRÖK Brigitta, 2010. 101. o.

A Szentkút a várostól mintegy 12 kilométernyi távolságban van. (Az úgynev.[ezett] ferencszállási részen.) Szépen befásított hely, vasúti megállóval.¹²¹ Szorosan magához a városhoz tartozik.

h. Fülöpjakabi templom.

A város határának észak-nyugati részén, Matkó pusztával határos Fülöpjakabszállás puszta. Itt épült a tanyák között e templomocska, mellette iskola van. Városunktól mintegy 12 és fél kilométernyire, rendes lelkészi állással. Tanítót pedig ide mindig olyat választ Kiskunfélegyháza város róm. kath. iskolaszéke, aki a kántori teendőket is képes elvégezni, s ezért neki havonként külön 40 pengő fizetése s némi stoláris jövedeme van. Orgona a templomban nincs, de van egy harmónium. (Pajkr. R. és Tsa. féle gyártmány, Budapest, egy comb. változattal. Ezt ez évben szerezték be kéz alatt Simon István helyb.[eli] tanítótól.¹²²)

h.[sic!] Református templom

16. *A kántori állás milyen képesítéshez van kötve?*

Tanítói és kántori oklevélhez.

17. *A jelenlegi kántornak milyen képesítése van?*

Van tanítói és kántori oklevele, és a miskolci városi zenedében, Lányi Ernőnél¹²³ tanult két évig gyakorlati orgona- és zeneszerzés-tant.

18. *A kántort ki nevezi ki vagy választja vagy szerződteti, és milyen feltételekkel?*

A helyb[eli]. egyháztanács választja, életfogytiglan.

121 1891-től volt vasúti megállója Szentkútnak. BÁNKINÉ Molnár Erzsébet, 2001. 126. o.

122 Simon István (1880–?) kiskunfélegyházi születésű tanító, aki a helyi tanítóképző elvégzése után 1903 és 1920 között Rákóczi falván dolgozott, majd 1926-tól Félélegyházán kapott állást, a Haleszi úton lévő iskola tanítója lett. BKML XII. 21. A Kiskunfélegyházi Római Katolikus Iskolaszék iratai. Tanítók törzskönyve (1873–1947) 89. lap; BKML VIII. 314. A Kiskunfélegyházi Népiskolák Igazgatóságának iratai. A római katolikus elemi népiskolák anyakönyve (1926/1927) 327. lap.

123 Lányi Ernő (1861–1923) tanár, karnagy, zeneszerző, a miskolci és a szabadkai zeneiskola igazgatója.

19. *Mi a kántor javadalma?*

Mint tanító a VII. fiz. oszt. 3-ik fokozatában van, mint kántornak van 500 pengő évi fizetése, 10 katasztr.[ális] hold földje, természetbeni lakása és némi stoláris jövedelem.

20. számú kérdés elesik.¹²⁴

21. *Az egyházi zeneszolgáltatás mi módon történik?*

Harmóniumkíséréssel.

22–31. sz. kérdések elesnek.¹²⁵

32. *Megvannak-e a szükséges liturgikus művek?*

Meg. Templomi Choral-könyv, orgona és négyszólamú vegyeskarra alkalmazta Szügyi József.¹²⁶ Varga József és Szotyori Nagy Károly féle énekkönyvek.¹²⁷ Énekeskönyv. Magyar reformátusok használatára megállapított kiadás. Marossy Lajos énekgyűjteménye.

33. *Milyen hangszerei vannak a templomnak?*

Harmóniumja. Tuček J.-féle¹²⁸ egysoros, 3 comb. változattal.

34. *Van-e orgonája?*

Nincsen.

124 A 20. kérdés: Van-e rendszeres zenés istentisztelet? Évente hány?

125 Lásd a 93. lábjegyzetet!

126 Szügyi József (1857–1928) kiemelkedő tudású zenetanár, orgonista, kántor, több énekeskönyv szerzője. „Négyhangú magyar református chorálkönyv... templomi és temetési énekdallamok gyűjteménye” című műve 1887-ben jelent meg. <http://bekesireformatusok.hu/text/bekes300/> (letöltés dátuma: 2012. január 26.)

127 Szotyori Nagy Károly (1821–1897) orgonaművész, tanár, zeneszerző. Az 1848-ban megjelent első magyar református korálkönyv szerzője, a mű címe: „Templomi Karének könyv Erdély Országi Evang. Reformátusok számára”. Varga József 1921-ben Nagykőrösön adta ki „Korálkönyv a magyarországi egyetemes református egyház megújított énekeskönyvéhez” című művét. <http://www.civishir.hu/regi-debreceni-hirek/sosem-mostak-a-debreceni-tolgyfagatyat/0911121419> http://dtkantorkepzo-papa.shp.hu/hpc/web.php?a=dtkantorkepzo-papa&o=dauid_istvan_gRhH (letöltések dátuma: 2012. január 26.)

128 Jan Tuček csehországi hangszerkészítő, vállalkozását 1869-ben alapította. Internet: <http://www.reedorganfest.com/test/reedsoc/reedsoc/database/Atlas.asp?fs=ANN®no=1779&ftime> (letöltve: 2013. október 22.)

A 35–40. sz. kérdések eslesnek.¹²⁹

41. *Egyéb megjegyzések?*

Állandó énekkar a templomban nincs, de a „Protestáns Leánykör” kebelében lévő hölgyek szoktak néha karban énekelni egy-egy istentisztelet alkalmával. Néha pedig kiegészítik a nőikart vegyeskarrá a helyb.[eli] állami tanítóképző intézet protestáns ifjúságával.

j. Zsidótemplom.
(ortodox imaház)

Itt sem pap, sem kántor, sem rendes istentisztelet nincsen.

k. Zsidótemplom
(neológ imaház)

Itt sincs pap. Van egy kántor, kinek havi fizetése 240 pengő. Képesítése: végezte a Mannheit-féle magán-zeneiskolát és a kántor szakiskolát.¹³⁰ A templomban semmiféle zeneeszköz nincsen.

III. Zeneoktatás

A.) Zeneiskolai oktatás

42. *Államilag engedélyezett városi, egyesületi és magán-zeneiskolák felsorolása.*

Sem államilag engedélyezett városi, sem egyesületi, sem magán-zeneiskolák nincsenek s így

a 43–90. sz. kérdések eslesnek.¹³¹

129 Lásd a 106. lábjegyzetet!

130 1944-es fennállásukig a neológ hitközség volt a népesebb. VIRÁG Tibor, 1990. 18–19. o.

131 Ezek a kérdések: 43. A zeneiskola neve? 44. A zeneiskola fenntartója vagy tulajdonosa? 45. Alapítási éve? 46. Mekkora az évi költségvetése, és mekkora összegű városi, egyesületi vagy állami segítyt élvez évente? 47. A zeneiskola tulajdonosa szorosán véve a zeneiskola után, az elmúlt év alatt milyen összegű állami és városi adókat fizetett? 48. Milyen tanszakai vannak az intézetnek? 49. Hány tanára van? 50. Hány tanárnak van állami zenetanári oklevele, vagy evvel egyenrangú végbizonyítványa? 51. Hány tanárnak

B.) Zeneiskolán kívüli zeneoktatás

91. *A városban hányan foglalkoznak hivatásszerűen zenetanítással?*

Négyen.

92. *Ezek képzés szempontjából hogy oszlanak meg?*

Kettő zeneművészeti főiskolát végzett, egy Laub István¹³² tanár magánnövendéke volt, egy a zenede 8 osztályát elvégezvén Thoma József zeneakadémiai tanárnál 3 évig magánúton tanult.

van állami tanítási engedélye, és milyen végzettség alapján? 52. Tanárok heti óraszám, átlag, maximum, minimum? 53. Hangszerjáték-oktatásnál egy órán belül hány növendékkal foglalkozik egy tanár maximum? 54. Az elmúlt három év alatt, évente hány beírt, rendes növendéke volt a zeneiskolának? 55. Az elmúlt három év alatt a növendékek hány percentje volt nő? 56. A növendékek közül hányan voltak környékről bejárók vagy vidékiek a három év alatt? 57. Az elmúlt három év alatt hogy oszlott meg a növendékek száma tanszakonként? 58. Az intézet növendékeinek milyen tandíj- vagy más kedvezményt tud adni? 59. A tandíj és beíratási díj? 60. Felvesz-e olyan növendékeket, ki[k]nek otthon nincsen hangszere? 61. Hány ilyen növendéke van? 62. Növendékek szüleinek megoszlása társadalmi állás szerint? 63. A növendékek zöme hány éve részesül már zenei oktatásban? 64. Az elmúlt három év adatai szerint a növendékek többsége hány éven át látogatja a zeneiskolát? 65. Az első éveseknek hány percentje hagyja abba a zenetanulást (az elmúlt három év adatai alapján)? 66. A felvett növendékek hány percentje bizonyul hajlam hiányában zeneileg képezhetetlennek? 67. Az elmúlt három év alatt a zeneiskola hány növendéke került a Zeneművészeti Főiskolára, vagy vizsgázott ott sikerrel? 68. Van-e az intézetnek orgonája? 69. Az orgona leírása. 70. Van-e harmóniuma, milyen gyártmány, beszerzési éve, leírása? 71. Hány zongorája van, milyen gyártmányok, beszerzési évük? 72. Milyen más hangszerei vannak még a zeneiskolának? 73. Van-e hangjegytára és annak ismertetése? 74. Van-e zenei szakkönyvtára és annak ismertetése? 75. A zeneiskola saját vagy bérelt épületben van-e? 76. Egy lakrészt foglal-e el, vagy az egész épületet? 77. Ha egy egész épületet foglal el, akkor az épület a zeneiskola céljaira épült-e, vagy e célra átalakították-e? Utóbbi esetben mi célt szolgált azelőtt? 78. Hány és milyen méretű helyiségben folyik a tanítás? 79. Van-e hangversenyterme? 80. Mekkora befogadóképességű? 81. Ha nincs, hol tartja hangversenyét? 82. Milyen költségek, adó, különböző díjak terhelik egy hangversenyét? 83. A zeneiskola utolsó három évében rendezett hangversenyek száma és műsora? 84. Van-e a zeneiskolának növendékekből álló énekkara? 85. Szerepelt-e ez az énekkar az intézeti hangversenyeken kívül, hol és mikor? 86. Van-e a zeneiskolának zenekara? 87. Ha van, a növendékeken és tanárokon kívül kikkel egészíti ki magát? 88. A zenekarban milyen hangszerek és milyen számban vannak képviselve? 89. A zenekar szerepel-e hangversenyeken és az utolsó három évben hányszor szerepelt, valamint mi volt a műsora? 90. Egyéb megjegyzések? BKML V. 175/b. 12.615/1929. A vallás- és közoktatásügyi miniszter 27.000/1928/III. számú levelében küldött kérdőív alapján.

132 Laub István (1883–1935) zongorapedagógus, 1907-től a Zeneakadémia tanára. <http://mek.niif.hu/00300/00355/html/ABC09006/09261.htm> (letöltés dátuma: 2012. január 27.)

93. *Ezek szak szerint hogy oszlanak meg? (ének, zongora¹³³, hegedű¹³⁴ etc.)*

Mind a négyen zongorát tanítanak, de egy közülük vonós hangszerket is.

94. *Hányan foglalkoznak mellékfoglalkozáskép[pen] zeneoktatással? (zeneiskolai tanárok, alkalmazott zenészek és nem zenei foglalkozású egyének?)*

Hatan.

95. *Ezek zenei képesítés szempontjából hogy oszlanak meg?*

Három különböző zeneiskolát, három képzőt járt és magánúton képezte magát.

96. *Ezek szak szerint hogy oszlanak meg?*

Kettő vonós hangszer, egy cimbalmot¹³⁵, három zongorát tanít.

97. *Mindezek közül hányan vannak olyanok, kik csak lakásukon oktatnak, és nem mennek a növendékeik lakására?*

Hárman.

98. *A zeneoktatásban részesülő növendékek száma kb. mennyire becsülhető?*

A hivatásszerűen zenetanítással foglalkozók és óraadók összes növendékeinek száma kb. 105–110 számnál kulminál¹³⁶. (Az intézetek növendékeinek száma külön, a megfelelő kérdésnél van feltüntetve.)

133 Zongorán azt a hangszeret értjük, amelyben egy billentyűsorral összeköttetésben álló, kis kalapáccsokkal megütött, hangszekrényben kifeszített fémhúrok adják a zenei hangot. A zongora billentyűs, polifón húros hangszer, hangképzése mechanikus, a kezelése a többi hangszerhez képest egyszerű, viszonylag könnyen és gyorsan elsajátítható.

134 A hegedű a vonós hangszeres hegedűcsaládjának legmagasabb hangolású, méretre legkisebb tagja, négy darab kvint távolságra hangolt húrral.

135 A cimbalom két verővel ütve megszólaltatott húros hangszer, a citerafélék családjába tartozik. Vízszintes helyzetű, trapézformájú, dobozszerű hangszerestest van, melyen teljes szélességben diatonikus vagy kromatikus hangolású húrok sorakoznak.

136 Kulminál: tetőzik.

99. *Az elmúlt három év alatt közülük hányan kerültek a zeneművészeti főiskolára, vizsgáltak ott sikerrel?*

Hárman, kik közül Molnár Anna¹³⁷ külföldön folytatja zenetanulmányait, Nagy Anna¹³⁸ és Roykó Valéria¹³⁹ pedig zenetanári pályára készülnek.

100. *A városban lévő különféle iskolák[ban] és internátusokban van-e zenetanítás, és melyek azok?*

Van.

a. Állami Tanítóképző Intézet¹⁴⁰

b. Constantinum Róm. Kath. Leánynevelő-intézet¹⁴¹

c. Városi Kath. Szentlászló [sic!] Reálgimnázium¹⁴²

137 Molnár Anna (1906–?) dr. Molnár Béla félegyházi polgármester lánya. Zongoraművésznőként 1936-ban ment férjhez Ausztriában Hans Ortnerhez, az osztrák közlekedésügyi minisztérium propaganda osztályának vezetőjéhez. „Esküvő”. Félegyházi Közlöny, 1936. március 29. 2. o.

138 Nagy Anna Budapesten született 1909. augusztus 13-án, izraelita vallású volt. Apja, Nagy Albert banktisztviselőként dolgozott, Félegyházán az akkori Bercsényi utcában (ma: 1944. Mártírok útja) laktak. Az 1919/20-as tanévtől az 1922/23-as tanévig a kiskunfélegyházi Constantinum Leánynevelő-intézet Polgári Lányiskolájának tanulója volt. BKML VIII. 102. A Miasszonyunkról nevezett Kalocsai Szegény Iskolánövérék kiskunfélegyházi Constantinum római katolikus Leánynevelő-intézete Polgári Lányiskolájának iratai (a továbbiakban: BKML VIII. 102.). Anyakönyvek, 1919–1923.

139 Roykó Valéria Kiskunfélegyházán született 1910. szeptember 20-án, izraelita vallású volt. Apja, Roykó József kereskedő. Az 1920/21-es tanévtől az 1923/24-es tanévig a kiskunfélegyházi Constantinum Leánynevelő-intézet Polgári Lányiskolájának tanulója volt. BKML VIII. 102. Anyakönyvek, 1920–1924.

140 Az 1876-ban Félegyházára települt Állami Tanítóképző Intézet első otthona az algimnázium épületére húzott emeleten volt. 1904-ben költözött újonnan emelt Kossuth utcai épületébe. 1957-ig működött itt a tanítóképző, ma az épület a Petőfi Sándor Gépészeti és Informatikai Szakképző Iskola és Kollégium otthona. URBÁN Miklósné, 2005. 42–43. o.

141 A Miasszonyunkról nevezett Kalocsai Szegény Iskolánövérék Társulata 1908-ban nyitotta meg Félegyházán a Constantinum Intézményt, lánytanulók számára. Itt elemi és polgári lányiskola, valamint tanítónőképző működött, később mezőgazdasági lányiskolát is nyitottak a növérék. Az intézethez internátus is tartozott a bennlakó növendékek részére. Az iskola otthonául az Ótemplom melletti iskolaépület szolgált, ahol korábban a gimnázium és az állami tanítóképző is működött. A Constantinum egykori épületei ma különböző típusú oktatási intézményeknek adnak otthont.

142 Kiskunfélegyházán 1809 óta működött algimnázium. Ezt az 1890-es években főgimnáziummá fejlesztették. Az intézmény 1922-től viselte a Kiskunfélegyházi Szent László Főgimnázium nevet, itt az 1924/25-ös tanévtől felmenő rendszerben reálgimnáziumi tanterv szerint oktattak. A gimnázium első otthona az Ótemplom melletti iskolaépületben volt, innen költözött át az intézmény az 1896-ban felavatott új, Kossuth utcai

a. Állami Tanítóképző Intézet

101. *Kik és milyen képesítésű egyének látják el a zenetanítást, és milyen hangszerekre?*

Egy zeneművészeti főiskolát végzett zenetanár, orgona-, zongora, vonós- és fúvós hangszerekre.¹⁴³

102. *Hány növendék veszi igénybe?*

Az intézet összes növendékei. 150 [fő].

103. *Az intézetnek milyen hangszerei vannak?*

3 db	zongora Hevesi ¹⁴⁴	Budapest
1 ”	” Chmel ¹⁴⁵	”
1 ”	” Thék ¹⁴⁶	”
1 ”	pedálos harmónium 10 változattal, (ebben 5 comb vált.) Hofberg gyártm.[ány]	
1 ”	harmónium 7 vált (3 comb.) Schiedmayer gy.[ártmány] ¹⁴⁷	
1 ”	”	3 comb. vált. Wiener Productiv. ¹⁴⁸

épületbe. Az intézmény jogutódja ma a Móra Ferenc Gimnázium.

143 Ez a tanár dr. Vizi János (1892–1948) volt. Nagypapjától tanult zenélni, aki a bukaresti magyarok katolikus kántortanítója volt. Vizi János Baján szerzett kántortanítói oklevelet, majd Budapesten a Zeneművészeti Főiskola orgona- és zeneszerzés szakán végzett. Később jogi diplomát is szerzett. 1925 és 1946 között a főlegyházi Állami Tanítóképző tanára, a kántorképzés vezetője volt. Megszervezte a tanítóképző ének- és zenekarát, gyűjtötte a környék népdalait, táncait. 1932-ben jelent meg a gyakorló kántoroknak szánt prelúdiumos könyve. A főlegyházi Alsótemetőben van eltemetve. BÁNKINÉ Molnár Erzsébet, 1998. 381. o.

144 Harkai Balázs (1843–1893) zongoragyáros Budapesten. <http://www.kislexikon.hu/hevesi.html> (letöltve: 2012. január 30.)

145 Chmel János és fia budapesti zongoragyárosok voltak.

146 Thék Endre (1842–1919) bútorasztalos, a magyar nagyüzemi bútorgyártás megteremtője. Az 1890-es években kibővítette gyárát, és zongoragyártásra is berendezkedett.

147 A német Schiedmayer hangszerkészítő család a 18. század óta foglalkozott billentyűs hangszerek gyártásával.

148 A Produktivgenossenschaft der Wiener Musikinstrumentenmacher (Bécsi Hangszerkészítők Szövetkezete) nevű céget a 20. század elején alapították. http://www.lisztakademia.hu/netfolder/public/PublicNet/Doktori%20dolgozatok/simon_zsolt/disszertacio.pdf (letöltve: 2012. január 31.)

- 2 ” iskola-harmónium Chmel gyártm.[ány]
1 ” nagybőgő¹⁴⁹
2 ” gordonka¹⁵⁰
1 ” viola¹⁵¹
1 ” C harsona¹⁵²
1 ” F vadászkürt¹⁵³
1 ” C trombita¹⁵⁴
1 ” B klarinét¹⁵⁵
1 ” brácsa
1 ” fagott¹⁵⁶
1 ” nagydob, cintányér és triangulum¹⁵⁷.

104. Az intézetnek van-e zenekara?

Van. (Szimfonikus)

105. Hány tagból áll és milyen számban vannak benne képviselve?

46 tagból áll és a hangszerek következőleg vannak abban képviselve:

- 149 A nagybőgő a legmélyebb hangú vonós hangszer, négy – a hegedű család többi tagjától eltérően – kvart távolságra hangolt húrral.
150 A gordonka (cselló vagy kisbőgő) nagy hangterjedelmű, basszus fekvésű, vonós hangszer, a hegedű család tagja, négy húrral rendelkezik, amelyek kvint távolságra vannak egymástól.
151 A „viola” több idegen nyelvben is a brácsa (mélyhegedű) megfelelője. A brácsa vonós hangszer, a hegedű család tagja. Húrjai egy kvinttel vannak lejjebb a hegedűhöz képest.
152 A harsona (pozan) a rézfúvós hangszerek közé tartozik. Jellegzetes vonása az U alakú mozgatható tolócső, amellyel a hangszer hangmagasságát lehet változtatni.
153 A kürt rézfúvós hangszer, kör alakban meghajlított, hosszú, vékony csőből és hirtelen kiszélesedő tölcserből áll. A modern kürt szelepekkel van ellátva.
154 A trombita a legmagasabb hangú rézfúvós hangszer. Zenekarokban kedvelt a C-trombita, amelynek kisebb mérete folytán fényesebb, élénkebb a hangja.
155 A klarinét egyszerű nádynyelves fúvókával működő fafúvós hangszer, a szimfonikus zenekarok fontos hangszere. A B-klarinét a leggyakrabban használt.
156 A fagott kettős nádynyelves fúvókával megszólaltatott fafúvós hangszer.
157 A triangulum háromszög alakú fém ütőhangszer.

- 12 prím hegedű¹⁵⁸
- 14 másodhegedű
- 2 brácsa
- 2 cselló¹⁵⁹
- 2 nagybőgő
- 2 klarinét
- 1 fuvola¹⁶⁰
- 1 oboa¹⁶¹
- 1 fagott
- 2 trombita
- 2 vadászkürt
- 2 harsona
- 1 nagydob, cintányér és triangulum

106. Rendeznek-e hangversenyt és mily műsorral?

Rendeznek iskolai hangversenyeket az intézet nagytermében, ve-
gyes műsorral (zene, ének és szavalatok stb.)

107. A zenekart egyes alkalommal [sic!] kikkel egészítik ki?

Senkivel, erre nincs szükség.

108. Van-e hangjegytárunk, és annak ismertetése?

Mozart¹⁶²: Szöktetés a szerájból (Zenekari hangjegyek.)

Lyra N° 3164 (zenemű)

Szabados: Kariskolai kézikönyv¹⁶³

158 A zenekarokban a hegedűk két szólamra vannak osztva, az elsőhegedű sok esetben a dallamot játssza, virtuózabb, mint a másodhegedű.

159 Cselló, más néven gordonka. Lásd a 150. lábjegyzetet!

160 A fuvola ajaksípos fáfűvós hangszer, a legmozgékonyabb hangú fűvós hangszer.

161 Az oboa kettős nádnyelves fűvókával megszólaltatott fűvós hangszer, fából készült, bilentyűzettel ellátott teste van.

162 Wolfgang Amadeus Mozart (1756–1791) osztrák klasszicista zeneszerző, zongorista, karnagy. A „Szöktetés a szerájból” című daljátékát 1782-ben írta.

163 Szabados Béla (1867–1936) zeneszerző, pedagógus, a Zeneakadémián zeneszerzést oktatott, volt a Nemzeti Zenede főigazgatója is. Nevét 1921-ben a Magyar Hiszekegy meg-

Tonger: Conv. Lexicon d. Tonkunst.¹⁶⁴

Siklós:¹⁶⁵ Útmutatás a zenediktálásban

” Formatan

” Ellenpont

” Zenediktálási gyakorlatok.

Bloch: Methodika¹⁶⁶

Kath. Szertartások könyve.

109. Ha nincs, a szükséges hangjegyeket honnan veszik kölcsön?

Kölcsön nem vesznek, hanem a hangjegyeket – a szükséghez képest – budapesti zeneműkereskedőknél szerzik be.

110. Egyéb megjegyzések?

Mint a 108. kérdésnél látható, az intézetnek nagyon kicsiny a hangjegytára, ennek pedig oka az, hogy az oláh vandalizmus ezt is tönkretette. Tudniillik e szép nagy épületbe egészen befészkeltek magukat. Volt az intézetnek egy pedálos kis orgonája, ezt egészen szétrombolták, a farészeket feltüzelték, a hangjegytár összes kottáit szétcibálva, azt gyújtónak használták fel. Most aztán lassan folyik a pótlás.

De megjegyzendő, hogy hangjegyek és hangszerek igen szépen vannak a növendékek tulajdonában.

A 103. kérdésre vonatkozólag még megjegyzendő, hogy a hangszerek beszerzési idejét illetőleg nem lehetett felvilágosítást nyerni.

zenésítése tette ismerté. 1910-ben jelent meg Kariskolai kézikönyve. Internet: <http://mek.niif.hu/02100/02139/html/sz24/13.html> (letöltve: 2012. február 10.)

164 Conversations-Lexikon der Tonkunst hrsg. als Beilage der Neuen Musikzeitung. Köln 1881–85. [P. J. Tonger] Internet: <http://www.worldcat.org/title/conversations-lexikon-der-tonkunst-herausgabe-als-beilage-der-neuen-musikzeitung/oclc/490928850> (letöltve: 2012. január 31.)

165 Siklós Albert (1878–1942) tanár, zenetudós és zeneszerző, több zenészgeneráció nevelője, kézikönyvei nagy jelentőségű alpművek. http://www.lfze.hu/nagy_tanarok-hires_regi_tanitvanyok/117 (letöltve: 2012. január 31.)

166 Bloch József: A hegedűjáték és tanítási módszere (Methodika) (1906).

b. Constantinum
Róm. Kath. Leánynevelőintézet (Zárda, internatus)

101. *Kik és milyen képesítésű egyének látják el a zenetanítást, milyen hangszerekre?*

Okleveles zenetanárnők, zongora[ra] és harmóniumra.

102. *Hány növendék veszi igénybe?*

Az internátus összes növendékei: 152.

103. *Az intézetnek milyen hangszerei vannak?
(gyártmány, beszerzési év)*

a.)	1	db	zongora	Harmonia R. T. ¹⁶⁷	Budapest
b.)	2	”	”	Wessely	Bécs
c.)	1	”	”	Baumbach ¹⁶⁸	Bécs
d.)	1	”	”	Maliwanek ¹⁶⁹	Bécs
e.)	1	”	”	Girikowszky ¹⁷⁰	Bécs
f.)	1	”	”	Förster ¹⁷¹	Budapest
g.)	1	”	”	Pallik-Stiasny	Bécs
h.)	6	”	pianínó ¹⁷²	Gust. Rösler	Budapest
i.)	1	”	harmónium	Stowasser I.	Budapest
j.)	3	”	”	Dehmál K. ¹⁷³	”

167 A Harmónium Részvénytársaságot 1881-ben alapították Budapesten. Fő tevékenységei (zeneművek kiadása és árusítása, hangszerek adásvétele és kölcsönzése, hangversenyek rendezése) mellett 1884 és 1887 között zongoragyárat is működtetett.

168 Josef Baumbach 1840 körül zongorakészítő volt Bécsben.

169 Heinrich Maliwanek az 1800-as évek második felében Bécsben dolgozott zongorakészítőként.

170 Alois Girikowsky bécsi zongorakészítő.

171 August Förster (1829–1897) német zongorakészítő, Löbauban és Csehországban alapított gyárat. <http://www.august-foerster.de/cms/de/7/Geschichte> (letöltve: 2012. február 1.)

172 A pianínó álló szekrényű, függőleges húrozatú zongora.

173 Dehmál Károly (1862–1934) zongorakészítő.

k.) 1 ” ” T. Kotykievicz¹⁷⁴ Bécs

l.) 1 ” ” Heinr. Zimmermann Leipzig

Az intézet 20 év óta áll fenn, a hangszereket évről évre, fokozatosan szerezték be.

104. *Az intézetnek van-e zenekara?*

Nincs.

105. [A] kérdés eselik.

106. *Rendeznek-e hangversenyeket, és mily műsorral?*

Rendeznek iskolai és hazafias ünnepségeket, melyeken kétkezes, négykezes zongoraszámok, énekkarok, szavaltatok és szindarabok szerepelnek.

107.sz. kérdés eselik.

108. *Van-e hangjegytárak és annak ismertetése?*

Brahms¹⁷⁵: Magyar táncok

Lányi Ernő¹⁷⁶: Hunnia gyásza

” Scene de danse

Liszt Ferenc¹⁷⁷: Stabat Mater

” Rhapsodiák

Heidelberg¹⁷⁸: Csárdajelenetek

Keler B.¹⁷⁹: Nyitány

174 Teofil Kotykievicz (1849–1920) bécsi hangszergyáros.

175 Johannes Brahms (1833–1897) német zeneszerző. A „Magyar táncok” zongoraművét eredetileg négykezes darabnak írta meg.

176 Lányi Ernőről lásd a 123. lábjegyzetet!

177 Liszt Ferenc (1811–1886) a 19. századi romantika egyik legjelentősebb zeneszerzője, minden idők egyik legnagyobb zongoraművésze.

178 Hetényi-Heidelberg Albert (1875–1951) zeneszerző, leginkább egyfelvonásos kisoperetteket írt. 1924-ben írta meg Harmath Imrével a „Magyar kékmadár” című daljátékát, ennek harmadik része a „Csárdajelenet”. <http://www.szineszkonyvtar.hu/contents/f-j/hetenyioperett.htm> (letöltve: 2012. február 1.)

179 Kéler Béla (1820–1882) neves magyar zeneszerző és karnagy. http://www.albert.genarium.de/?page_id=51 (letöltve: 2012. február 1.)

Grieg ¹⁸⁰ :	Danse norvegiennes
”	Peer Gynt – Suite
Hummel ¹⁸¹ :	Galopp
Fischer:	„A vörösbegy” Caprice
H. Herr:	Variations
L. André:	Polka
Abt F.:	Waldandacht
Bach ¹⁸² :	Frühlings Erwachen
Berlioz ¹⁸³ :	Rákóczi-induló
Alföldi I:	Magyar táncok
Kéler B.:	” ”
Horváth G.:	Marionetten Quadrilles
Krug:	Die schöne Helene
Haydn ¹⁸⁴ :	Rondo
Czerny ¹⁸⁵ :	Grandes Fantasiése.
Schulze:	Les 3 inseparables
Liszt F.:	Rhapsodia
Leutner:	Ünnepi nyitány
Mozart:	Nyitányok
F. Mendelssohn ¹⁸⁶ :	Nyitány

180 Edvard Grieg (1843–1907) norvég zeneszerző és zongoraművész. 1876-ban zenésítette meg Henrik Ibsen Peer Gynt című drámáját.

181 Johann Nepomuk Hummel (1778–1837) osztrák zongorista, zeneszerző, tanár és karmester.

182 Leonhard Emil Bach (1849–1902) zongorista, zeneszerző darabja a „Frühlingerwachen” (tavaszébredés). Internet: <http://www.ub.uni-freiburg.de/index.php?id=2738> <http://www.operone.de/komponist/bachle.html> (2012. február 1.)

183 Hector Berlioz (1803–1869) francia romantikus zeneszerző, író, zenekritikus. 1846-ban dolgozta fel a Rákóczi-indulót. <http://mek.niif.hu/02100/02115/html/4-836.html> (letöltve: 2012. február 1.)

184 Franz Joseph Haydn (1732–1809) osztrák zeneszerző, karmester, a bécsi klasszicizmus első nagy mestere.

185 Carl Czerny (1791–1857) osztrák zenepedagógus, zeneszerző, zongorista.

186 Felix Mendelssohn-Bartholdy (1809–1847) német zeneszerző, karmester, zongora- és orgonaművész.

Schubert ¹⁸⁷ :	Nyitány
Verdi ¹⁸⁸ :	W. Tell
Schumann ¹⁸⁹ :	Scherzo
Kücken ¹⁹⁰ :	Polonaise
Grossmann:	Csárdás
Verdi:	Trovature [sic!] ¹⁹¹
Weber ¹⁹² :	Aufforderung cum [sic!] Tanz

Chován zongora iskolája¹⁹³, Czerny–Chován szemelvények, Bertini–Chován szemelvények, Czerny–Szendy¹⁹⁴ kézügyesség iskolája, Czerny, Szendy, Heller¹⁹⁵, Chován sonatina gyűjtemények, Mozart, Beethoven, Haydn sonáták.¹⁹⁶

Melodramák:

Huber K. ¹⁹⁷ :	Éji látogatás
Elbert I. ¹⁹⁸ :	A hontalan
Czobor:	Regina coeli

187 Franz Schubert (1797–1828) osztrák zeneszerző.

188 Giuseppe Verdi (1813–1901) a 19. század legnépszerűbb olasz zeneszerzője. „Tell Vilmos” („Wilhelm Tell”) történetét azonban nem Verdi, hanem Giacchino Antonio Rossini (1792–1868) olasz zeneszerző dolgozta fel 1829-ben.

189 Robert Schumann (1810–1856) német zeneszerző.

190 Friedrich Wilhelm Kücken (1810–1882) német zeneszerző és karmester.

191 Az „Il trovatore” („A trubadúr”) Giuseppe Verdi 1853-ban bemutatott négyfelvonásos operája.

192 Carl Maria von Weber (1786–1826) német zeneszerző, karmester, zongorista. „Felhívás keringőre” („Aufforderung zum Tanz”) című zongoraművét 1819-ben írta.

193 Chován Kálmán (1852–1928) zongorapedagógus, zongoraművész, a Zeneakadémia tanára. Zongoraművei közül a pedagógiai jellegűek maradandó értéket képviselnek.

194 Szendy Árpád (1863–1922) a magyar zenepedagógia egyik legjelentősebb alakja.

195 Stephen Heller, Heller István (1813–1888) korának világhírű, magyar származású zongoraművésze és zeneszerzője.

196 A szonáta egy vagy két hangszerre írt, három- vagy négytétéles zenemű. A szonatina terjedelmében, mondanivalójában kisebb lélegzetű, könnyebb jellegű szonáta, általában didaktikus célokat szolgál.

197 Huber (Hubay) Károly (1828–1885) karmester, zeneszerző, hegedűművész, pedagógus.

198 Elbert Imre (1860–1867) zongoraművész, zeneszerző.

Demény ¹⁹⁹ :	Szent Imre sírja
”	Szent Erzsébet
”	Szent Antal halai
Alföldi:	Cinka Panna
Buday ²⁰⁰ :	A magyar föld
Dr. Toldy ²⁰¹ :	Nagyasszonyunk
Köveskuty:	A vén kuruc
Révfy Géza ²⁰² :	Petőfi Hortobágyon
Heidelberg:	Erzsébet királyné emlékezete
Ivánka Z.:	Carthágói harangok
Schuck:	Cenzlochói legenda ²⁰³
Vavrincez ²⁰⁴ :	Szent Margit
Daljátékok:	
Demény:	Diadalmas halál
Poldini ²⁰⁵ :	Juliska és Jancsika
”	A vadrózsa
”	Hamupipőke
Sztojanovits ²⁰⁶ :	Karácsonyi álom
”	Nász a lepkekirály udvarában
”	Az uzsoki völgy virágai
”	Rege a csodaszarvasról
”	János vitéz

199 Demény Dezső (1871–1867) pap, író, zeneszerző, karnagy.

200 Buday Dénes (1890–1963) zeneszerző, operettszerző és szonzonkomponista

201 Toldy László (1882–1929) zenetanár, jogi doktor.

202 Révfy Géza (1868–1941) tanítóképző-intézeti tanár, zeneszerző.

203 Valószínűleg a híres lengyel kegyhelyről, Częstochowa-ról van szó.

204 Vavrincez Mór (1858–1913) karnagy, zeneszerző.

205 Poldini Ede (1869–1957) magyar zeneszerző és zongoraművész. Ismertek énekes meséjatekai.

206 Sztojanovits Jenő (1864–1919) karnagy, énektanár, zeneszerző, újságíró.

Kontor ²⁰⁷ :	Nagyasszonyunk
Ertl G.:	A Kárpátok alatt ²⁰⁸
Küzdí A.:	A tékozló fiú ²⁰⁹
Hackl ²¹⁰ :	A békák királya
Hetényi:	Feltámadás
Kerner ²¹¹ :	Csalány

109. *Ha nincs hangjegytárunk, a szükséges hangjegyeket honnét szerzik be?*

A helyb.[eli] könyvkereskedők útján a b[uda]pesti zenemű-kereskedőtől (a[z] újabban szükségelendőket [sic!]).

110. *Egyéb megjegyzések?*

Az intézet mindig nagy ambícióval készül minden egyes előadásra, és igen szépen oldják meg a növendékek a rájuk rótt feladatokat. A zárdának szép nagyterme van, 400 embert befogadó képességgel, csinos színpada, pompás díszletekkel.

c.) Városi Kath. Szent László Reálgymnázium

Itt csak annyiban mondható, hogy van zenetanítás, amennyiben a reálgymnázium egyik tanára 6–8 növendéket tanít hegedűre.

Az intézetnek egy harmóniumon kívül, amely az énektanítás céljait szolgálja, semmiféle hangszere, semmiféle hangjegytára nincs, a hangszerek és hangjegyek a növendékek magántulajdonai.

E kisdud csapat esetleg magját képezheti egy – a jövőben kialakuló – zenekarnak.²¹²

207 Kontor Elek (1869–1929) polgári iskolai igazgató, katolikus egyházi zeneköltő, pasztorálékat, Mária dalokat írt, csángó népdalokat gyűjtött.

208 „A Kárpátok alatt” (zenés iskolai tündérajáték a nagy háborúból) című daltánc zenéjét Ertl Gábor, szövegét Kökény László írta 1916-ban. <http://nektar.oszk.hu/hu/manifestation/3182461> (letöltve: 2012. február 2.)

209 Az 1905-ben készült „Tékozló fiú” című bibliai zenés színdarab szerzői: Madarász Flóris és Küzdí Aurél.

210 Hackl Napóleon Lajos (1868–1942) énektanár, több énektankönyv szerzője.

211 Kerner József (1851–1916) karnagy, színházi zenész, orgonista, zeneszerző.

212 A gimnáziumban az 1920-as években Zsadányi Nagy Árpád és Bíró Béla tanárok foglalkoztak zenetanítással. Az 1927/1928-as tanévben alakult meg az intézmény Erkel

IV. Zenekarok

[A.] Szimfonikus zenekarok

III. A városban lévő filharmóniai vagy más zenekari egyesület.

Itt a 112–147. sz. kérdések eslesnek²¹³, és csak a következő kérdés alatt lehet általánosságban felelni.

zeneköre, amelynek működése – zenét tanuló fiatalok hiányában – később akadozott, létszáma 16–18 fő körül mozgott. Az intézet növendékei közül fúvós hangszeren senki nem játszott, ezért egy harmóniummal és dobbal kiegészített vonózenekart hoztak létre. KŐFALVINÉ Ónodi Márta, 2011. 154–155. o.

- 213 Ezek a következő kérdések: 112. A zenekari egyesület neve? 113. Mikor alakult? 114. Mi módon jött létre? 115. Az egyesület szervezete? 116. Az elmúlt három év alatt mekkora állami vagy városi, esetleg más anyagi támogatást élvezett? 117. A karnagy zenei képesítése? 118. Kik választják, vagy alkalmazzák a karnagyot és milyen feltételekkel, javadalommal van alkalmazva, mennyi időre? 119. Hány gyakorló, illetve zenész tagja van a zenekarnak? 120. Ezek közül hány hivatásos zenész? 121. Ezek közül hány műkedvelő, és milyen polgári foglalkozásuk van? 122. Mindezek közül hányan van zenei képesítése vagy számba vehető zenei iskolázottsága? 123. A zenekar tagjai közül hányan működnek állandóan más zenekarokban (színház, mozi, katonazenekar)? 124. A zenekarban milyen hangszerek, milyen számban vannak képviselve? 125. A zenekari tagokon kívül vannak-e nem működő, pártoló tagjai a zenekari egyesületnek, milyen tagdíjat fizetnek, milyen kedvezményekben részesülnek, és a számuk az alapítás óta máig hogy alakul? 126. Vannak-e a zenekarnak saját hangszerei? 127. Milyen hangolású a zenekar? 128. Van-e a zenekarnak saját helyisége, és az hány és mekkora helyiségből áll? 129. Van-e próbaterme, és annak méretei? 130. Ha nincs, hol tartja a próbáit, milyen méretű helyiségben, havonta hányszor áll az rendelkezésére, milyen feltételek mellett, fizet-e érte, és a fűtés és világítás terheli-e? 131. Hangversenyenként átlag hány próbát tart? 132. Hány hangversenyt rendez évenként? 133. A hangversenyterem méretei és befogadóképessége? 134. Milyen látogatottságúak a hangversenyek? 135. Milyen a maximális és minimális belépődíj? 136. Hangversenyeire hirdet-e bérletet, és van-e bizonyos bérlő törzsközönsége; ezeknek száma? 137. Mibe kerül átlag egy hangversenye? 138. A hangversenyeken van-e szüksége kiegészítő zenészekre? 139. Hány zenésszel és milyen hangszerekkel kell ilyenkor kiegészíteni a zenekart? 140. Az utolsó három év alatt rendezett hangversenyeinek műsora? 141. A hangversenyek műsorát ki vagy kik állítják össze? 142. Van-e a zenekarnak hangjegytára, és annak ismertetése? 143. Az előadandó művek anyagát, ha nincs meg, honnan veszi kölcsön? 144. Szokott-e a zenekar új szerzeményeket első előadásban bemutatni, és melyek voltak azok? 145. A Társaság vagyona és jövedelme? 146. A társaság az elmúlt három évben, évenként mennyit fordított adminisztrációra, hangjegybeszerzésre, hangszerbeszerzésre és -javításra, hangversenyek költségeire és esetleg a tagok részletetésére? 147. A hangversenyek jegyárúsítása mi módon történik? BKML V. 175/b. 12.615/1929. A vallás- és közoktatásügyi miniszter 27.000/1928/III. számú levelében küldött kérdőív alapján.

148. *Egyéb megjegyzések?*

Folyó év tavaszán, az előbb megszűnt Szimfonikus Zenekar egy pár tagjának indítványára kialakult az az óhajtás, hogy meg kellene kísérelni egy újabb zenekar alakítását. Erre kb. egy 14 főnyi műkedvelőkből álló csoport, Vized János²¹⁴ tan.[ító] képz.[ő] int.[ézeti] zene-tanárral az élükön, kimondották a megalakulást annál is inkább, mert részint a csoport egyes tagjainál, részint a régi szimfonikus zenekar hagyatékaként a következő hangszereknek már birtokában vannak:

Két klarinét, egy fuvola, egy oboa, két vadászkürt, egy pouson²¹⁵, egy szárnykürt²¹⁶, egy nagybögő, egy nagydob, és egy kisdob.

A megalakulás megtörtént, azonban a szervezkedés – teljes egészében – csak jövő iskolai év kezdetén, tehát f. évi szeptember hóban fog kibontakozni, mikor is – számításuk szerint – sikerülni fog a működő tagok számát 25-re kiegészíteni. Az egyesület neve, minden valószínűség szerint: Kiskunfélegyházi Szimfonikus Zenekar lesz.

Különben pedig a legszebb reményekkel indulhat meg, mert városunk iskolán kívüli népművelési bizottsága anyagi támogatását is megígérte.

B. Katonai zenekarok

149. *Van-e a városban katonazenekar?*

Nincs, s így a 150–174 sz. kérdések elesnek.²¹⁷

214 Dr. Vized Jánosról lásd a 143. l. megjegyzetet!

215 Pozan, más néven harsona.

216 A szárnykürt egy B hangolású rézfúvós hangszer, eredetileg katonai jelzőkürt, mai változatai szelepekkel vannak ellátva.

217 Ezek a következők: 150. A karmester zenei képesítése? 151. Hány zenészből áll a zenekar? 152. A zenekar tagjainak nemzetiségi megoszlása? 153. Közülük hány van tovább-szolgáló vagy szerződöttetett? 154. Közülük hány van olyan, ki csak a katonai szolgálat ideje alatt tanulta meg hangszerét? 155. Hány zenész részesül rendszeres zenei oktatásban? 156. Hány olyan zenész van, aki két vagy több hangszeren játszik? 157. Az elmúlt három év alatt a zenekar kötelékéből távozó zenészek közül hányan léptek zenészi pályára, bár a katonaság előtt nem volt zenészi foglalkozásuk? 158. A zenekar beosztása a hangszerek neve és száma szerint, külön felsorolva a fúvózenekart, a koncertzenekart és esetleg a vonós zenekart? 159. A zenekar hangolása? 160. A szorosan vett katonai zenén kívül milyen a zenekar zenei szolgáltatása? 161. Szokott-e hangversenyeken önállóan közreműködni, és milyen programmal? 162. Műsorának ismertetése? 163. Van-e

Egyéb zenekarok?

175. *Van[nak]-e a városban tűzoltó-, postás, gyári, más egyesületi, veterán zenekarok vagy úgynevezett úri banda (műkedvelői cigányzenekar?)*

Nincs, s így a 176–192 sz. kérdések elesnek.²¹⁸

V. Dalárdák és énekkarok

[A.] Dalárdák

193. *Hány dalárda van a városban? (név szerint felsorolandók)*

Kettő: Petőfi daloskör

Polgári daloskör

Petőfi Daloskör

194. *A dalárda neve?*

Kiskunfélegyházi Petőfi Daloskör

hangjegytára, és annak ismertetése? 164. Vesz-e kölcsön hangjegyeket, és annak ismertetése? 165. A zenekar hangszerei? 166. Van-e állandó próbaterme? 167. Mekkora méretű a próbaterem? 168. A próbaterem különben mi célra szolgál? 169. Mibe kerül évente a zenekar fenntartása? 170. Fenntartásának terheit ki, vagy kik viselik? 171. Mennyit jövedelmez évente a zenekar? 172. A jövedelem hova fordítatik? 173. Mennyit fordítanak évente hangjegybeszerzésre és hangszerjavításra és vásárlásra? BKML V. 175/b. 12.615/1929. A vallás- és közoktatásügyi miniszter 27.000/1928/III. számú levelében küldött kérdőív alapján.

218 Ezek a következők: 176. A zenekar neve? 177. A zenekar célja? 178. Alapításának éve? 179. Vannak-e alapszabályai? 180. A karmester v. vezető zenei képzettsége? 181. A karmester v. vezető alkalmazásának körülményei? 182. Van-e javadalma? 183. E kívül mi a foglalkozása? 184. A zenekar tagjainak száma és hangszerek neve szerint való elosztása? 185. A zenekar működése, hangversenyei, műsora? 186. A zenekar hangjegytárának ismertetése? 187. A zenekar hangszereinek részletes felsorolása? 188. A zenekar játszik-e tánczenét? 189. A zenekar vállal-e pénzért zenei szolgáltatást? 190. Jövedelmét mire fordítja? 191. A zenekar tagjainak polgári foglalkozása? 192. Egyéb megjegyzések? BKML V. 175/b. Uo.

195. Alapítási éve?

1907-ben alakult meg Kiskunfélegyházi Daloskör címen, 1927-ben vette fel a fenti nevet.²¹⁹

196-ik kérdés esedik.²²⁰

197. A dalárda illetve az azt fenntartó egyesület tagjainak száma?

Pártoló és alapító tagok száma összesen: 97.

198. A dalárda működő tagjainak száma és az énekkar beosztása?

A dalárda működő tagjainak száma: 42.

11 tenor I., 11 tenor II., 9 basso I., 11 basso II.²²¹

199. A tagok polgári foglalkozása?

Lateinerek²²², de van egy pár iparos és kereskedő is köztük.

200. A karnagy zenei képesítése?

Zeneművészeti főiskolát végzett.

201. Kik választják, milyen feltételekkel?

A dalárda közgyűlése megválasztja, illetve felkéri.

202. A karnagy javadalma?

Semmi. Néhanapján kap némi tiszteletdíjat.

219 A Petőfi Dalárda 1907-ben azután alakult, hogy az 1906-os Rákóczi-ünnepélyre összeállt egy 32 fős ad hoc dalárda, később ezt kívánták állandósítani. A Petőfi Dalárdát az alakulástól, 1907-től 1920-ig Haubner Károly vezette. Mivel 1919-ben Haubner töltötte be a népdalárda karnagyi tisztjét, ami az irányadó vélemények szerint egyenértékű volt a politikai kompromittálódással, kénytelen volt 1920-ban lemondani a Petőfi Dalárdában betöltött pozíciójáról. 1920-ban Haubner megszervezte a Polgári Daloskört. BKML XIV. 90. VVTA/20.

220 A 196. kérdés: Ha a dalárda egy egyesület keretén belül alakult, akkor az egyesület neve, alapítási éve és működési köre? BKML V. 175/b. 12.615/1929. A vallás- és közoktatásügyi miniszter 27.000/1928/III. számú levelében küldött kérdőív alapján.

221 A tenor a legmagasabb, a basszus (olaszul: basso) a legmélyebb fekvésű férfihang elnevezése.

222 Lateiner: értelmiségi pályán működő (latinus műveltségű) ember.

203. *A karnagynak e kívül milyen foglalkozása van?*

Tanítóképz.[ő] intézeti zenetanár.²²³

204. *A dalárdának van-e módjában lehetővé tenni egyes tehetséges vagy jó hangú tagjának zenei képzését?*

Nincsen módjában.

205. *A dalárda kottatárának ismertetése?*

	Hazafias dalok:
Kölcsey–Erkel:	Himnusz ²²⁴
Vörösmarty–Egressy:	Szózat ²²⁵
Szabados:	Hiszek egy... ²²⁶
Székács Aladár ²²⁷ :	Szegény Magyarország
Végler Gyula: ²²⁸	Csatadal
Vizy János:	Hősök emléke
—	Szent az érzet
Bartalus: ²²⁹	Haj Rákóczi, Bercsényi
Révfy:	Bús magyarok imádsága
Filger Árpád:	Nem, nem, soha! ²³⁰
Ammer: ²³¹	” ” ”

223 Ebben az időben Vizi János volt a Petőfi Daloskör karnagya.

224 Magyarország nemzeti himnusza Kölcsey Ferenc (1790–1838) 1823-ban megírt Hymnus című költeménye, amelyet Erkel Ferenc (1810–1893) 1844-ben zenésített meg.

225 A Szózat című költeményt Vörösmarty Mihály (1800–1855) írta 1836-ban, Egressy Béni (1814–1851) zenésítette meg 1843-ban.

226 A „Magyar Hiszekegy” eredetileg egy háromsoros ima, amely a Horthy-korszakban a magyarságnak a trianoni békeszerződéssel kapcsolatos akkori életérzését jelenítette meg. A később „Hitvallás” címen 15 szakaszossá bővített verset Szabados Béla (1867–1936) zenésítette meg.

227 Székács Aladár (1872–1940) ítéltáblai bíró, zeneszerzéssel is foglalkozott, főleg Ady- és Petőfi-verseket zenésített meg.

228 Végler Gyula (1853–1930) ének- és zenetanár, karnagy, zeneszerző. Internet: <http://www.e-nepujasag.ro/hir.php?m=44302> (letöltve: 2012. február 3.)

229 Bartalus István (1821–1899) zenetanár, zenetörténész, népdalgyűjtő.

230 A „Nem, nem, soha!” József Attila 1922-ben írt verse, a Horthy-korszak egyik kedvelt irredenta szlogenje lett.

231 Ammer József (1893–?) karnagy, „Nem, nem, soha!” c. pályaművével díjat nyert.

Petőfi–Boldis:	Nemzeti dal
Nosedá Károly: ²³²	Fegyverkovácsok
Zsasskovszky F.:	Zengje keblünk hó dala
Goll János: ²³³	Rákóczi induló
Bátori Lajos: ²³⁴	Magyarok Istene
Zichy Géza: ²³⁵	Rákóczi-kar
Révfy:	Rendületlenül
Geszler Ödön: ²³⁶	Rég veri már a magyart...
Lányi Ernő:	Csatadal
Dohnányi: ²³⁷	Nemzeti ima
Pogatschnigg: ²³⁸	Csak magyarok legyünk
Bognár:	Népek őre, Istenünk...
Thurzó Nagy László: ²³⁹	Turul madár sebes szárnyon...
	Vegyes dalok:
Abt Ferenc: ²⁴⁰	Erdei áhítat
Beethoven: ²⁴¹	Himnusz az éjhez
Dürner [sic!]: ²⁴²	Tengeri viharban
—	Mazurka
—	Fohász

232 Nosedá Károly (1863–1944) karmester, zeneszerző, orgonista.

233 Goll János (1841–1907) polgári iskolai zenepedagógus, zeneszerző, szakkönyvíró, folyóirat-szerkesztő.

234 Bátori Lajos (1846–1920) zenetanár, zenepedagógiai művek szerzője.

235 gróf Zichy Géza (1849–1924) zeneszerző, színműíró.

236 Geszler Ödön (1879–1959) zeneszerző, zeneíró és zenepedagógus.

237 Dohnányi Ernő (1877–1960) zeneszerző, karnagy, zongoraművész, pedagógus.

238 Pogatschnigg Guido (1867–1937) erdélyi magyar zeneszerző.

239 Thurzó Nagy László (1893–1982) zeneszerző, újságíró. Internet: http://epa.oszk.hu/02000/02030/00038/pdf/HOM_Evkonyv_45.pdf (letöltve: 2012. február 3.)

240 Abt Ferenc (1819–1885) német zeneszerző, karnagy.

241 Ludwig van Beethoven (1770–1827) német zeneszerző, a bécsi klasszicizmus nagy alakja.

242 Johann Ruprecht Dürner (1810–1859) zeneszerző.

Thern K.: ²⁴³	Dalünnepen
König Péter: ²⁴⁴	Kórus a naphoz
Révfy Géza:	Grand Cafeban
Schubert Ferenc:	Az éj
—	A szellőhöz
Brüll Henrik:	A kis patak
Goll János:	Bercarolle
Wagner Richard: ²⁴⁵	Nászkar
Gaál Ferenc: ²⁴⁶	Hó szív, árva lant
—	Pepitánt.
Revfy [sic!]:	Kokas nóta
Eckert Károly:	Hajós dal
Thern K.:	Nem tudom én mi a bajom
Feber Károly:	Vadászkar
Marschner H.: ²⁴⁷	Dalszabadság
Zsaskovszky E.:	Dalárkedv.
”	Induló
Marschner:	Éji dal
Winter:	Vadászkar
Ábrányi K.: ²⁴⁸	Hallgasson el a fűlmile [sic!]
	Magyar dalok:
Lányi:	Megsebzett a hűtlenséged
Hoppe Rezső: ²⁴⁹	Nem marad a piros rózsa bimbóban
Lányi E.:	Fehér az én rózsám háza

243 Thern Károly (1817–1886) zeneíró, karnagy, zenepedagógus.

244 Király-König Péter (1870–1940) a szegedi zeneiskola első igazgatója, zeneszerző.

245 Richard Wagner (1813–1883) német zeneszerző, karmester.

246 Gaál Ferenc (1860–1906) magyar zeneszerző, Szabadkán zeneiskolai igazgató

247 Heinrich Marschner (1795–1861) német romantikus zeneszerző

248 Ábrányi Kornél (1822–1903) zenei író, zeneszerző, zongoraművész, zenepedagógus.

249 Hoppe Rezső (1866–1927) zeneszerző, zenetanár.

Révfy:	Juhász nóta
Hoppe:	Csillagos az éjjel nagyon
Gaál Ferenc:	Szegény szívem
Révfy:	De szomorú a hegedűm hangja
Haubner Károly:	De szeretnék felhő lenni
”	Parázs van a hamu alatt
”	Fecskemadár, de sebes a szárnyad
”	Félegyháza kiskunsági híres város
Sztára József: ²⁵⁰	Keresem a boldogságom
Kirchner E.: ²⁵¹	Megbántott a rózsám nagyon
Mosnyi [sic!]: ²⁵²	Temetésre szól az ének
Lányi:	Hogyha többé nem jössz felém
—	Kedves barna kis leány...
Gaál Ferenc:	Nyisd ki, anyám ...
Révfy:	Álljunk meg az ablak alatt
Hofer Károly:	Tarka madár...
Beleznay Antal: ²⁵³	Ha elmegyek nem sokára...
Hoppe R.:	Sűrű erdő, sötét erdő
—	Fekete szem éjszakája
—	Cserebogár ...
Lányi E.:	Faluvégén rezgő nyárfa
Gaál Ferenc:	Zokog, zokog a hegedűm
Haubner Károly:	Hervad már a rét virága
Szabó Endre:	Falu végén kurta kocsmá
dr. Horváth Ákos:	Megkondult a kecskeméti ...

250 Sztára József (1857–1932) tanítóképző intézeti tanár, zeneszerző, karnagy.

251 Kirchner Elek evangélikus lelkész, zeneszerző, zenepedagógus, kórusvezető. Internet: <http://tajertektar.hu/hu/tajertek/kirchner-elek%C2%A0-s%C3%ADrja-1> (2012. február 3.)

252 Mosonyi Mihály (1815–1870) magyar zeneszerző, zenepedagógus, zenei újságíró.

253 Beleznay Antal (1859–1915) karnagy és zeneszerző.

Lányi Ernő:	Elmegyek és nem, hogy hova
Szent-Gály Gyula: ²⁵⁴	Bordal
Kreutzer: ²⁵⁵	Elhangzott az estharangszó
—	Csendes éj van
Nyizsnyay Gusztáv: ²⁵⁶	Rajta fiúk, poharat!
—	Föl a szívekkel!
—	Felköszöntő
Zsaskovszky:	Földerült a várva várt nap
—	Üdvözljük e napot
Kregeri Ede:	Szálljon feléd üdvöletünk
—	Üdv reá, kit hõn köszöntünk
Verdi:	No rajta, igyál!
Thern Károly:	Kiért ürítsem e pohárt?
—	Szendergõ
König Péter:	Jelige (a dalárda számára írta)

Egyházi énekek és gyászdalok:

Ah hol vagy magyarok ...
Boldogasszony Anyánk ...
Dicsőség a magasságban...
Ecce sacerdos magnus
Exurge²⁵⁷ [sic!] (Feltámadáskor)
Feltámadt Krisztus e napon
Győzedelmed ünnepére
Húsvéti 138. zsoltár
Szent vagy uram

254 Szent-Gály Gyula (1863–1919) zeneszerző.

255 Conradin Kreutzer v. Kreuzer (1780–1849) német zeneszerző és karnagy.

256 Nyizsnyay Gusztáv (1829–1882) vándorlantos, zeneszerző, a „magyar trubadúr”

257 „Exsurge, Domine” (latin zsoltárkezdet), annyit tesz: „Ébredj fel, Uram!”

	Szent hajlékomba jöttünk
	Uram irgalmazz
	A halálnak éjszakája
	Circum dederunt me ²⁵⁸
Zsasskovszky:	Boruljunk a koporsóra
Haubner Károly:	Megszűnt dobogni a kebel
—	Ments meg engem Uram
Egressy Béni:	Mért oly bús ...
Zsasskovszky:	Oh, távozol hát tőlünk
”	Oh, élet és halálnak ...
—	Por az ember
Csima István:	Részvét, szeretet ...
—	Sárgán hulló lomb

Azonkívül: Apolló, férfikarok gyűjteménye,²⁵⁹ Révfy Géza 180 férfi négyes kart tart.[almazó] zsebkönyve, egy darab partitúras könyv (kézirat)

206. *A próbákat hol és milyen gyakran tartja?*

A reálgimnázium egyik tantermében, hetenként kétszer, esetleg – a szükséghez képest – háromszor.

207. *Milyen a fegyelem és a próbák látogatottsága?*

A fegyelem elég jó, de a próbák látogatása néha igen ellanyhul.

208. *A dalárda milyen gyakran rendez hangversenyeket?*

Évenként – lehetőleg – kétszer, egy téli és egy nyári hangversenyt.

258 A 17. zsoltár egy része, melyet katolikus temetési szertartásokon énekeltek. („Circumdederunt me gemitus mortis, dolores inferni circumdederunt me...” (latin) „Körülvettek engem a halál fájdalmai, a pokol fájdalmai megkörnyeztek engem...”).

259 Az Apollo egy 1886-ban indult zenei folyóirat volt, mely férfikarra írt darabok gyűjteményét közölte.

209. *Hol rendezik hangversenyeit?*

A téli hangversenyt a Korona Szálló²⁶⁰ nagytermében (színházterem), a nyárit pedig az úgynevezett Ring kertben.²⁶¹

210. *Milyen látogatottak hangversenyei, van-e törzsközönsége?*

Elég látogatottak, törzsközönsége is van egy bizonyos arányban.

211. *Mekkora költségei vannak átlag egy hangversenyen?*

Körülbelül 350–400 pengő.

212. *Mekkora bevétele van átlag egy hangversenyen?*

Körülbelül 600–650 pengő.

213. *Az utolsó hangverseny műsorai?*

Egyik műsor:

1. Lányi:	Megsebzett a hűtlenséged.	Énekli a daloskör.
2. Petőfi:	A szerelmes tenger.	Szavalja
Borda Jenő
3. Lányi:	Fehér az én rózsám háza	Énekli a daloskör
4. Zongoraszám.		Játssa
Molnár Margit ²⁶²
5. Szabó Endre:	Falu végén kurta kocsmá.	Énekli a daloskör
6. Monológ.		Előadja
Drexler Vilma
7. Zichy Géza:	Rákóczi kar.	Énekli a daloskör

260 A Korona Szálló 1886-ban épült a város központjában, a régi Duttyán vendéglő helyén. „Színházi és táncvigalmi dísztermében” (ún. nagytermében) gyakran rendeztek bálakat, hangversenyeket. Ma a művelődési központ otthona. URBÁN Miklósné, 2005. 29–31. o.

261 A Ring testvérek 1912-ben nyitották meg vendéglőjüket és kerthelyiségüket a város központjában, a Szent János téren. MÉSZÁROS Márta (szerk.), 2009. 89. o.

262 Komlós Lászlóné Molnár Margit (1899–1977) ének-zene tanár, dr. Molnár Béla polgármester lánya. Sírja a félégyházi Alsótemetőben van. FEKETE János, 2004. 8. o.

A másik műsor:

1. König-Juhász: Jelige	Énekli
a Petőfi Daloskör
2. Ammer: Nem, nem, soha	Énekli
a Petőfi Daloskör
3. Petőfi legendák.	Szavalja
Konkoly Győző
4. Huber: Fohász	Énekli
a Petőfi Daloskör
zongorán kíséri
Molnár Margit
5. Zongoraszám,	játsza
Molnár Nusy
zongora művésznő
6. Megkondult a kecskeméti... Göre nóták.	Énekli
a Petőfi Daloskör

Az egyes számok között Dani bá' (dr. Hosszu Zoltán, a nemzeti színház tagja)²⁶³ konferál.

214. *A dalárda tagja-e egy dalosszövetségnek, és melyiknek?*

Igen, az országos dalosszövetségnek.²⁶⁴

215. *Részt vesz-e a városon kívül rendezett dalosversenyeken és ünnepeleken?*

Igen. Részt vett az 1927. évben tartott szegedi országos dalosversenyen is.

263 Dr. Hosszú Zoltán (1897–1944) színész, játékmester. Dani bá' néven hangversenyeken sikerrel konferált, de filmekben is szerepelt. A magyar színpadon a székely ember autentikus megjelenítője.

264 Az Országos Magyar Dalárdaegyesület 1867-ben alakult meg id. Ábrányi Kornél kezdeményezésére. Első országos karnagya Erkel Ferenc lett. Később Magyar Dalos Egyesületek Országos Szövetsége néven működött.

216. Milyen díjakat nyert?

Az 1913. év szeptember 7-én a Kecskeméti Polg. Daloskör 25 éves jubileuma alkalmából tartott kerületi dalosversenyen megnyerte az egyik első díjat. Egy ezüst serleg, Németh Lászlóné úrnő ajándéka.

Az 1927. év augusztus hó 13–15-én lezajlott országos dalosversenyen a harmadik csoport II. B díját nyerte meg. Ez egy ezüst billikom, Hajdúnánás város ajándéka.

217. Egyéb megjegyzések?

A dalárdákat illetőleg (úgy a Petőfi, mint a polg. daloskörnél) megjegyzendők az alább következők.

A 213. sz. a.[latt] leközölt műsorok nem fedik teljesen a valóságot, mert ezek a legutóbb tartott estélyek műsorai ugyan, de nem egy év folyama alatt tartott estélyeké, mert az utóbbi időben alig jut hozzá akármelyik dalárda, hogy egy-egy sikeres estélyt rendezhessen. Ennek legfőbb oka az, hogy egyetlen nagytermünk van, amely színházterem, hangversenyterem, bálterem, de társas vacsorák céljaira is felhasználják. És ez – keresettségénél fogva – igen drága áron kapható meg. Másodszor a magas rendőrségi díjak, forgalmi- és vigalmi adók, zongoraszállítás, székek felhordatása stb. stb. annyira felszaporítják a kiadásokat, hogy tisztán jegyekből nem lehet olyan bevételt produkálni, amely fedezze a kiadási költségeket. Eddig is csak úgy élhetett mind a két dalárda, hogy az ő külön kis törzsközönségük felülfizetéssel áldozott. S ha egyszer ez az áldozatkészség – az élet szigorú körülményei folytán – elmarad, mind a két dalárda a legnagyobb zavarba juthat.

Aztán ne feledtessék a karnagyok nagylelkűsége sem, kik díjmentesen látták el eddig az összes karmesteri teendőket, mert ez nálunk még mindig afféle „nobile officium”-ként²⁶⁵ kezeltetett.

A városi tanács némi pénzbeli segílyt nyújt, (200-200 pengőt évente) de ez a hangjegyek beszerzésére fordíttatik. Azonkívül ad a város két iskolájában egy-egy, a próbák tartására alkalmas tantermet, fűtés[sel] és világítással.

265 Nobile officium (latin), annyit tesz: nemes kötelesség, fizetés nélküli tisztség.

Ezzel szemben a dalárdák a város és törzsközönségük figyelmét akként viszonyozzák, hogy közreműködnek a város által rendezett hazafias vagy vendégfogadási ünnepélyeken, (mint legutóbb is, a finn és észt vendégeink látogatása alkalmával történt),²⁶⁶ de részt vesznek – felkérésre – az egyes testületek által rendezett estélyeken és ünnepélyeken is. Üdvözlük a város polgármesterét és képviselőjét névnapjuk alkalmával. Részt vesznek – éves ünnepek fordulóján – a templomokban. Végül pedig a város elhunyt jeleseinek temetésén, vagy halottak estéjén azok sírjainál gyászdalokat zengedeznek.

Polgári daloskör

194. *A dalárda neve?*

Kiskunfélegyházi Polgári Daloskör²⁶⁷

195. *Alapítási éve?*

1920-ik év őszén alakult.

196. sz. kérdés elesik.²⁶⁸

197. *A dalárda, illetve az azt fenntartó egyesület tagjainak száma?*

Pártoló és alapító tagok száma 52.

198. *A dalárda működő tagjainak száma, és az énekkar beosztása (hány tenor I. és II. etc.)*

A dalárda működő tagjainak száma 34, a hangok pedig ekként oszlanak meg: 9 tenor I., 7 tenor II., 10 basso I. és 8 basso II.

266 1927 júniusában finn és észt képviselők érkeztek Budapestre, hogy a magyar viszonyokat tanulmányozzák, a magyar kapcsolatokat kiépítsék. Tapasztalatszerzés céljából vidékre is elutaztak, így jutott el Kiskunfélegyházára 1928. június 14-én csütörtökön egy 40 fős csoport. A városi közgyűlési teremben fogadta őket a polgármester, akinek ünnepi beszéde után a Dalárda elénekelte a Himnuszot, majd a Petőfi-szobornál több énekkar, köztük a Petőfi Daloskör adott műsort. „Finn és észt vendégek városunkban”. Félegyházi Közlöny, 1928. június 17. 1. o.

267 A Polgári Daloskört Haubner Károly alapította 1920-ban, miután meg kellett válnia a Kiskunfélegyházi (később Petőfi) Daloskörtől.

268 A 196. kérdés: Ha a dalárda egy egyesület keretén belül alakult, akkor az egyesület neve, alapítási éve és működési köre? BKML V. 175/b. 12.615/1929. A vallás- és közoktatásügyi miniszter 27.000/1928/III. számú levelében küldött kérdőív alapján.

199. *A tagok polgári foglalkozása?*

Legnagyobb részben iparosok, kereskedők, de van közöttük egy pár hivatalnok, sőt ügyvéd is.

200. *A karnagynak zenei képesítése?*

Jelenleg a karnagyi teendők helyettesítés útján végeztetnek, mert a volt karnagy, ki az Újtemplom főkántora volt, meghalt ez év tavaszán. Valószínűleg az újonnan megválasztott kántor lesz a karnagy.

201. *Kik választják, milyen feltételekkel?*

A dalárda közgyűlése választja, illetve felkéri.

202. *A karnagy javadalma?*

Semmi. Néhanapján kap némi tiszteletdíjat.

203. *A karnagynak e kívül milyen foglalkozása van?*

A meghalt karnagy román.[ai] kath.[olikus] kántor volt.

204. *A dalárdának van-e módja lehetővé tenni egyes tehetséges vagy jóhangú tagjának zenei képzését?*

Nincs módjában.

205. *A dalárda kottatárának ismertetése?*

Hazafias dalok:

Erkel:	Himnusz
Egressy:	Szózat
Szabados	Hiszek egy...
Haubner:	Magy.[ar] Nemz.[eti] Miatyánk ²⁶⁹
Révfy:	Riadó
Mosonyi:	Szentelt hantok

269 A Magyar Nemzeti Miatyánk Szedenits Jenő verse. Internet: <http://rosanna.lapunk.hu/?modul=oldal&tartalom=1099889> (2012. február 10.)

Tompa:	Repülnél lelkem ²⁷⁰
Borsodi:	Ébresztő
Tibold:	Talpra magyar
Haubner:	” ”
Pogatschnigg:	Csak magyarok legyünk
Szügyi:	Magyarok fohásza
Róth E.:	A hazáról
Révfy:	Rendületlenül
”	Bús magyarok imádsága
Petőfi:	Csatadal
Lányi:	Kossuth nóta
	Vegyes nóta
Révfy:	Grand Cafében
	Gaudeamus igitur
	Diáknóta
	Pepitánt.
	Mazur
Verdi:	Töredék [a] Lammermori Lucia dalműből ²⁷¹
Kreutzer:	Éji szállás Granadában ²⁷²
Haubner:	Köszöntő dal
Szügyi:	Tihanyi echóhoz
	Szendergő
Thern Károly:	Nem tudom én mi a bajom?
Fortuner E.: ²⁷³	Mi volt nekem a szerelem?
Farkas Nándor:	Magyar hangulat

270 Tompa Mihály (1817–1868) „Pusztán” című versének kezdősora: „Repülnél lelkem, fenn repülnél...”.

271 A Lammermoori Lucia nem Verdi, hanem Gaetano Donizetti (1797–1848) olasz zeneszerző 1835-ben írt három felvonásos operája.

272 Conradin Kreutzer v Kreuzer (1780–1849) német zeneszerző. 1834-ben készült operája, eredeti címe: „Das Nachtlager in Granada”.

273 Fortuner (Várföldi) Elek váci zenetanár, dalmester

Dürrner:	Tengeri viharban
Révfy:	Elment az én uram
Haubner Károly:	Szomorúan szól ajkamon a nóta
”	” Kedves kis angyalom
Népdal	Juhászlegény
”	Fekete szem éjszakája
”	Elmennék én
Révfy:	Tiszaparti szalmatetős ...
Lányi:	Este van már csöndes este
”	Falu végén rezgőnyárfa
”	A Bodrognak fodros vize
	Éj van, csend és nyugalomnak éje
	Elátkozom ezt a cudar világot.
Fejérváry:	Őszi idő
”	Jaj de hideg a te szíved
Haubner K.:	Itt születtem én, ezen a tájon .
Aliquis:	Messze, messze van egy ország
Gaál Ferenc:	Nyisd ki, anyám...
Révfy:	Téli nóta
S. Nagy I.:	Káka tövén
”	Mit keres a temetőben
Haubner K.:	Megátkozta, kitagadtál
Farkas N.:	Repülj fehér galamb
König Péter:	Kórus a naphoz
Fichtner: ²⁷⁴	A toronyban delet harangoznak

274 Figedy Fichtner Sándor (1878–1945) honvédkarmester, zeneszerző. Internet: <http://www.uraiujfalu.hu/hu/bemutakozas/hires+szulottek/oldal=6> (2012. február 7.)

Vallásos énekek:

- Haubner K.: Ecce sacerdos magnus
Szent vagy uram
Szent hajlékomba jöttünk
Szeretettel jönnek [sic!] hozzád
- Beethoven: Dicsőít téged
Hol szent Péter sírba téve Krisztus,
Jézus született
- Elter: Mise ének (c mol)

Gyászdalok:

Jaj de bús ez a ravatal, Mért oly borús, A[h] távozol hát tőlünk,
Meggzúnt dobogni a kebel, Örök béke takarja be hűlt porod.
Circumdederunt me. (latin)

Végül:

Révfy: Négyes karok gyűjteménye, Bartalus zsebkönyve, Zsaskovszky: Harmonia, Emke²⁷⁵ daloskönyv, Haubner: Jelige (a dalárdának írva).

206. *A próbákat hol és milyen gyakran tartják?*

A kereskedő- és iparostanonc iskola²⁷⁶ helyiségében hetenként kétszer, ha szükséges háromszor 2-2 órán á[l]tal.

207. *Milyen a fegyelem és a próbák látogatottsága?*

A fegyelem elég jó, a próbák látogatottsága néha-néha ellanyhul.

208. *A dalárda milyen gyakran rendez hangversenyeket?*

Évenként kétszer, egy téli és egy nyári hangversenyt.

275 Az EMKE az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület rövidítése.

276 1909-től az iparos- és kereskedőtanonc iskola a Sarlós Boldogasszony-templom plébániaépületével szemben lévő Fazekas-házban kapott helyet. MÉSZÁROS Márta (szerk.), 2009. 189. o.

209. *Hol rendezi hangversenyeit?*

A téli hangversenyt a Korona Szálló nagytermében (színházterem), a nyári hangversenyt, illetve dalestélyt az úgynevezett Ring kertben.

210. *Milyen látogatottak a hangversenyei; van-e törzsközönsége?*

Elég látogatott, törzsközönsége is van bizonyos arányban.

211. *Mekkora költségei vannak átlag egy hangversenyen?*

Körülbelül 300 pengő.

212. *Mekkora bevétele van átlag egy hangversenyen?*

Körülbelül 600 pengő.

213. *Az utolsó év hangverseny műsorai?*

A téli hangverseny műsora:

1. Roth E.:	A hazáról	Énekli a daloskör
2. Prológ	Írta Tüske	Előadja Dobos Ilonka
3. Révfy:	Grand Caféban	Énekli a Daloskör
4. Páros jelenet		Előadják Sáfrán Erzsi és ifj. Molnár A.
5. Sztára József:	Magyar dalegyveleg	Énekli a daloskör
6. Pepitant.	(Tréfás kar)	Énekli a daloskör
7. Monológ		Előadja Hornyik Manci
8. Magyar dalok		Előadja Szabó Ica
(cigány zen.[ei]
kis.[érettel])
9. Fehérváry:	Őszi idő	Énekli a daloskör

Legutóbb f. év június 7-én rendezett a daloskör Haubner Károly örökös tb. főkarnagya 40 éves kultúrműködésének megünneplésére az ő válogatott szerzeményei- és költeményeiből egy hangversenyt, a következő műsorral:²⁷⁷

277 A korabeli újság alapján az alábbiakkal lehet kiegészíteni: a rendezvényre a Korona dísztermében került sor, ahol fellépett a két dalárda és az erre az alkalomra szerveződött

1. Jelige	Énekli a Polgári Daloskör
2. Megnyitó.	Tartja dr. Katona János ²⁷⁸
3. Kiskunsági nóták.	Énekli a Petőfi Daloskör
4. A madár fiaihoz (Tompa)	Énekli a nőikar
5. Három magyar nóta	Énekli Kalmár Illés,
a csongrádi dalárda
karnagya (szerző
Haubner Károly
kíséretével)
6. Költemények	Előadja Szabó Maca
7. Virágoksorsa:hervadás (Műdal)	A magánszólamot ebben
énekli Seres Sárika,
a többi részt a női-,
majd a vegyeskar
(Szerző H. K. kíséretével)
8. Magyar dalegyveleg.	Éneklük az egyesített
karok, Víz János
tan.[ító] képz.[ő]
int.[ézeti] zenetanár
vezetésével.
9. Isten veled! (Műdal)	Énekli Kalmár Illés
10. Az utcátok bánat utca	Énekli a Polg. Daloskör
- Befejezésül: Magyar Nemzeti Miatyánk

214. *A dalárda tagja-e egy dalos szövetségnek, és melyiknek?*

Igen, az országos dalos szövetségnek.

női énekkar is. Szabó Mariska tanítónő Haubner verseiből szavalt, Seres Sárika tanítónő szólót énekelt, Kalmár Illés csongrádi főkántor Haubner-dalokat adott elő. Haubnert bábérkoszorúval és virágcsokrokkal halmozták el tanítványai. „Haubner Károly 40 éves zeneszerzői jubileumára”. Félegyházi Közlöny, 1928. június 10. 2. o.

278 Dr. Katona János 1908 és 1923 között volt a félegyházi tanítóképző intézet igazgatója. FEKETE János, 1990. 76. o.

215. *Részt vesz-e a városon kívül rendezett dalosversenyeken és ünnepevényeken?*

Igen. Részt vett az 1927 évben tartott szegedi országos dalos versenyen, de gyakran átrándul a szomszéd városokba is. (Csongrád, Kiskunhalas, Kiskunmajsa)

216. *Milyen díjakat nyert?*

A dalárdának még nemigen volt alkalma versenyeken megjelenni, s így díjat még nem nyert, de a legutóbb, 1927-ben tartott szegedi országos dalosversenyről – mint jutalomdíjat – egy szép kivitelű ezüstserleget hozott haza.

217. *Egyéb megjegyzések?*

Ugyanazok, amelyek a Petőfi Daloskörnél.

B. Ének- illetve vegyeskarok

Most van alakulóban egy női énekkar Seres Sarolta²⁷⁹ tanítónő vezetésével, de ez a jövő iskolai év kezdetén, 1928. szeptember hóban szervezkedik, s kezdi meg – esetleg – működését.

Más efféle kar egyáltalában nincs, s így a 218–236 sz. kérdések elesnek.²⁸⁰

279 Seres Sarolta (1901–1991) kiskunfélegyházi születésű tanítónő, aki a Constantinumban szerezte tanítónői oklevelét. Színdarabok, műkedvelői esték szervezője, 1923-ban létrehozta a Gazdálányok Egyletét. „A rubindiplomás Sárka néni”. FÉLEGYHÁZI Hírek, 1989. július 11. 3. o.

280 Ezek a kérdések: 218. A városban működő énekkarok? 219. Az énekkar neve? 220. Alapításának éve? 221. Egyesületi vagy másféle szervezete? 222. Tagjainak száma; külön a nők és a férfiak, valamint énekkari beosztásuk? 223. Túlnyomó részt melyik társadalmi osztályból valók? 224. A karnagy zenei képesítése? 225. Kik választják, milyen feltételekkel? 226. A karnagy javadalma? 227. Milyen más foglalkozása van? 228. Rendez-e hangversenyeket az énekkar és az utolsó év műsora? 229. Van-e kottatára és annak ismertetése? 230. A próbákat hol és milyen időközökben tartja? 231. Hol rendezi hangversenyeit? 232. Milyen látogatottság mellett; van-e törzsközönsége? 233. Mennyi költsége van átlag egy hangversenyen? 234. Mennyi bevétele van átlag egy hangversenyen? 235. Élvez-e az énekkar valami segínyt v. más támogatást? 236. Egyéb megjegyzések? BKML V. 175/b. 12.615/1929. A vallás- és közoktatásügyi miniszter 27.000/1928/III. számú levelében küldött kérdőív alapján.

VI. Színház

237. *Van-e a városnak kőből épített színháza?*

Nincs, s így az erre vonatkozó 238–242 sz. kérdések elesnek.²⁸¹

243. *Van-e a városban ún. nyári színpad?*

Nincs, s így a 244–248 sz. kérdések elesnek.²⁸²

249. *Ha nincs színház vagy színpad, hol szokták az előadásokat tartani, és annak ki a tulajdonosa és bérlője?*

A Korona Szálloda első emeleti nagytermében; tulajdonosa a város, bérlője Horváth Ferenc vendéglős, ki az egész épületet bérl.

250. *Mekkora a teremnek a befogadóképessége?*

350–400 egyén elfér benne.

251. *Van-e ott állandó színpad, vagy csak alkalmanként állítják fel ezt, és mekkora annak mérete, és milyen a világítása?*

A szín deszkái megvannak, de inkább csak alkalmakra állítják fel azt. A színpad mérete 60 négyzetméter, villamos világítása van.

252. *Van-e állandó színtársulat, vagy melyik színtársulat jön vendégszerpelni?*

A beosztott kerületi igazgató jelenleg: Radó Béla²⁸³, most ennek társulata szokott itt játszani.

253. *Mekkora hely jut a zenekarnak?*

Körülbelül 10–12 négyzetméter.

281 Ezek a kérdések: 238. Kinek a tulajdona? 239. Mikor építették, kinek a tervei szerint, mekkora költséggel? 242. A nézőtéren hány hely van? BKML V. 175/b. Uo.

282 Ezek a kérdések: 244. Kinek a tulajdona? 245. Mikor építették, kinek a tervei szerint, mekkora költséggel? 246. Nézőtéren hány hely van? 247. A színpad nagysága, magassága és műszaki berendezése? 248. A zenekarban hány zenész számára van hely? BKML V. 175/b. Uo.

283 Radó Béla (1876–1963) magyar színigazgató, színész. 1912-től vidéken dolgozott kerületi színigazgatóként, 1922-ben tanácsossá nevezték ki az Országos Színészegyesületnél.

254. *A színházi évad mettől meddig tart?*

Változó, 1927-ben szept. hó 3-tól okt. hó 6-ig tartott, valószínűleg 1928-ban is így lesz.

255. *A színházi évadon kívül milyen célra használják a színházi előadásra szolgáló termet?*

Hangversenyeket, estélyeket, társasvacsorákat, bálakat, sőt tánciskolát is tartanak abban.

256. *A színházi évad alatt hány előadást tartanak?*

1927-ben 32 esti és 4 délutáni előadás volt.

257. *Az előadások közül hány drámai és hány zenés?*

13 drámai előadást és 23 zenést tartottak.

258. *A zenés előadások megoszlása (operett, zenés bohózat, zenés népszínmű, opera)?*

19 operett, 2 zenés bohózat és két zenés népszínmű.

259. *Az utolsó három évben előadott operettek, zenés bohózatok, népszínművek és operák felsorolása, és mindegyiket hányszor adták elő?*

Nótás kapitány; Marica grófnő; Árvácska; Dolly; Postás Katica; Huncut a lány; Régi jó Budapest; Májusi muzsika; Három grácia; Marinka, a táncosnő; Suhanc; Nóta vége; Sybill; János vitéz; Anna bál; Juhász legény, szegény juhász legény; Antónia.

Alexandra; Csókos asszony; Kis huncut; Krizantém; Tisztelem a régi szeretőmet; Királyné rózsája; Frasquita; Bajadér; Napkelet rózsája; Hollandi menyecske; Varázskeringő; Diadalmasszony; Szép asszony kocsisa; Pacsirta; Asszonyok bolondja; Levendula; Mágna Miska; Cirkuszhercegnő; Muzsikus Ferkó.

Repülj Fecském; Aranyhattyú; Csárdáskirályné; Borcsa Amerikában; Legkisebbik Horváth leány; Leányvásár; Hajtóvadászat; Akácvirág; Goldstein Számi; Obsitos; Hamburgi menyasszony; Kornevillei harangok; Gül Baba; Cigányprimás; Éva; Cigánybáró;

Stambul rózsája; Sulamith.²⁸⁴

Ezek közül többet megismételtek, de erről nincs semmi pontos adat.

Operát egyáltalán nem adtak.

260. A társulat karmesterének zenei képesítése?

Zeneművészeti főiskolát végzett (Zeneszerzési tanszak).

284 A „Nótás kapitány” Farkas Imre (1879–1976) 1924-ben írt operettje. A „Marica grófnő” Kálmán Imre (1882–1953) 1924-ben írt operettje. Az „Árvácska” Zerkovitz Béla (1881–1948) 1924-ben írt operettje. A „Dolly” Lajtai Lajos (1899–1966) operettje. Postás Katica Zerkovitz Béla 1925-ben írt operettje. Huncut a lány Robert Stolz (1880–1975) operettje. Régi jó Budapest Radó József 1925-ben írt revüoperettje. Májusi muzsika Farkas Imre 1925-ben írt operettje. Három grácia Lehár Ferenc (1870–1948) 1922-ben írt operettje. Marinka a táncosnő Jean Gilbert (1879–1942) operettje. Suhanc Konti József (1852–1905) 1888-ban írt operettje. Nóta vége Zerkovitz Béla (1881–1948) 1925-ben írt operettje. Sybill Jacobi Viktor (1883–1921) 1914-ben írt nagyoperettje. János Vitéz Kacsóh Pongrác (1873–1923) 1904-ben írt daljátéka. Anna-bál Vincze Zsigmond (1874–1935) 1925-ben írt operettje. Juhászlegény, szegény juhászlegény Török Rezső (1895–1966) operettje. Antonia Lengyel Menyhért (1880–1974) színpadi műve. Alexandra Szirmai Albert (1880–1967) 1925-ben készült operettje. Csókos asszony Zerkovitz Béla 1926-ban írt operettje. Kis huncut F. R. Gilbert operettje. Krizantém Nádor Mihály (1882–1944) 1924-ben írt operettje. Királyné rózsája Farkas Imre 1925-ben írt operettje. Frasquita Lehár Ferenc 1925-ben írt operettje. A bajadér Kálmán Imre 1921-ben írt operettje. Napkelet rózsája Erdélyi Mihály (1895–1979) zenés játéka. Hollandi menyecske Kálmán Imre 1920-ban írt operettje. Varázskeringő Oscar Straus (1870–1954) 1907-ben írt operettje. Diadalmas asszony Pjotr Iljics Csajkovszkij (1840–1893) operettje. Szép asszony kocsisa Czobor Károly (1876–1957) 1923-ban írt operettje. Pacsirta Lehár Ferenc 1918-ban írt operettje. Asszonyok bolondja Bródy Miksa (1875–1924) darabja. A Levendula című operett librettóját Szilágyi László (1898–1942) 1923-ban írta. Mágnes Miska Szirmai Albert 1916-ban készült nagyoperettje. A cirkuszhercegnő Kálmán Imre 1926-ban írt operettje. Muzsikus Ferkó Zerkovitz Béla 1926-ban írt operettje. Repülj fecském Farkas Imre 1927-ben írt operettje. Aranyhattyú Vincze Zsigmond és Szilágyi László operettje. Csárdáskirályné (helyesen: Csárdáskirálynő) Kálmán Imre 1915-ben írt operettje. Borcsa Amerikában Emőd Tamás (1888–1938) és Török Rezső (1895–1966) 1927-ben bemutatott drámája. Legkisebbik Horváth lány Zerkovitz Béla 1927-ben írt operettje. Leányvásár Jacobi Viktor 1911-ben írt operettje. Hajtóvadászat Huszka Jenő (1875–1960) 1926-ban bemutatott operettje. Goldstein Számi [Új honpolgár] Kövessy Albert (1860–1924) darabja. Az obsitos Kálmán Imre 1910-ben írt operettje. Hamburgi menyasszony Kulinyi Ernő (1893–1945) és Vincze Zsigmond 1922-ben bemutatott operettje. Kornevillei harangok (helyesen: Cornevillei harangok) Robert Planquette (1848–1903) és Rákosi Jenő (1842–1929) darabja. Gül baba Huszka Jenő 1905-ben írt operettje. A cigányprímás Kálmán Imre 1912-ben írt operettje. Éva Lehár Ferenc 1911-ben írt operettje. Cigánybáró ifj. Johann Strauss (1825–1899) 1885-ben bemutatott operettje. Stambul rózsája Leo Fall (1873–1925) Magyarországon 1917-ben bemutatott operettje. Sulamith című operett zenéjét Emmanuel Davidson szerezte, szövegét Abraham Goldfaden írta.

261. *Ő látja el egyedül az összes zenei előadások betanítását és vezetését, vagy van-e segítsége e munkában?*

Ő látja el egyedül, minden segítség nélkül.

262. *Az operettegyüttes szólistái és ismertetése?*

1 koloratur énekesnő,²⁸⁵ 1 szubrett énekesnő,²⁸⁶ 2 szoprán, 1 baritonista, 2 tenor-bariton.

263. *Az operaegyüttes szólistái és ismertetése?*

Operát nem adnak, s így operaénekesek sincsenek.

264. *A társulat énekkara hány tagból áll, és beosztásuk?*

Az énekkar 8 tagból áll, 4 nő, 4 férfi (2 szoprán, 2 alt, 2 tenor, 2 basso)

265. és 266. sz. kérdések elesnek.²⁸⁷

267. E kérdés szintén elesik.²⁸⁸

268. *Az utolsó három évben opera- és operett-előadásokra vendégszereplő színészek névsora?*

Az utolsó 3 év alatt itt nem volt vendégszereplés.

269. *A társulat kap-e támogatást a várostól, és melyek feltételei a művészi színvonalat illetően?*

Igen, feltétel: jó, összevágó előadások tartása és az erkölcsi alap.

270. *A zenei előadások nem részesülnek-e külön támogatásban?*

Nem részesülnek.

285 A koloratur szó egy énekes hangjának extra mozgékonyágát fejezi ki.

286 A szubrett a zenés darabok egyik klasszikus női karaktere. A szubrett ének- és tánc-készséget is követelő, általában fiatal, élénk, talpraesett, furfangos, olykor huncut női ábrázoló szerepkör.

287 Ezek a kérdések: 265. A társulat zenekarának létszáma, és felsorolásuk hangszerek szerint? 266. Operaelőadásoknál szükség van-e vendégművészekre, valamint az énekkar és zenekar megerősítésére? BKML V. 175/b. 12.615/1929. A vallás- és közoktatásügyi miniszter 27.000/1928/III. számú levelében küldött kérdőív alapján.

288 A 267. kérdés: E pótlásokat honnan veszik? BKML V. 175/b. Uo.

271. kérdés esedik.²⁸⁹

272. *Átlag hány próba jut egy operett-előadásra?*

Átlagosan négy próba jut.

273. *Milyen a színelőadások látogatottsága általában?*

Változó, három év óta pedig igen gyöngye.

274. *Milyen a zenés előadások látogatottsága általában?*

Ezeket valamivel jobban látogatják.

275. *A zenés vagy drámai előadások látogatottsága nagyobb-e?*

A zenés előadásoké.

276. *A karzat érdeklődése melyik iránt nagyobb?*

A zenés előadások iránt.

277. sz. kérdés esedik.²⁹⁰

278. *Neves vendégszereplések esetén fokozódik-e az érdeklődés, és a karzatnál is mutatkozik-e?*

Az érdeklődés minden vonalon fokozódik.

279. *Mely operák kottaanyaga van meg a társulatnak, illetve a színháznak (írásban vagy nyomtatásban)?*

Ilyen nincs a társulat birtokában.

280. sz. kérdés esedik.²⁹¹

289 A 271. kérdés: Átlag hány próba jut egy operaelőadásra? BKML V. 175/b. Uo.

290 A 277. kérdés: Milyen a dalművek előadása iránti érdeklődés? BKML V. 175/b. Uo.

291 A 280. kérdés: Az operák kottaanyagát honnan veszik kölcsön? BKML V. 175/b. 12.615/1929. A vallás- és közoktatásügyi miniszter 27.000/1928/III. számú levelében küldött kérdőív alapján.

281. *A társulatnak, illetve a színháznak milyen hangszerei vannak? (gyártmány, beszerzési év.)*

1 zongora I. Vasniczek [Wasniczek] Bécs. Beszerz. v. 1927.

1 harmónium

1 ütőhangszer } Reményi Budapest. Régi beszerz.

282. *A díszlet és kosztümtár ismertetése oly szempontból, hogy az ismertebb és kedveltebb dalművek közül melyiket tudná nagyobb nehézségek nélkül kiállítani?*

A felszerelés nem alkalmas operai előadásokra.

283. *Van-e a színháznak díszletfestő műhelye?*

Nincsen.

284. *A díszlettár és kosztümtár a színház, illetve a város vagy a társulat tulajdona-e?*

A színigazgató tulajdona.

285. *A társulat mely városokban szokott előadásokat tartani még?*

Kőszeg, Zalaegerszeg, Tapolca, Keszthely, Magyaróvár, Moson, Szekszárd, Csongrád, Kalocsa, Tatatóváros, Esztergom.

286. *A társulat és a város között esetleg fennálló szerződés mikor jár le?*

A várossal szerződés nincs, a minisztérium osztja be az igazgatót kerületenként.

287. *Egyéb megjegyzések?*

1927-ben Lányi Viktor²⁹² staggione társulata²⁹³ adott elő két estén olasz operákat, kevés érdeklődés mellett.

292 Lányi Viktor Géza (1889–1962) magyar zeneszerző, író, műfordító, zenekritikus, Lányi Ernő zeneszerző fia.

293 A staggione (vagy stagione) egy előadóművészeti megoldás, amelyben állandó, de székhellyel nem rendelkező színtársulatok városról városra vándorolva a helyi állandó, de önálló társulattal nem rendelkező színházakban léptek fel.

A 288–291. sz. kérdések esznek, mert műkedvelők zenés műveket jelenleg nem adnak elő.²⁹⁴

VII. Hangversenyek

292. *Eltekintve az iskolai, vizsga- casino-, zártkörű-, egyesületi és egyes műsorú hangversenyektől, hány belépődíjas hangversenyt rendeznek évente a városban?*

Már régebben nem volt itt ilyen hangverseny, ilyeneket itt rendszeresen nem rendeznek.

293. *Az elmúlt három év adatai alapján hány hangversenyen szerepeltek csak helybeli közreműködők?*

Egyen sem, mert csak vegyes műsorú estélyek voltak.

294. *Hány hangversenyen szerepeltek külföldi művészek?*

295. *Hány hangversenyen szerepeltek nem a városban lakó magyar művészek?*

E két kérdésre csak együtt lehet felelni, amennyiben a lefolyt három év alatt egyszer volt itt művészhangverseny, mégpedig 1927. év március havában, mikor is Gertler Endre magyar hegedűművész adott estélyt Maas Marcell belga zongoraművész társaságában.²⁹⁵

A 296–300. sz. kérdések esznek.²⁹⁶

294 Ezek a kérdések: 288. Szoktak-e a városban műkedvelők zenés műveket előadni, a művek felsorolása? 289. Milyen színvonalú előadások ezek, és ki annak a szervezője? 290. Milyen társadalmi osztálybeliek vesznek részt e műkedvelő előadásokon, és milyen érdeklődés nyilvánul meg azok iránt? 291. A zenei vezetés, a próbák, a zenekar és ének- kar összeállításának körülményei és leírása? BKML V. 175/b. 12.615/1929. A vallás- és közoktatásügyi miniszter 27.000/1928/III. számú levelében küldött kérdőív alapján.

295 Gertler Endre (1907–1998) hegedűművész, tanár, 1928-ban Brüsszelbe költözött. A kéziratban említett hangversenyre 1927. március 15-én a Korona dísztermében került sor. „Hangverseny”. Félegyházi Közlöny, 1927. március 13. 2. o.

296 Ezek a kérdések: 296. Hány volt a hangversenyek közül zenekari est? 297. Hány volt a hangversenyek közül zongoraest? 298. Hány volt a hangversenyek közül ének- vagy dalest? 299. Hány volt a hangversenyek közül karének-előadás? 300. Hány volt a hangversenyek közül hegedűest? BKML V. 175/b. 12.615/1929. A vallás- és közoktatásügyi miniszter 27.000/1928/III. számú levelében küldött kérdőív alapján.

301. *Hány volt a hangversenyek között magyar dalest?*

Kettő. Haubner Károly helyb.[eli] dalszerző dalestje 1928. június 7-én (hol a magyar dalok szólóének zenekísérettel, férfi négyes, valamint női- és vegyeskarokban adattak elő).

Dr. Sándor Jenő rendőrkapitány szerzői dalestje 1927. jan. 20.

302–303. sz. kérdések elesnek.²⁹⁷

304. *Hány volt a hangversenyek közül vegyes est?*

Egy (mint a 294–295. sz. kérdéseknél említve volt).

305. *Hangversenyek céljára szolgáló helyiségek felsorolása?*

Egyetlen egy terem áll rendelkezésre: a Korona Szálló nagyterme.

306. *A terem neve?*

A Korona Szálló nagyterme vagy díszterme.

307. *Kinek a tulajdona?*

A városé (Horváth Ferenc vendéglős bérlő).

308. *Befogadóképessége?*

350–400 egyén elfér benne.

309. *Terembérek?*

100 pengő egy estére.

310. *Különben mi célra szolgál?*

Színházterem, bálterem, mint már a 287. számú kérdésnél is említve volt.

311. *Van-e hangversenyrendező cég a városban vagy valamely fővárosi hangversenyrendező cégnek megbízottja?*

Nincsen.

297 Ezek a kérdések: 302. Hány volt a hangversenyek közül egyéb hangszer? 303. Hány volt a hangversenyek közül kamarazeneest? BKML V. 175/b. Uo.

A 312. sz. kérdés elesik.²⁹⁸

A 313–318. sz. kérdések szintén elesnek, ezekre csak egész általánosságban lehet felelni a következő számú kérdés alatt.²⁹⁹

319. *Egyéb megjegyzések?*

Mivel sorozatos estélyeket, hangversenyeket rendezni nem szoktak, állandó bérlőközönségről sem lehet szó. Több évi megfigyelések során pedig megállapítható, hogy az érdeklődés – minden vonalon – legnagyobb az ének- és zenekari hangversenyek iránt.

A zongorakölcsönzésre vonatkozóan pedig: a régi közművelődési egyesületnek (mely ma már megszűnt lenni)³⁰⁰ volt egy Bösendorfer-féle nagy hangversenyzongorája,³⁰¹ azelőtt azt kölcsönözték oda egyes hangversenyekre, most magánházaktól, vagy a helyb.[eli] két internátus valamelyikéből kérnek.

VIII. Zenei élet

320. *A városban működő zenepártoló egyesületek felsorolása? (Felsorolandók az I–VII. fejezetben is megnevezettek, azonban itt nem az általuk fenntartott iskola, zenekar vagy dalárda adataira kell felelni, hanem az egyesület társadalmi működésére, amelynek révén azokat fenntartani, illetve támogatni kívánja.)*

Az I–VIII. fejezetben felsorolt iskolai zeneoktatást, iskolán kívüli

298 A 312. kérdés: E cégek vagy megbízottak különben mivel foglalkoznak? BKML V. 175/b. 12.615/1929. A vallás- és közoktatásügyi miniszter 27.000/1928/III. számú levelében küldött kérdőív alapján.

299 Ezek a kérdések: 313. Van-e állandó bérlőközönsége a hangversenyeknek? 314. Szoktak-e sorozatos hangversenyeket rendezni? 315. Milyen hangversenyek iránt van a legnagyobb érdeklődés? 316. A város szellemi vezető körei és legvagyonosabb osztálya melyik estét látogatja leginkább? 317. A fiatalság, a tanuló ifjúság mely hangversenyek iránt érdeklődik leginkább? 318. A hangversenyzongorákat kitől kölcsönzik vagy honnan veszik, milyen gyártmányok, milyen méretűek és beszerzésük éve? BKML V. 175/b. Uo.

300 1906. december 30-án alakult meg a Kiskunfélegyházi Közművelődési Egyesület, amelynek hatóköre elsősorban a diákságra és a városi polgárságra terjedt ki, de érdeklődést keltő programjaival, színvonalas kulturális rendezvényeivel (pl.: népszerű irodalmi és művészeti esték, filmvetítések) mások számára is vonzó volt. Az egyesület eredményes működését az első világháború törte derékba. FEKETE János, 1997. 6. o.

301 A Bösendorfer-zongorákat gyártó céget 1828-ban Ignaz Bösendorfer alapította Bécsben.

zeneoktatást röviden felhozva, a most alakuló szimfonikus zenekar és szintén az alakulás stádiumában lévő kath.[olikus] női énekkart megemlítve, két régebbi egyesületről lehet szó.

321. *A zenepártoló egyesület neve?*

Az egyik: Kiskunfélegyházi Petőfi Daloskör,
a másiké: Kiskunfélegyházi Polgári Daloskör.

322. *Alapítási éve?*

Az elsőé: 1907; a másiké: 1920 év.

323. *Működésének célja, eszközei és módja?*

Hogy a dalt, de legelsősorban is a magyar dalt kultiválja, azt – lehetőleg – művészi forma- és előadásban hallgatósága elé tárja, hogy közönsége lelkét a dal szárnyain fölemelve, azt magasabb zenei élvezetekre fogékonyabbá tegye. Azért minden nemzeti ünnepségen részt vesz, és közreműködik különféle társadalmi estélyeken, valamint jótékony célú előadásokon, és ő maga is rendez hangversenyeket, e módon nyeri meg a város közönségének szeretetét, mely viszont dalárdáinak fenntartásáért szívesen hoz áldozatot.

324. *Tagjainak száma?*

A Petőfi Daloskör működő tagjainak száma: 42, alapító és párt.[oló] tagjainak száma 97, összesen 139.

A Polgári Daloskör működő tagjainak száma 34, alapító és pártoló tagjainak száma 52, így összesen 86.

325. *Élvez-e állami vagy városi támogatást?*

Mind a kettő, városi támogatást.

326. *Vannak-e kamarazene-társaságok?*

Nincsenek, s így a 327–329. kérdések elesnek.³⁰²

302 Ezek a kérdések: 327. Rendeznek-e nyilvános hangversenyt? 328. Hányat egy évben és hol? 329. Milyen a látogatottsága? BKML V. 175/b. 12.615/1929. A vallás- és közoktatásügyi miniszter 27.000/1928/III. számú levelében küldött kérdőív alapján.

330. *Vannak-e magánházaknál kamarazene-előadások, és hány ilyen házat ismernek?*

Egyetlen egy háznál: özv. dr. Molnár Bélánénál³⁰³ (férje városunk polgármestere volt) hetenként egyszer van házi kamarazene estély. A trióban a zongorát Molnár Margit (zenetanárnő), a hegedűt dr. Cserta Kálmán, a heged[űt] Bíró Béla³⁰⁴ játsza. Beethoven, Mozart, Haydn, Schubert, Volkmann stb. műveket játszanak.

331. *Vannak-e házak, hol rendszeresen zeneestélyeket rendeznek?*

A közvetlen fölnebb említett háznál.

332. *Vannak-e olyan szalonok, melyek vendégül szoktak látni a városban vendégszereplő művészeket?*

Jelenleg nincsenek.

333. *Hány olyan zenebarát család van, melynek tagjai legalább már két generáció óta arról ismertek, hogy minden zenei ügyet akár közreműködéssel, akár anyagilag támogattak?*

A múltban volt egy pár ilyen család, mely anyagilag támogatta a zenei ügyeket, most jelenleg csak egy családra hivatkozhatunk, mégpedig a már 330. pontnál említettre, e család tagjai inkább közreműködésükkel támogatták a zenei ügyeket.

334. *A városban élő nevesebb zeneszerzők és előadóművészek felsorolása?*

Itt talán a válasz nem lesz precíz, de mivel „minden elszigetelt adat megbecsülendő”, helyi mértékkel mérve a következőket nevezhetjük meg:

303 Dr. Molnár Béla (1873–1915) ügyvéd, 1900-ban lett a város jogügyi tanácsosa és helyettes polgármestere, 1909 és 1915 között a város függetlenségi jogállású polgármestere. Felesége Csima Anna (1876–1932) az egykori újtemplomi kántornak, Csima Istvánnak leánya volt. Két lányuk, Anna és Margit zenei pályán tanult tovább. BÁNKINÉ Molnár Erzsébet, 1998. 368. o.

304 Dr. Bíró Béla (1899–1982) a félégházi főgimnázium geometria-művészeti rajz szakos tanára 1924 és 1941 között. Művészettörténeti oktatófilmeket is készített. Kezdeményezésére alakult meg a gimnáziumban az Erkel Zenekör. KŐFALVINÉ Ónodi Márta, 2011. 146. o., 154–155. o.

Szabó Endre³⁰⁵, kinek az országos zeneakadémiában, az operaházi zenekarból alakult kamarazenekar két művét adott elő. Az egyiket 1926. december havában, címe: Serenade. A másikat 1928. február havában, címe: Danse.

Molnár Anna zongoraművésznő, ki jelenleg a város ösztöndíján külföldön folytatja zenetanulmányait.

Haubner Károly magyar dalszerző, kinek dalai s néhány négyes férfikarra írott darabja az országban is elterjedt. Magyar nótái a Zenélő Magyarországon jelentek meg.

Móczár Gyula[nak] (huszár őrnagy) szintén kedvelt dalai vannak. Most [a] Zeneművészeti Főiskolán a zeneszerzést tanulja.

Vízi János, tanítóképző int.[ézeti] zenetanár. Négyes férfikarai s egyéb szerzeményei vannak.

335. *Hivatkozhatik-e a város vagy társadalom arra, hogy akár a múltban, vagy a jelenben egy vagy több zenei tehetség kiművelését anyagi áldozattal lehetővé tette?*

A város hivatkozhatik. Molnár Anna jelenleg külföldön végzi felsőbb zenetanulmányait a város által neki juttatott Kalmárné-féle alapítványból.³⁰⁶

336. *Hány kaszinó, club van a városban, mely tagjai számára hangversenyeket szokott rendezni?*

Ilyen egy sincs.

337–339. sz. kérdések elesnek.³⁰⁷

305 Lásd a 67. lábjegyzetet!

306 Kalmár Józsefné Fazekas Anna (1814–1909) gazdag félegyházi hölgy, aki életében is különböző alapítványokkal támogatta a várost (iskola, kórház stb. céljára adományozott jelentős összegeket), továbbá anyagilag segítette az arra rászoruló, illetve tehetséges diákokat. Halála után általános örököse a város lett. BÁNKINÉ Molnár Erzsébet, 1998. 362. o.

307 Ezek a kérdések: 337. Évente átlag hány ilyen hangversenyt rendeznek? 338. Műkedvelők vagy hivatásos művészek működnek-e közre ezeken a hangversenyeken? 339. Vendégművészeket is meghívnak-e ezekre a hangversenyekre? BKML V. 175/b. 12.615/1929. A vallás- és közoktatásügyi miniszter 27.000/1928/III. számú levelében küldött kérdőív alapján.

340. *A helyb.[eli] sajtó foglalkozik-e zenével, és közöl-e rendszeresen zenekritikákat?*

Nem, így a 341. sz. kérdés eszik.³⁰⁸

342. *Van-e színházzal és művészettel foglalkozó hetilapja vagy folyóirata, mely zenei cikkeket is közöl?*

Tisztán ezzel foglalkozó hetilap vagy folyóirat nincs, színházi évad idején közöl némi kritikát általánosságban a három helyi hetilap.³⁰⁹

343. *Hány zongora vagy pianó van városban? (Ha pontosan meg nem állapítható, akkor körülbelüli szám.)*

A két internátusban van 19, privát házaknál lehet 180–181, tehát a városban lévő összes zongorák és pianók száma kb. 200-ra tehető.

IX. Mozgófényképszínházak, mulatók etc.

344. *Hány zenei foglalkozású egyén él a városban?*

96 különböző zenei foglalkozású egyén.

345. *Hány tagja az országos zenészsövetségnek?*

Egy.

346. *Hány tagja a cigányzenészek orsz.[ágos] egyesületének?*

86 tagja van.

347. *Hány mozgófényképszínház van a városban?*

Egy: Petőfi Mozgófényképszínház.³¹⁰

308 A 341. kérdés: E célra van-e zenei szakképzettséggel bíró munkatársa? BKML V. 175/b. Uo.

309 1928-ban három hetilap létezett Félegyházán: a Félegyházi Közlöny, a Félegyházi Hírlap egyesült Félegyházi Híradó és a Csonkamagyarország.

310 1913-ban kapott használatbavételi engedélyt a Szent János téren felépült moziépületre a tulajdonosa, itt kezdte meg működését a Korzó Mozgó, 1923-tól Petőfi Mozgó lett a neve. 1912-től a Kossuth utcai Bányai-házban működött az Apolló Mozi. A két mozi 1927 novemberében társult, így csak Naményi Zsigmond bérlő vetített filmet a Szent János téri, később is moziként szolgáló épületben. FEKETE János, 1988. 27–28. o.

348. *Hány mozgófényképszínház tart naponta előadást?*

Ez az egy sem tart naponta előadást, hanem egy héten háromszor-négyszer.

349. *Hány mozgófényképszínházban van zenekar, és annak beosztása hangszerek szerint?*

Míg a régi szimfónikus zenekar fennállott, pár évig néha-néha volt ott zenekar, de annak megszűntével már nincs. Lehet, hogy a 148. sz. kérdésnél említett esetben ismét lesz ott zenekar.

350. *Hány mozgófényképszínházban van csak zongora?*

Ebben az egyben jelenleg pianínó van.

A 351. sz. kérdés elesik³¹¹

352. *Hány műsoros zenésmlató van a városban?*

Egy sincsen, így a 353–355. sz. kérdések elesnek.³¹²

356. *Hány zenés vendéglő és kávéház van a városban?*

Összesen hat.

357. *Hányban van cigányzenekar, hány taggal?*

Mind a hatban: 10, 8, 7, 7, 6, 6, összesen 44 taggal.

358. *Hány cigányzenekar működik a városban?*

Összesen tizenhét.

359. *Hány vendéglőben van gépi zene (zongora-automata, gramofon etc.)?*

Egyben, de ezt is kiszorítja már a cigányzene.

311 A 351. kérdés: Mozgófényképszínháznak zenészei működnek-e másutt is, mint zenekari tagok, vagy zeneoktatók? BKML V. 175/b. 12.615/1929. A vallás- és közoktatásügyi miniszter 27.000/1928/III. számú levelében küldött kérdőív alapján.

312 Ezek a kérdések: Hány zenészt foglalkoztatnak ezek. 354. Hányban van szalonzenekar, hány taggal? 355. Hányban van jazz-zenekar, hány taggal? BKML V. 175/b. Uo.

360. *Hány vendéglőben van gépi schrammli zene*³¹³ (citera, harmonika etc.)?

Egyben sincsen.

361. *Hány énekes[nek] és kintornásnak*³¹⁴ stb. van házalási engedélye?

A városban állandóan ilyenek nincsenek.

362. *Egyéb megjegyzések?*

A 358 számú kérdésnél említett 17 zenekar közül csak hatnak van állandó helye, a többi – elég primitív – 11 zenekar korcsmáról korcsmára kóborol, s így néz kereset után; azt tartván: ubi bene, ibi patria.³¹⁵ Ez utóbbiak egy része a szőlőkben rendezett mulatságokon és tanyai lakodalmakon szokott muzsikálni. Egy pár közülök kint is lakik a szőlők között.

Ez utóbbi 11 zenekar között van egy ún. rézesbanda [sic!] is, (fúvóshangszerekkel), melyet a nép – igen helytelenül – „magyar banda” névre keresztelt. Ez elnevezés onnét ered, hogy ennek tagjai nem cigányzenészek. Három, négy, néha 5 tagja is van, persze az egész banda a legsajnálatosabb deranzsált³¹⁶ állapotban leledzik.

X. Zenei kereskedelem és ipar

363. *Van-e hangjegyek eladásával foglalkozó üzlet és hány?*

Két ilyen üzlet van.

364. *Van-e kizárólagos zeneműkereskedés?*

Kizárólagos nincs.

313 A sramlizene eredetileg tipikus bécsi szórakoztató, népies zene, a Schrammel-testvérek 1878-ban alakított együttese után kapta nevét.

314 Kintorna (quin tonen, azaz öthangú hangszer), az általánosan ismert verkli magyar neve. Kerekeken tolható, zárt szekrényszerű, forgatókarral működtetett, orgonához hasonló sípokat megszólaltató hangszer. A 19. század végén terjedt el Magyarországon, az utcai zenészek hangszere.

315 „Ubi bene ibi patria” latin közmondás, annyit tesz: Ahol jó dolgunk van, ott van a hazánk.

316 „Deranzsált” annyit tesz: rendetlen, zilált.

365. *Van-e zenei művek vagy zenei könyvek kiadásával foglalkozó cég?*

Nincs.

366. *Milyen arányban oszlik meg a fogyasztás a pedagógiai, magyar nóta, modern tánczene, kuplé, operett és az ún. klasszikus zenei hangjegyek között?*

Elsősorban vezet a pedagógiai, azután a tánczene, majd a magyar nóta, kevés operett, még kevesebb klasszikus.

367. *Milyen az arány a külföldi és magyar hangjegykiadványok között?*

Kb. egyforma, de időközönként változó.

368. *Milyen az arány a magyar és külföldi szerzők szempontjából?*

Erre a zeneműkereskedők maguk sem tudtak kellő felvilágosítást adni.

369. *Adnak-e el kamarazene-műveket?*

Igen keveset.

370. *Adnak-e el kis partitúrákat és tematikus ismertetéseket?*

Nem.

371. *Adnak-e el operai zongorakivonatokat, és ezek közül melyek a legkelendőbb dalművek?*

Keveset adnak, legkeresettebbek: Carmen, Fauszt, Cavalliria rusticana.³¹⁷

372. *Adnak-e el zeneirodalmi könyveket?*

Nagyon keveset.

373. *Adnak-e el zeneelméleti könyveket és tankönyveket?*

Igen, adnak.

317 A „Carmen” Georges Bizet (1838–1875) francia zeneszerző 1875-ben bemutatott háromfelvonásos operája. A „Faust” Charles Gounod (1818–1893) francia zeneszerző 1859-ben bemutatott operája. A „Cavalliria rusticana” (Parasztbecsület) Pietro Mascagni (1863–1945) olasz zeneszerző egyfelvonásos operája.

374. *Van-e hangszerkereskedés a városban?*

Tisztán hangszerkereskedés nincs.

375. *Van-e zongorák eladásával foglalkozó üzlet?*

Nincsen.

376. *Adnak-e el fúvóhangszereket? [sic!]*

Igen.

377. *Ezek közül mely hangszerek a legkelendőbbek?*

Klarinét.

378. *Mennyi ebből a jazz-zenekarban szereplő szaxofon?*

Ilyet nem adnak el, mert nem is keresik.

379. *Hány üzlet van, mely gramofon eladásával foglalkozik?*

Egy ilyen üzlet van.

380. *Milyen az arány a gramofonlemezek eladásánál a cigányzene, magyar nóta, modern tánczene, kuplé, operett és az úgynevezett művészelemek között?*

Majdnem kizárólag a modern tánczenelemezeket veszik.

381. *Hány bejelentett rádiófelvevő állomás van a városban?*

Folyó 1928. év július hó 30-ig 238.

382. *Hány rádióalkatrész eladásával foglalkozó üzlet van a városban?*

5 ilyen üzlet van.

383. *Van-e hangszerkészítő ipar a városban?*

Nincs, s így a 388–394. [sic!] sz. kérdések elesnek.³¹⁸

318 Valójában a 384–386. számú kérdések tartoznak ide, ezek pedig a következők: 384. A kézműiparos milyen hangszereket állít elő, és mióta? 385. Hány segédet és inast foglalkoztat? 386. Helyi szükségletet elégít-e ki, vagy másüvé is szállít? BKML V. 175/b. 12.615/1929. A vallás- és közoktatásügyi miniszter 27.000/1928/III. számú levelében küldött kérdőív alapján.

387. *Van-e hangszergyár?*

Nincs, s így a 388–394 sz. kérdések elesnek.³¹⁹

395. *Egyéb megjegyzések?*

Itt szükséges megjegyezni, nehogy a 274. és 276. sz. kérdéseknél³²⁰ ellentét legyen, hogy hangszerkereskedés nincs a városban, de a 363. sz. kérdésnél felhozott két üzlet hangjegyek eladása mellett hegedűk és kisebb fúvóhangszerek elárúsításával is foglalkozik.

Befejező megjegyzések.

Zenekultúránk mai állapotának megismerése céljából leküldött 395 kérdőpontra adott válaszunkhoz bizonyára több helyen – de különösen az alföldi szomszédos városokban – is lesznek hasonló adatok, melyekből feltűnően kiviláglik, hogy egyszer-másszor föllendült egy kissé a zenei élet, de aztán ismét hanyatlott, néha pedig egészen stagnált.

Pl. nálunk már 1838-ban találunk valamelyes nyomokat az egyházi zenére vonatkozólag, s aztán alszik ez ügy egészen 1894-ig. Akkor 3–4 éven át megint van egyszer-másszor egy-egy zenés mise, de most már évek óta egyáltalában nincs, pedig jelenleg több zeneszember van a városban, mint a múltban volt. Volt szimfonikus zenekarunk; elmúlt. Most ismét van egy keletkezőben, vajon megszületik-e, s ha igen, vajon meddig tart? etc. etc ...

Talán ama bizonyos „szalmaláng” volna oka mindennek?!

Ha az összes beérkezett válaszok mozaikszerű adataiból kialakul a kellő kép, talán kikutathatók az okok, melyek a hullámzást előidézték. És majd az okok megszüntetésével az okozatok is elenyészvén, a vidéki városok is egy reményteljesebb, szebb és gazdagabb zenei életnek nézhetnek eléje.

319 Ezek a kérdések: 388. Mióta áll fenn? 389. Milyen hangszereket készít? 390. Félgyártmányok előállításával foglalkozik-e? 391. Mennyi munkást foglalkoztat? 392. A gyár rövid leírása? 393. Szállít-e külföldre? 394. Díjai és nevezetesebb eredményei? BKML V. 175/b. Uo.

320 Haubner elírása, értelemszerűen a 374. és 376. kérdésekről van szó.

IRODALOM

BÁNKINÉ Molnár Erzsébet (szerk.)

1998 Kiskunfélegyháza helyismereti könyve Szerk.:
Bánkiné Molnár Erzsébet. Kiskunfélegyháza.

2001 Petőfiszállás. Száz magyar falu könyvesháza. Szerk.:
Bárth János. Budapest.

ÉRTESÍTŐ

1927/28., 1928/29. A Miasszonyunkról nevezett Kalocsai Szegény
Iskolanővérek vezetése alatt álló kiskunfélegyházi
Constantinum r. kath. Leánynevelőintézet értesítője
[az adott tanévekre]. (Kiadja az igazgatóság.) Kiskun-
félegyháza.

ESZIK Anikó

1999 A kiskunfélegyházi tanyai iskolák története kezde-
tektől napjainkig. (Kézirat.) Baja.

2000 Egy néptanító élete és munkássága. Hornyik János,
1898–1980. (Kézirat) Kiskunfélegyháza.

FEKETE János

1988 A látvány, a valóság és a mese bűvölete. (Rövid
félegyházi mozitörténet.) In: Félegyházi műsor, 1988.
június. Honismeret. 26–29. o.

1990 A kiskunfélegyházi tanítóképző története (1871–
1957). In: Fejezetek a pedagógusképzés történetéből
I. Bács-Kiskun megye. (Szerk.: Micheller Magdolna)
Szeged. 1990. 5–80. o.

1997/a. Közművelődési értékeinkről 90 év távlatában. In:
Félegyházi Közlöny, 1997. január. 17. 6. o. (Honisme-
reti mozaik)

- 1997/b. Bács-Kiskun megye földrajzi nevei I. Kiskunfélegyháza és környéke (A Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai, 210. szám,) Budapest.
- 2001 Kiskunfélegyháza utcanevei. Kiskunfélegyháza.
- 2004 Régi nevezetes sírok a félegyházi temetőben Szerk.: Fekete János. (Kézirat.) Kiskunfélegyháza.

HORNYIK Zsuzsanna Margaréta

- 2003 Egy pedagógus dinasztia. (Kézirat.) Szentes.

KAPUS Béláné (szerk.)

- 2007 Kiskunfélegyháza díszpolgárai. Szerk.: Kapus Béláné. Kiskunfélegyháza.
- 2011 A Sarlós Boldogasszony templom története 1852–1899. In: A 250 éve felszentelt kiskunfélegyházi Sarlós Boldogasszony Plébániatemplom története (1743–2011). Szerk.: Kállainé Vereb Mária. Kiskunfélegyháza. 68–92. o.

KŐFALVINÉ Ónodi Márta

- 2001 A Miasszonyunkról nevezett Kalocsai Szegény Iskolanővérek vezetése alatt álló kiskunfélegyházi Constantinum római katolikus Leánynevelő-intézet története 1908–1948. Kiskunfélegyháza.
- 2010/a. A Szent István templom története 1808–1908. In: A kiskunfélegyházi Szent István Plébánia 125 éve (1885–2010). Szerk.: Kállainé Vereb Mária, Kőfalviné Ónodi Márta. Kiskunfélegyháza. 19–72. o.
- 2010/b. Fazekas Mária Blandina, egy iskolateremtő iskolanővér. In: Bács-Kiskun megye múltjából 24. Szerk.: Gyenesei József. Kecskemét. 31–72. o.

KŐFALVINÉ Ónodi Márta, KŐFALVI TAMÁS (szerk.)

- 2011 A 200 éves kiskunfélegyházi Móra Ferenc Gimnázium emlékkönyve 1809/1810–2009/2010. Kiskunfélegyháza.

MÉSZÁROS Márta

- 2007 Egy családtörténet morzsái. Huszka József gyökerei Kiskunfélegyházán. In: Félegyházi Közlöny, 2007. december 7. 5. o.
- 2011 A Sarlós Boldogasszony templom története 1743–1852. In: A 250 éve felszentelt kiskunfélegyházi Sarlós Boldogasszony Plébániatemplom története (1743–2011). Szerk.: Kállainé Vereb Mária. Kiskunfélegyháza. 16–67. o.

MÉSZÁROS Márta (szerk.)

- 2009 Félegyháza anno... Képeslapok és fényképek a régi Félegyházáról. Kiskunfélegyháza.

SZERELEMHEGYI Tivadar

- 1882 Kis-Kun-Félegyháza város monographiája. Nagy-Kőrös.

TÁNCZOS-SZABÓ Ágota

- 2010 Minden, ami zene! Városaink és az 1928-as országos zenei kataszter (forrásismertetés és forrásközlés) In: Bács-Kiskun megye múltjából 24. (évkönyv). Szerk.: Gyenesei József. Kecskemét. 221–263. o.

TÖRÖK Brigitta

- 2010 A Szent István templom története 1908–1945. In: A kiskunfélegyházi Szent István Plébánia 125 éve (1885–2010). Szerk.: Kállainé Vereb Mária, Kőfalviné Ónodi Márta. Kiskunfélegyháza. 73–109. o.
- 2011 A Sarlós Boldogasszony templom története 1899–1951. In: A 250 éve felszentelt kiskunfélegyházi Sarlós Boldogasszony Plébániatemplom története (1743–2011). Szerk.: Kállainé Vereb Mária. Kiskunfélegyháza. 93–134. o.

URBÁN Miklósné

- 2005 Nevezetes épületek, szobrok, emléktáblák, emlékművek, egyéb építmények Kiskunfélegyházán. Kiskunfélegyháza.

VIRÁG Tibor

- 1990 A kiskunfélegyházi zsidóság története. (Kézirat.) MNL BKML XV. 43. a. Különböző kéziratok gyűjteménye. Kiskunfélegyházi kéziratok gyűjteménye. 119.

Életrajzokhoz: wikipédia, kislexikon, katolikus lexikon, magyar néprajzi lexikon

ÖSSZEFOGLALÓK

A KECSKEMÉTI KONZERVGYÁR ÉS A GAZDASÁGI ELIT KAPCSOLATA AZ 1911–1947 KÖZÖTTI IDŐSZAKBAN

A tanulmány mindenekelőtt meghatározza a gazdasági elit fogalmát, amely alapján bemutatásra kerül az Első Kecskeméti Konzervgyár Rt. története. A bozeni befektetők által 1900-ban alapított konzervgyár 1910-re veszteségesse vált és az állami kedvezmények is lejártak. Ekkor a bozeni részvényesek eladták a gyárat az Angol–Osztrák Banknak és annak befektetői körének, melynek egyik tagja és meghatározó alakja dr. báró Kohner Adolf volt, aki a Kohner család legismertebb tagja. Kohner Adolf hozzájárult a kecskeméti konzervgyár második újjáalapításához, bővítéséhez és fejlesztéséhez, melynek következtében az ország legnagyobb és legmodernebb konzervgyára jött létre. Kohner Adolf az általa alapította Földhitelbankon keresztül megvette és újjáalakította a csődbe ment Wéber-féle birtokot Helvécián és az ott termelt mezőgazdasági terményeket a konzervgyár dolgozta fel. A húszas évek második felére ismét veszteségesse vált a kecskeméti konzervgyár és Kohnerék továbbadták azt a Weiss családnak. A korszak legnagyobb gazdasági érdekeltségével rendelkezett a Weiss család, övéké volt a Csepel Művek. Weissék idejében a konzervgyár központja Kecskemétről Budapestre került át, ennek ellenére az ország legnagyobb konzervgyára maradt. A termékek listája bővült, a gyümölcskonzervek mellett a paradicsomsűrítmény lett a legfontosabb húzótermék, amire a külföldi piacokon nagy volt a kereslet. Jellemző volt erre az időszakra, hogy a kecskeméti konzervgyárban készült termékek a pesti gyáregység márkanevei alatt futottak, mint például a Globus termékcsalád. A német, majd a szovjet megszállás alatt hadiüzemként működő gyár a világháborút sértetlenül élte túl, de a vezetők és tulajdonosok egy részének nyoma veszett. Weissék próbálták újból kézbe venni a céget, de a szovjet nyomásra kirendelt politikai vezetők és az 1946-os államosítás ezt nem tette lehetővé. A korábbi tulajdonosok elvesztették a vállalkozásaikat, földbirtokaikat és ingatlanjaikat és teljesen létalap nélkül maradtak, s nem maradt más, mint hogy emigráljanak vagy alkalmazkodjanak az új szocialista politikai-gazdasági rendszerhez.

SARLÓS ISTVÁN

AZ 1929-ES VÁLASZTÁS BAJÁN

Magyarországon az 1929-es helyhatósági választások több szempontból is mérföldkövet jelentettek – jelenthettek – a törvényhatóságok életében. A helyhatóságok összetételét szabályozó 1929. évi XXX. törvénycikk és a Horthy-korszakban folyamatosan változó – szűkülő – választójog a hatalmon lévő politikai elitnek kedvezett, de az új feltételek, a gazdasági válság előszele és az első világháborút követő társadalmi feszültségek közepette senki sem mehetett biztosra. Magyarország legkisebb törvényhatóságában, Baján a polgármester személye és a hozzá köthető pozitív változások egyértelműnek mondható helyzetet teremtettek. A bajai polgármesteri székben 1915 óta ülő dr. Borbíró (Vojnics) Ferenc jó eséllyel pályázott ismét a polgármesteri pozícióra. 1929 őszén elmondott értékelő beszédében olyan elvitathatatlan tényekkel támasztotta alá a működési ideje alatt tapasztalható fejlődést, fejlesztést, amelyeket mindenki elismert. A választási hadjáratnak nagy lendülettel nekikezdő ellenzéknek igazából esélye sem volt a leköszönő – majd újraválasztott – polgármesterrel szemben. Az 1929-es helyhatósági választások alapján 1930-ban Baja város elöljárósága teljesen átalakult. A régi politikai vezetés a megváltozott körülmények között dolgozhatott tovább a nagy gazdasági világválság következtében egyre nehezebb helyzetben.

STEVAN MAČKOVIĆ

SZABADKAI IPAROSOK NEMZETISÉGI ÖSSZETÉTELE A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT

Az ipari fejlődés, mint a kapitalista társadalom kialakulásának alapvető feltétele, Szabadkán a XIX. század második felében vett nagyobb lendületet. Ezzel, igaz, a fejlettebb nyugati államokhoz képest és a Monarchia fejlettebb területeihez viszonyítva lemaradással, de ez a terület is bekapcsolódott a korszerű gazdasági és civilizációs folyamatokba. A zsidók részvételi aránya Szabadka gyáriparában messzemenően túlszárnyalta a város lakosságának számához viszonyított létszámukat.

1921-ben minden gyártulajdonos zsidó volt, a részvénytársaságokban pedig a részvények többségét ők birtokolták. Ez az állapot szinte az egész vizsgált időszakra jellemző. A szabadkai zsidóság képezte a gyár-
iparosok társadalmának tengelyét a kezdetektől – a XIX. század másod-
dik felétől, egészen a háborús évekig, 1942–43-ig. A dolgozat egy-egy
fejezete egy-egy iparágat mutat be.

KÓFALVINÉ ÓNODI MÁRTA

**HAUBNER KÁROLY ÉS AZ 1928-AS
KISKUNFÉLEGYHÁZI ZENEI KATASZTER
(FORRÁSISMERTETÉS ÉS FORRÁSKÖZLÉS)**

1928-ban a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium egy széleskörű, országos zenei felmérést kezdeményezett, melynek során a nagyobb városokba egy 395 pontból álló, az adott település zenei életét részletesen feltérképező kérdőívet küldtek meg. A témával foglalkozó korábbi kutatások óta sikerült fellelni az addig elveszettnek hitt félegyházi zenei katasztert, mely igen precíz és adatgazdag válaszokat adott a statisztikai jellegű kérdésekre.

A bevezetőben a szerző ismerteti a forrás felbukkanásának körülményeit, a félegyházi kérdőívet kitöltő Haubner Károly életútját és sokrétű tevékenységét, valamint a város zenei életét bemutató irat „mozgalmas” sorsát. A tanulmány nagyobb részét kitevő forrásközlés alapos jegyzetapparátusával a félegyházi helyismereti irodalom egy kevésbé feltárt, ám nagyon is érdekes szegmensét tárja az olvasók elé. A közölt forráson keresztül bepillantás nyerhető a zenével összefüggő egyéb kulturális területek helyi viszonyaiba, valamint félegyházi társadalom és a művészetek kapcsolatába is.

TARTALOM

HLBOCSÁNYI NORBERT A KECSKEMÉTI KONZERVGYÁR ÉS A GAZDASÁGI ELIT KAPCSOLATA AZ 1911–1947 KÖZÖTTI IDŐSZAKBAN	5
SARLÓS ISTVÁN AZ 1929-ES VÁLASZTÁS BAJÁN	66
STEVAN MAČKOVIĆ SZABADKAI IPAROSOK NEMZETISÉGI ÖSSZETÉTELE A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT.....	88
KÓFALVINÉ ÓNODI MÁRTA HAUBNER KÁROLY ÉS AZ 1928-AS KISKUNFÉLEGYHÁZI ZENEI KATASZTER (FORRÁSISMERTETÉS ÉS FORRÁSKÖZLÉS).....	105
ÖSSZEFOGLALÓK.....	195

Nyomdai munka:

ADRIA-PRINT

6000 Kecskemét, Külső-Szegedi út 136.
Telefon: 76/482-190, 30/9559239
Email: adriaprint@gmail.com

Készült 300 példányban

